

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2023 • 14 €

Valtataisteluja ja viestinviejiä

P. Roschankovsky 19/X 1907

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

121. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Helena Laukkoski
TOIMITTAJAT: Reetta Eiranen, Maria Julku,
Tiina Männistö-Funk, Anna Niiranen,
Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Niklas Jensen-
Eriksen, Sari Katajala-Peltomaa, Petri Karonen,
Maarit Leskelä-Kärki, Mikko Puustinen
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi
ISSN 0018-2362 (painettu)
ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

SHS:n jäsenten tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse toiminnanjohtaja Sari Aallolle: shs@histseura.fi, ja HYL:n jäsenten tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse toiminnanjohtaja Pihla Pekoselle: toimisto@historianyst.fi.

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja
c/o Historian Ystävien Liitto /
Pihla Pekonen, Kirkkokatu 6,
00170 Helsinki, puh. 040 054 0928,
s-posti: pihla.pekonen@helsinki.fi.
Toimitussihteeri: Helena Laukkoski,
helena.k.laukkoski@jyu.fi.
Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus lehden versiona vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa tai vastaavissa julkaisuarkistoissa. Rinnakkaistallentamiseen ei tarvita erillistä sopimusta ja on kirjoittajan vastuulla tallentaa tekstistä lehden versio. Suositte-

lemme Kopiosto-lisenssin käyttöä, mutta kirjoittaja saa valita rinnakkaistallentamisessa käytetyn lisenssin. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.
Hinnat 2023: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €,

yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2022 14 €/kpl.
Painatus: Lehtisepät Oy Ilmarisentie 9, 15100 Lahti

Kannen kuva: Paul Roschankowsky, Näkymä Tähtitorninmäeltä Kaivopuistoon Ullankadun suuntaan. Maalaus (1907).
Lähde: Helsingin Kaupunginmuseo / Finna.fi, CC BY 4.0.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen
Kohtaloiden kirjoja 230

Artikkelit

- ✚ *Jason Lavery*
Juhana-herttua ja Suomen kirkko
1556–1563 232
- ✚ *Maria Syväniemi*
Raitapaitojen jäljillä – Valokuvat johtolankana
köyhyyden ja lapsuuden hiljaiseen kokemus-
historiaan 243
- ✚ *Johanna Lilja*
Amatööritutkijat suomalaisten tieteellisten
lehtien kirjoittajina 1841–1939 256
- ✚ *Sebastian Lindberg*
Yksinäinen kosmopoliitti – Carl Enckell
Pariisin-lähettiläänä ja Suomen 270
ulkopoliittinen kulttuuri 1919–1927
- ✚ *Aappo Kähönen*
Suomalainen arkipäivän bolševismi
Muurmannin rannikolla 1935–1938 282

Katsaus

- ✚ *Heidi Kurvinen*
Mediahistorian näkökulma tarpeen
digitaalisten lehtiarkistojen käytössä 298

Syväluotaus

Susanna Välimäki & Nuppu Koivisto-Kaasik
Miksi tutkia säveltäjänaisia? 309

Keskustelua

Olli Salmela
Epäuskottava kertomus säätiön vaikutuksesta
syrjintään opettajakoulutusvalinnassa 312

Arvioita

- Heta Hurskainen & Teuvo Laitila, Ukraina on
meidän! – Kirkot ja politiikka Ukrainan ja
Venäjän suhteissa (*Kati Parppe*) 314
- Susanna Välimäki & Nuppu Koivisto-Kaasik,
Sävelten tyttäret – Säveltävät naiset Suomessa
1800-luvulta 1900-luvulle (*Maarit Leskelä-
Kärki*) 316
- Maria Lähteenmäki, Punapakolaiset –
Suomalaisnaisten elämä ja kohtalo
Neuvosto-Karjalassa (*Aleksi Mainio*) 318

Tiedemaailma

Historioitsijoille tiedonjulkistamisen valtion-
palkintoja 2023 320
Matti Klingenin muistoseminaari 9.10.2023 321

Abstraktit • Abstracts 322

Historian ystävä

Kari Salmi
Hyvät historian ystävät! 326

Kohtaloiden kirjoja

Syksyn ensimmäinen numero tarjoaa näkökulmia eri vuosisatojen historiaan niin valankäytön, varattomuuden, oppineisuuden kuin diplomatiikan näkökulmasta. Artikkelit tarjoavat esimerkkejä paitsi siitä, että perinteisissä arkistoissa löytyy yhä kääntämättömiä kiviä, myös siitä, että digitalisoituvaa tutkimusta tarjoaa uusia mahdollisuuksia sekä etsiä, analysoida että julkaista tietoa.

Jason Lavery tarkastelee artikkelissaan Juhana-herttuan kirkkopoliittikkaan ja osoittaa, että Juhanan herttuakaudellaan tekemät ratkaisut varmistivat hänelle monien suomalaisten kirkkoherrojen tuen myöhemmin, kun hän oli Ruotsin hallitsija. Lavery rakentaa aikakauden lähteille tarkan kontekstin ja tulkinnan, joka tuo lisävaloa 1500-luvun kirkkopoliittikkaan.

Numerossa käytettyjen aineistojen ja tulkintatapojen kirjo on niin ikään laaja. Maria Syväniemi tarkastelee omassa artikkelissaan valokuvia köyhyyden ja lapsuuden historian lähteinä, mutta samalla myös tutkijan tulkintapolkuja ja ennako-oletuksia. Artikkelit tuo esiin, millaisia kysymyksiä valokuvia käyttävä historioitsija joutuu pohtimaan.

Johanna Liljan artikkelissa katse kohdistuu amatöörikirjoittajien rooliin kolmen suomalaisen tieteellisen seuran julkaisusarjoissa 1840-luvulta vuoteen 1939. Lilja analysoi amatöörien yhtäältä tärkeää, toisaalta rajattua ja marginalisoituvaa roolia tiedeyhteisön (*respublica literaria*) jäseninä. Liljan aineistoissa yhdistyy määrällinen tutkimus sekä kirjeenvaihto ja muu laadullinen aineisto. Liljan kokoamat aineistot ovat saavilla yhteiskunnallisessa Tietoarkistossa – siinä esimerkki tutkimuksessa nykyään syntyvien

aineistojen tallentamis- ja jakamismahdollisuuksista.

Seuraavat artikkelit vievät lukijan 1920–1930-luvuille, suomalaisen, neuvostoliittolaisen ja kansainvälisen valtopoliittikan maailmoihin ja niiden murrokseen. Sebastian Lindbergin artikkeli käsittelee Carl Enckellin toimintaa ja Suomen ulkopoliittista kulttuuria itsenäisyyden ensimmäisellä vuosikymmenellä. Lindbergin artikkelista välittyy se kirjava ja vaihteleva kenttä, jossa Suomelle rakennettiin ulkopoliittista linjaa välillä melko ja jossa ulkoasiainhallinto vähitellen ammattimaistui.

Aappo Kähösen artikkeli puolestaan tarkastelee suomalaista arkipäivän bolševismia 1930-luvun Muurmannin rannikolla. Suomenkielisen Pohjantähti-kalastuskolhoosin perusjärjestön pöytäkirjat luovat valoa siihen, miten sosialismia pyrittiin määrittelemään ja rakentamaan, luomaan uutta yhteiskuntajärjestystä. Kuten Kähösen esimerkit ja kokonaisanalyysi osoittavat, tulkinnat eivät olleet yksiselitteisiä eivätkä valmiita, joskin ne vähin erin johtivat määritelmien ja tulkintojen tiukentumiseen.

Heidi Kurvisen vertaisarvioidussa katsausartikkelissa puolestaan liikutaan mediahistorian ja yleisemminkin digitaalisten aineistojen parissa. Kurvinen käsittelee niitä mahdollisuuksia ja ongelmia, joita digitoitujen sanomalehtien käyttö tuo mukanaan. Hän muistuttaa lähdetyyppien erityispiirteistä ja ylimalkaan niistä ongelmista, jotka usein jäävät katveeseen, kun tutkija alkaa käyttää näennäisesti neutraalia ja yksiselitteistä käyttöliittymää. Artikkelissa riittää pohdittavaa paitsi mediahistorian tutkijoille, myös muille digitaalisia aineistoja kuten eri maiden

ja eri muistiorganisaatioiden tarjoamia media-aineistoja käyttäville historioitsijoille.

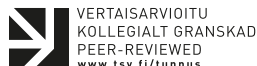
Pitkien artikkelien lisäksi numero tarjoaa myös kirja-arvioita, uutisia ja lyhyempiä kirjoituksia. Ensimmäistä kertaa julkaisemme syväluotauksena kirjaotteen – kyseessä on muokattu osuus Susanna Välimäen ja Nappu Koivisto-Kaasikin tuoreesta teoksesta *Sävelten tyttäret*. Teos on ilmestynyt Historiallisen Arkiston julkaisusarjassa, ja tavoitteena on tällä tavoin myös tuoda esiin lähimpien taustajärjestöjemme ja yhteistyökumppaniemme julkaisutoimintaa.

Seuraavissa numeroissa on jälleen luvassa koko joukko uusia artikkeleita niin teemoista kuin yksilöllisistäkin aiheista, ja syksyn mittaan

pääsette myös nauttimaan monivuotisen *Historiallisen Aikakauskirjan* digisiirron hedelmiä; toimitussihteerimme Helena Laukkoski on hiljattain kertonut projektista Kansalliskirjaston *Tietolinja*-julkaisussa. Lisää *Historiallisen Aikakauskirjan* varhaisemmasta historiasta, lähihistoriasta ja tulevaisuudesta kuullaan varmasti myös lehden 120-vuotisjuhlaseminaarissa tiistaina 14.11.2023 Tieteiden talolla, seuraattehan ilmoittelua!

Historiallisen Aikakauskirjan puolesta kiitän jälleen sydämellisesti kaikkia toimintaamme osallistuvia ja sitä tukevia historioitsijoita ja historian ystäviä ja toivotan kaikille lukijoille aurinkoa ja myötätuulta syyspäiviin.

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Jason Lavery

Juhana-herttua ja Suomen kirkko 1556–1563

Elämänsä viimeisinä vuosina Ruotsin kuningas Kustaa I (kuninkaana 1523–1560) perusti nuoremmille pojilleen kruunusta autonomisia herttuakuntia. Vuoden 1544 Västeråsin valtiopäivien hyväksymän perimysjärjestyksen perusteella kruununperijä oli kuninkaan vanhin poika eli Eerik. Vuonna 1556 Kustaa nimitti toiseksi vanhimman poikansa Juhanan Suomen herttuaksi. Juhanan herttuakunta käsitti aluksi Ahvenanmaan, Varsinais-Suomen ja Satakunnan sekä vuodesta 1557 myös Raaseporin läänin.¹

Suomen 1500-luvun osalta historioitsijat ovat kiinnittäneet paljon huomiota Juhanan herttuakunnan lyhyeen aikakauteen (1556–1563), minkä seurauksena sillä on vakiopaikka Suomen historian yleisesityksissä.² Herttuakunta on sukupolvien ajan herättänyt mielenkiintoa erityisesti kansallisen koulukunnan historioitsijoissa, jotka ovat

etsineet todistusaineistoa suomalaisen kansakunnan olemassaolosta ennen 1800-lukua.³ Tähänastinen tutkimus herttuakunnasta on painottunut kahteen aiheeseen. Ensimmäinen niistä keskittyy Juhanan luomiin hallinnollisiin laitoksiin. Juhana loi lyhyessä ajassa hallinnollisesti kehittyneen herttuakunnan. Herttualla oli oma rahakamari, ja hän perusti aatelista koostuvan neuvoston, joka muistutti kuninkaan valtaneuvostoa. Isänsä kuoleman jälkeen Juhana ajoi omaa ulkopoliittikaansa vastoin vanhemman veljensä ulkopoliittisia linjauksia. Tutkimuksen toinen pääpaino on ollut Juhanan hovikulttuurissa tai niin sanotussa Turun renessanssissa, jonka herttuan puolalainen puoliso Katariina Jagellonica toi mukaan Turkuun parin avioiduttua lokakuussa 1562.⁴ Toisin kuin runsas tutkimus Juhanan kirkollispolitiikasta Ruotsin kuninkaana

1. Emil Hildebrand & Oscar Alin (toim.) *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidevarvet 1521–1718 I*. Norstedt & söner 1887, 675–695, 747–756; Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. WSOY 2008, 93–94.
2. Esimerkiksi Helge Pohjolan-Pirhonen, *Suomen historia VII. Suomen historia 1523–1617*. WSOY 1960, 227–260; Rainer Fagerlund, *Den äldre Vasatiden 1523–1617*. Teoksessa Rainer Fagerlund et al. (toim.) *Finlands historia II*. Schildts 1996, 36–47; Karonen 2008, 95–96.
3. Päiviö Tommila, *Suomen historian kirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY 1989, 177.
4. Karl August Bomansson, *Hertig Johan och hans tid*. C. Frenckell & Son 1862; Pentti Renvall, *Varsinais-Suomen historia V:1. Valtiolliset vaiheet ja hallinnollinen-oikeudellinen kehitys*. Varsinais-suomen historian tutkimusyhdistys 1955, 34–44; Carl Jacob Gardberg, *Åbo slott under den äldre Vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning*. Suomen muinaismuistoyhdistys 1959; Pohjolan-Pirhonen 1960, 271–273; Miia Ijäs, *Katariina Jagellonica*. Vaimo, kuningatar, diplomaatti. *Genos* 80 (2009), 52–59; Susanna Niiranen, *Catherine Jagiellon, Queen Consort of Sweden*. Counselling Between the Catholic Jagiellons and the Lutheran Vasas. Teoksessa Helen Matheson-Pollock, Joanne Paul & Catherine Fletcher (toim.) *Queenship and Counsel in Early Modern Europe*. Springer International Publishing 2018, 83–110; Susanna Niiranen, *Remembering a Past Princess*. Catherine Jagiellon and the Construction of National Narratives in Sweden and Finland. Teoksessa N. Nowakowska (toim.) *Remembering the Jagiellonians*. Routledge 2019, 141–161; Seppo Eskola, *Archives, Accounting, and Accountability. Cameral Bookkeeping in Mid-Sixteenth-Century Sweden and the Duchy of Johan (1556–1563)*. Helsinki University Press 2020.

(1568–1592), Juhanan kirkollispolitiikka Suomen herttuana on saanut varsin vähän huomiota. Poikkeuksena tästä ovat lähinnä 1500-luvun pappisnimityksiä ja Naantalın luostaria koskevat tutkimukset.⁵

Kirkollisissa asioissa Juhana herttua sovelsi isänsä tavoin *ius reformandia* eli hallitsijan oikeutta määrätä kirkkoa koskevista asioista omassa valtapiirissään.⁶ Isänsä tapaan Juhana pyrki luomaan kirkollisen hallintomallin, jossa hänellä olisi mahdollisimman välitön suhde papistoon ilman välikätenä toimivaa vahvaa kirkollista hallintoa.⁷ Juhana tavoitteli päämääräänsä kolmella tavalla. Ensinnäkin hän haki uskollisuutta papistolta. Toiseksi hän tuki papistoa taloudellisesti. Kolmanneksi hän nimitti pappeja virkoihin ohi niin kirkollisen kuin kuninkaallisen hallinnon. Juhanan kirkollispolitiikka kärjisti hänen ja Eerikin välistä valtataistelua tämän tultua kuninkaaksi vuonna 1560. Vaikka Juhana menetti herttuakuntansa valtataistelun seurauksena vuonna 1563, useat hänen nimittämänsä ja tukemansa papit olivat virassa vielä, kun Juhana nousi kuninkaaksi vuonna 1568. Nämä papit muodostivat Juhanalle tärkeän tukiryhmän, kun hän kuninkaana alkoi ajaa muutoksia valtakunnan kirkossa 1570-luvulla. Tässä artikkelissa analysoin yllä mainittuja piirteitä Juhana-herttuan kirkkopoliitikassa. Analyysi perustuu laajaan ja kriittiseen tutkimukseen ja lähteiden tutkimukseen.

Uskollisuudenvalat

Juhana muokkasi suhteita papistoon uskollisuudenvaloilla. Nimittäessään pappeja tehtäviin jo Kustaa I oli edellyttänyt heiltä uskollisuutta kuninkaalle.⁸ Juhana puolestaan vaati uskollisuutta myös jo virassa toimivilta papeilta. Varhai-

■ Kuva 1. Kuningas Juhana III Johan Baptista van Utherin maalauksessa vuodelta 1582. Kuvaaja: Cecilia Heisser. Lähde: Ruotsin Kansallismuseo/Wikimedia Commons CC BY-SA 4.0.

sin tunnettu Juhanalle osoitettu uskollisuudenvala on vuodelta 1558, jolloin neljä Ahvenanmaan kirkkoherraa vannoi uskollisuuttaan herttualle. Kirkkoherrat sitoutuivat saarnaamaan “Jumalan pyhää sanaa, selkeästi, puhtaasti ja väärentä-

5. Karl Adolf Appelberg, *Bidrag till belysning af sätet för prästtjänsternas besättande i Finland från reformationen till medlet av 17:de seklet*. Helsingin yliopisto 1896; Birgit Klockars, *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademi 1979; Mikko Hiljanen, *Suomalaiset kirkkoherrat Ruotsin valtion rakentajina 1550-luvulta 1610-luvulle*. Jyväskylän yliopisto 2019.
6. Burkhard von Bonin, *Die Praktische Bedeutung des Ius Reformandi. Eine rechtsgeschichtliche Studie*. F. Enke 1902; John Witte, Jr. & Martin E. Marty, *Law and Protestantism. The Legal Teachings of the Lutheran Reformation*. Cambridge University Press 2002.
7. Jason Lavery, *Reforming Finland. The Diocese of Turku in the Era of Gustav Vasa 1523–1560*. Brill 2017. Katso myös E. I. Kouri, *The Early Reformation in Sweden and Finland c. 1520–1560*. Teoksessa Ole Peter Grell (toim.) *The Scandinavian Reformation. From Evangelical Movement to Institutionalisation of Reform*. Cambridge University Press 1994, 42–69; Anu Lahtinen, *Pragmaattiset protestantit? Kuningas ja aateli reformaation rakentajina*. Teoksessa Meri Heinonen & Marika Räsänen (toim.) *Pohjoisen reformaatio*. TUCEMS & Turun historiallinen yhdistys 2016, 25–41.
8. Lavery 2017, 70, 174–175.

mättä” ja lupasivat auttaa kuningasta estämään ”kapinoita ja muunlaisia petoksia”⁹ Todennäköisesti Juhanan herttuakauden ensimmäisinä vuosina esitettiin monia muita vastaavia uskollisuudenvaloja. On vaikea kuvitella, millaisia päämääriä yksittäiset uskollisuudenvalat neljältä pienen seurakunnan papilta olisivat edistäneet. Sitä paitsi Juhanan neuvosto selvästi tuki uskollisuudenvalojen vannottamista papistolta.¹⁰

Selkeä todiste uskollisuudenvaloista löytyy Eerikin päätöksestä kesäkuussa 1563, jolloin hän riisti Juhanalta tämän herttuakunnan. Kolmen Turun tuomiokirkon papin vuonna 1564 laatima lista nimeää 28 pappia, jotka maksoivat 50 markan sakkoja kuninkaalle uskollisuudenvaloistaan Juhanalle veljesten valtataistelun aikana kesäkuussa 1563.¹¹ Nämä pastorit edustivat enemmän kuin kolmannelta Juhanan herttuakunnan seurakunnista. Useita muita pappeja uhattiin vielä kovemmilla rangaistuksilla. Maskun kirkkoherra Johannes Pauli menetti virkansa valtataistelun aikana kesällä 1563, mutta sai sen takaisin vuonna 1569. Tutkijat pitävät todennäköisenä sitä, että Eerik irtisanoi kirkkoherran ja sitten Juhana tultuaan kuninkaaksi vuonna 1568 palautti hänet virkaan.¹²

Kuningas Eerik piti syyskuussa 1563 laajan oikeudenkäynnin niitä vastaan, joita hän syytti juonittelusta Juhanan kanssa. Oikeudenkäynnissä kaksi pappia, Taivassalon kirkkoherra Matthias Michaelis Carpelan ja Perttelin kappalainen Nicolaus tuomittiin kuolemaan.¹³ Vähän tuomion julistamisen jälkeen Taivassalon seurakuntalaiset kiistivät vetoomuksessaan kuninkaalle kirkkoher-

ransa kapinallisen toiminnan.¹⁴ Eerik armahti Matthiaksen ja vahvisti hänen kirkkoherravirkansa vuonna 1564.¹⁵ Perttelin Nicolauksen kohtalosta ei ole tarkkoja tietoja, ja hänen osaltaan tutkijat ovat tehneet poikkeavia johtopäätöksiä. Aulis Ojan mukaan Nicolaus todennäköisesti teloitettiin, koska ei ole mainintoja armahduksesta tai Nicolauksen toiminnasta kuolemantuomion julistamisen jälkeen. Oja viittaa myös vuoden 1571 tilikirjassa mainittuun ”Vinttilän Marttaan” mahdollisena Nicolauksen leskenä.¹⁶ Jukka Paarman ja Kauko Pirisen mukaan Nicolausta ei teloitettu. He perustelevat tätä sillä, että muut kuolemaan tuomitut papit saivat joko armahduksen tai lievennyksen.¹⁷ Taivassalon kirkkoherra Matthiaksen lisäksi Vihdin kirkkoherra Laurentius Petrille langettu kuolemantuomio lyhennettiin kahden sadan markan ja kuudentoista härän sakoksi.¹⁸

Lojaalisuudestaan Juhanalle sakotetut 28 pappia toimivat pääosin suomenkielisissä seurakunnissa. Pentti Renvall päätteli vuonna 1949, että veljesten valtataistelussa suomenkieliset seurakunnan tukivat Juhanaa ja ruotsinkieliset Eerikiä. Myöhempi tutkimus on toistanut Renvallin johtopäätöksen.¹⁹ Renvallin väite ei kuitenkaan kestä kriittistä tarkastelua. Historiantutkijana Renvall oli aikansa johtavia kansallisen koulukunnan edustajia. He pyrkivät löytämään suomenkielisen Suomen kansakunnan juuria ajalta ennen 1800-lukua.²⁰

Ruotsinkielisten seurakuntien osalta ei ole konfliktin ajalta viitteitä tuen osoituksista Eerikille. Ne neljä Ahvenanmaan pastoria, jotka van-

9. Reinhold Hausen (toim.) *Bidrag till Finlands historia* III. J. Simelii Arfvingsars tryckeri 1904, 395–397. ”Gudz helge ordh klart, rent och oförälskath”. ”Opror eller något annet förröderij”.

10. K. G. Leinberg (toim.) *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet* I. Jyväskylä boktryckeri 1892, 37–38.

11. Reinhold Hausen (toim.) *Bidrag till Finlands historia* IV. J. Simelii Arfvingsars tryckeri 1912, 262–263.

12. Kyösti Väänänen, *Johannes Pauli (K 1586)*. Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721 -verkkojulkaisu. *Studia biographica* 9. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2011. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-001201>; Paarma 1980, 418. Tässä artikkelissa pappien nimien kirjoitusasuut noudattavat paimenmuistoa.

13. A. I. Arwidsson (toim.) *Handlingar till upplysning af Finlands häfder* X. A. Norstedt & Söner 1858, 86–88; Carl Silfverstolpe (toim.) *Konung Erik XIV:s nämnds dombok*. Centraltryckeriet 1884, 110–111; Carl Silfverstolpe, Om Jöran Persson och konungens nämnd, *Historisk tidskrift* 1 (1881), 344–345.

14. Hausen (toim.) 1912, 151–155.

15. Carpelan, Matthias Michaelis (Kuultavasti 1592). Paimenmuisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-000401>

16. Aulis Oja, *Perttelin historia*. Perttelin kunta ja seurakunta 1958, 287. Tutkijoiden eri johtopäätökset on vedetty yhteen artikkelissa Tuula Hockman, Kuninkaan valvonnan alle. Teoksessa Anu Lahtinen & Miia Ijäs (toim.) *Risti ja lounatuuli. Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640*. Suomen Kirjallisuuden Seura 2015, 116.

17. Jukka Paarma, *Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1980, 418; Kauko Pirinen, *Suomen kirkon historia* I. WSOY 1991, 308.

18. Arwidsson (toim.) 1858, 105–107; Laurentius Petri (K 1578). Paimenmuisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-001408>

19. Renvall 1955, 42; Pohjolan-Pirhonen 1960, 280; Paarma 1980, 417; Pirinen 1991, 304–305; Hockman 2015, 116.

20. Tommila 1989, 177.

noivat uskollisuutta Juhanalle vuonna 1558, johtivat täysin ruotsinkielisiä seurakuntia. Yksi heistä, Jomalan kirkkoherra Magnus Petri, onnistui joulukuussa 1563 vapautumaan Eerikin syytteestä, joka koski salaliittoa Juhanan kanssa kuningasta vastaan.²¹

Ainakin kaksi vuoden 1564 sakkoluettelossa mainittua pastoria toimi kaksikielisissä seurakunnissa eli Paimiossa ja Perniössä, joissa oli suuri ruotsinkielinen vähemmistö. Kolmas sakoitettu pappi, Korppoon kirkkoherra Simon Sigfridsson, toimi lähes pelkästään ruotsinkielisessä seurakunnassa. Kuolemantuomiosta vapautettu Taivassalon kirkkoherra Matthias Carpelan johti seurakuntaa, jossa oli huomattava ruotsinkielinen vähemmistö.²² Emme myöskään tiedä varmuudella kyseessä olevien pappien äidinkieltä, mutta on todennäköistä, että monet olivat ruotsia äidinkielenään puhuvia kaksikielisiä.

Piispa Suomenlahden takaa

Kannustaessaan Juhanaa hakemaan uskollisuudenvaloja Juhanan neuvosto ilmaisi huolensa siitä, ettei Turun piispa Petrus Follingius, kirkon ylin johtaja herttuakunnassa, nauttinut papiston arvostusta. Neuvosto kehotti herttuaa täyttämään kirkollisen johtajuuden tyhjiön.²³ Neuvoston huoli ei ollut aiheetonta. Vuonna 1558 Kuningas Kustaa nimitti Petrus Follingiuksen Turun piispaksi seuraamaan Mikael Agricolaa, joka oli kuollut edellisenä vuonna. Follingius oli syntynyt talonpoikaiseen perheeseen Itä-Götanmaalla. Hän oli käynyt Linköpingin katedraalikoulun ja jatkanut sitten opintojaan Kööpenhaminan yliopistossa. Valmistuttuaan hän palasi kotiseudulle, ja viimeistään 1547 hän toimi Linköpingin katedraalikoulun rehtorina. Vuonna 1550 hänestä tuli Linköpingin hiippakunnassa sijaitsevan Kärnan seurakunnan kirkkoherra. Samalla hän jatkoi opetustyötään katedraalikoulussa ja valittiin hiippakunnan tuomiokapitulin jäsenek-

si.²⁴ Kuten Agricola ja monet muut Turun piispat ennen häntä, Follingius oli ennen piispaksi tuloaan ansioitunut sekä opettajana että kirkollisessa hallinnossa.

Follingiuksella oli kuitenkin yksi iso aukko ansioluettelossaan: hän ei ollut kotoisin Turun hiippakunnasta. Ennen Follingiusta noin kahdensadan vuoden ajan kaikki vihityt Turun piispat olivat syntyneet Suomessa ja tavallisesti nousivat piispaksi Turun hiippakunnan johtoportailta. Ennen nousuaan Turun piispaksi Follingiuksella ei ollut lainkaan siteitä Turun hiippakuntaan. Jos perinnettä olisi noudatettu, Agricolan seuraajaksi olisi valittu joko Agricolan lähin avustaja Canutus Johannis, Viipurin piispa Paulus Juusten, joka oli aiemmin toiminut Turun hiippakunnan hallinnossa, tai Turun katedraalikoulun rehtori Ericus Härkäpää.²⁵

Kuningas Kustaan aikeista Follingiuksen nimittämisen taustalla ei ole säilynyt muita lähteitä kuin Paulus Juustenin Suomen piispainkronikassaan esittämä toteamus, että Follingius nimitettiin ”suomen kielen vihollisten neuvosta”. Näistä vihollisista Juusten nimesi erityisesti kaksi Juhanan hovissa toiminutta miestä: juristi Andreas Olain ja tanskalaisyyntyisen kamreeri Hans Thomassonin.²⁶ Myöhemmässä tutkimuksessa Juustenin väite on vakiintunut selitykseksi.²⁷ Kaksi osatekijää viittaa siihen, että näiden miesten tuki Follingiukselle ei vastannut herttuan omaa mielipidettä suomen kielestä eikä Follingiukselta. Ensinnäkin Juhanan toiminta herttuana ja myöhemmin kuninkaana osoittavat, että hän oli kaikkea muuta kuin suomen vihollinen. Hän oli lahjakas kielitaituri ja omistautunut humanisti. On arveltu Juhanan jopa osanneen vähän suomea, vaikka todistusaineistoa tästä ei ole. Kuninkaana hän kustansi Jacobus Finnon suomenkielisen rukouskirjan, katekismuksen ja virsikirjan.²⁸ Toiseksi, vuonna 1582 Juhana selvästi kielsi tukeneensa Follingiuksen valintaa

21. Silfverstolpe (toim.) 1884, 114–115.

22. Olav Schalin, *Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland* I. Svenska litteratursällskapet i Finland 1946, 145–147.

23. Leinberg (toim.) 1892, 37–38.

24. Follingius, Petrus Nicolai. Paimenmuisto, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sthp-000671>; Johan Alfred Westerlund & Johan Axel Setterdal. *Linköpings stifts herdaminne* I. AB Östergöta 1915, 270.

25. Paarma 1980, 42–43.

26. Paavali Juusten, *Suomen piispainkronikka*. Suomen Kirjallisuuden Seura 1988, 62.

27. Esimerkiksi Renvall 1955, 84; Paarma 1980, 41.

28. Pohjolan-Pirhonen 1960, 230–231; Michael Roberts, *The Early Vasas. A History of Sweden*. Cambridge University Press 1986, 261.

piispaksi todeten, että hänellä oli toinen ehdokas mielessä. Ehdokkaan nimeä hän ei valitettavasti maininnut. Lähteissä ei ole mitään, mikä kyseenalaistaisi Juhanan kertomuksen, mutta on pidettävä mielessä sen laajempi konteksti. Vuonna 1582 kuningas Juhana kävi valtataistelua veljensä Södermanlandin herttua Kaarlen kanssa. Juhana käytti Follingiuksen tapausta esimerkkinä siitä, miten herttuan tulisi kunnioittaa kuninkaan etuoikeutta piispan nimityksissä.²⁹

Säilyneissä lähteissä ei ole tukea Juustenin väitteelle Follingiuksen vihamielisestä suhtautumisesta suomen kieleen. Mahdollisesti Juustenin kritiikkiä motivoi hänen oma halunsa päästä Turun piispaksi. Andreas Olain mukaanotto Juustenin kertomukseen salaliitosta suomen kieltä vastaan voi johtua Juustenin ja Olain välisestä käsikähmästä opiskelijoina Wittenbergissä.³⁰ Vaikka hovijuonittelu kiehtoo selityksenä, Kustaan tekemä nimitys istuu hyvin kuninkaan yleiseen nimityspolitiikkaan. Hän pyrki turvaamaan mahdollisimman vähiin välikäsiin ja nimitti virkoihin pappeja, joilla olisi mahdollisimman vähän paikallisia siteitä, jotka heikentäisivät papin uskollisuutta kuninkaalle.³¹

Vaikka väitteet Follingiuksen vihamielisyydestä suomen kieltä kohtaan voitaisiin todeta perusteettomiksi, näyttää hän tehneen hyvin vähän kehittääkseen hyviä suhteita papistoon. Juustenin mukaan Follingius oli ”viekäs ja kiivasluonteinen ihminen.... Papit esittivät hänen ahneudestaan ja ryöstöhalustaan useita valituksia, jotka voitiin hyvin perustein näyttää toteen.”³² Toukokuussa 1559 Kustaa arvosteli Follingiuksen johtajuutta saatuaan Turun linnan käskynhaltijalta Joakim Bulgrinin kautta valituksia piispasta. Kustaa vastasi Bulgrinille ettei hän ota valituksia vakavasti, mutta huomautti, että piispan pitäisi esiintyä siten, ”ettei piispan hattu ei ole niin kor-

kealla, että se putoaa päästä”³³ Kuninkaan varoitus antaa ymmärtää, että hän ei halunnut nakerata piispan arvovaltaa julkisesti, mutta ei ollut myöskään valmis varauksettomasti tukemaan diivaa.

Mahdollisen ylimielisyyden ja korruption ohella Follingius lienee aiheuttanut eripuraa tavalla, jolla hän hoiti virkaansa. Hän järjesti useita kokouksia ja tarkastusmatkoja. Hän laati ensimmäiset hiippakuntaa koskevat statuutit reformaation aikakaudella.³⁴ Follingius ei ainoastaan määrällilyt pappeja virkansa hoidossa, vaan hän oli suomea taitamaton ulkopuolinen, joka määräili pappeja virkansa hoidossa. On epäselvää, vaikuttiko pappien tyytymättömyys Eerikin päätökseen erottaa Follingius piispan tehtävästä toukokuussa 1563. Siirto ei ilmeisesti johtunut kuninkaan ja piispan välirikosta, sillä Follingiukselta tuli heti Turun kautensa jälkeen kuninkaan hovikappalainen. Vuonna 1565 Eerik nimitti Follingiuksen Tallinnan piispaksi, muuta hän kuoli ennen kuin ehti astua uuteen virkaan.³⁵

Nimitykset kirkollisiin tehtäviin

Vaikka Juhana mukautui isänsä toiveeseen piispan nimityksessä, hän teki aloitteen pappien nimityksissä. Kuninkaan valta nimittää pappeja juontui reformaatiota edeltäneeltä ajalta, jolloin kuninkaalla oli ollut niin sanottu patronaatio-oikeus täyttää muutamien seurakuntien pappisvirkoja Turun hiippakunnassa. Nämä patronaattiseurakunnat olivat Ulvila, Kokemäki, Perniö, Mynämäki, Karjaa, Vanaja, Viipuri ja Finström.³⁶ Västeråsin valtiopäivät vuonna 1527 antoivat kuninkaalle laajemman oikeuden nimittää seurakuntien kaitsijat. 1530-luvun loppuun mennessä Kustaa oli nimittänyt ainakin 30 kirkkoherraa Suomeen. Vaikka Kustaa oli vaatinut itselleen

29. Anders Anton Stiernman, *Alla riksdagars och mötens besluth, samt arfföreningar, regementsformer, försäkringar och bewillningar, som på allmenna riksdagar och möten, ifrån år 1521* I. Johann Heinrich Werner 1728, 351.

30. Simo Heininen, *Suomalaisen historiankirjoituksen synty. Tutkimus Paavali Juustenin Piispainkronikasta*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1989, 23; Simo Heininen, *Agricolan perintö. Paulus Juustenin elämä*. Edita 2012, 37-40; Lavery 2017, 188-191.

31. Lavery 2017, 188-191

32. Juusten 1988, 62.

33. J. A. Almquist (toim.) *Konung Gustaf den förstes registratur* XXIX. Norstedt & söner 1916, 509. ”att han icke sätther bis-copzhatten för högt, att han kunne falle utaff honom...”

34. Paarma 1980, 178-179, 207, 464.

35. Follingius, Petrus Nicolai. Paimenmuisto, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-thp-000671>; Paarma 1980, 48.

36. Paarma 1980, 363-364.

oikeuden täyttää kaikki pappisvirat, käytännössä hän ei käyttänyt tätä oikeutta jokaisen virantäytön yhteydessä.³⁷

Suomen herttuana Juhana ehti täyttää kymmenen pappisvirkaa. Samaan aikaan kuningas Kustaa ei täyttänyt yhtään virkaa ja Eerik teki ainoastaan kolme nimitystä. Kuningas ei ollut erikseen myöntänyt Juhanalle nimitysoikeutta herttuakunnan perustamiskirjeissä vuosilta 1556 ja 1557 eikä poliittisessa testamentissaan 1560.³⁸ Juhana herttua otti itselleen nimitysoikeuden jopa tehtäviin herttuakuntansa ulkopuolella. Vuonna 1556 hän nimitti Pohjan ja Tenholan kirkkoherrat.³⁹ Molemmat seurakunnat sijaitsivat Raaseporin läänissä, joka liitettiin osaksi Juhanan herttuakuntaa vasta vuonna 1557. Samana vuonna Juhana myös täytti Peräpohjolan Kemlin kirkkoherran viran.⁴⁰

Juhanan omavaltaiset nimitykset olivat osa herttuan laajempaa yritystä kasvattaa valtaoikeuksiaan kuningas Eerikin kustannuksella. Juhanan taltuttamiseksi Eerik kutsui valtakunnan säädety koolle huhtikuussa 1561. Säädety hyväksyivät Arbogan artikkelit, jotka kavensivat herttuoiden toimivaltaa tai kielsivät sen monella hallinnon osa-alueella, verotuksesta ulkopolitiikkaan. Arbogan artikkelit antoivat piispoille aiempaa laajemman oikeuden nimittää kirkkoherroja. Herttuat saivat nimittää vain suurten seurakuntien kappalaiset. Vaikka artikkelit sitoivat periaatteessa kaikkia kolmea herttuaa, ne oli käytännössä tähdätty Juhanaa vastaan. Vuonna 1542 syntynyt Juhanan nuorempi veli Itä-Götanmaan Herttua Magnus oli vasta saavuttanut täysikäisyyden eikä hän ollut hallinnut herttuakuntaansa kuninkaalle epämieluisella tavalla. Juhanan nuorin veli, vuonna 1550 syntynyt Södermanlandin herttua

Kaarle oli vielä alaikäinen ja näin Eerikin holhouksen alainen.⁴¹

Arbogan artikkelit eivät estäneet Juhanaa täyttämästä Lohjan kirkkoherran virkaa huhtikuussa 1562. Myöhemmin samana vuonna Juhana ja Eerik ajoivat eri ehdokkaita Närpiön kirkkoherran virkaan. Seurakuntalaisten toiveesta ja Juhanan hyväksynnällä piispa Follingius nimitti Mustasaaren kappalaisen Olaus Nicolain Närpiön kirkkoherraksi. Samaan aikaan Eerik nimitti Porin kappalaisen Marcus Gregoriin tähän virkaan. Noin kahden kuukauden kinastelun jälkeen kuninkaan ja seurakunnan välillä ja seurakunnan sisällä Eerik määräsi, että Marcus Gregoriin on palattava Poriin. Ennen kuin Marcus ehti jättää seurakunnan, Olaus Nicolai oli tuntemattomista syistä palannut Mustasaareen, minkä johdosta Marcus Gregorii jäi Närpiöön.⁴² Tämä tapaus kertoo yleisemmin, että Ruotsin valtakunnassa ei 1500-luvulla ollut yhtä vakiintunutta menettelytapaa pappisvirkojen täyttämiseksi. Jopa ennen reformaatiota seurakunnilla oli usein ratkaiseva sana nimityksissä, mutta kuningas, herttua ja aateliset nimittivät joskus pastoreita ilman seurakunnan myötävaikuttamista ja tai hyväksyntää.

Herttuan peruutukset ja tuet

Tunnetuimpia Kustaa I:n ajaman reformaation toimenpiteitä oli kirkon omaisuuden peruutus kruunulle. Peruutukset Suomessa kuten muualakin valtakunnassa alkoivat jo ennen säätyjen antamaa hyväksyntää Vesteråsin valtiopäivillä vuonna 1527.⁴³ Kirkkoreduktio tapahtui useassa aallossa Kustaan valtakauden kuluessa. Elokuussa 1556 kuninkaan palvelijat peruuttivat kirkon omaisuuden koko Suomessa. Juhana käynnisti toisen peruutuskierron 1558. Tällä

37. Victor Granlund, (toim.) *Konung Gustaf den förstes registratur* XII. Norstedt & söner 1890, 56–59; Appelberg 1896, 50–52; Kauko Pirinen, *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1956, 377–380; Lavery 2017, 71.

38. Hildebrand & Alin (toim.) 1887, 675–695; 747–756; Paarma 1980, 390.

39. Laurentius (k. viimeistään 1570). Paimenmuisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-001376>; Nicolaus Simeonis (k. viimeistään 1573). Paimenmuisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-001822>

40. K. G. Leinberg (toim.) *Hertig Johans af Finland diarium öfver utgångna bref. Efter en urkund i svenska riksarkivet*. J. Simelii arfvings tryckeri 1891, 14.

41. Emil Hildebrand (toim.) *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521–1718*, II. Norstedt, 1899, 15–17.

42. Leinberg (toim.) 1892, 48–54; Marcus Gregorii (mainitaan 1560–1575). Paimenmuisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-001572>; Olaus Nicolai (1580 jälkeen). Paimenmuisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-001872>; Appelberg 1896, 44; Paarma 1980, 370; Hiljanen 2019, 91.

43. Lavery 2017, 49–55.

myöhemmällä peruutuskierröksellä kruunu sai 10 054 luotia hopeaa, minkä jälkeen Juhanan herttuakunnan kirkoissa oli enää enintään kaksi ehtoolliskalkkia ja öylättilautasta jäljellä.⁴⁴

Peruutusten vaikutus näkyy papiston testamentteissa. Ennen reformaatiota kirkko sai valtaosan edesmenneen papin kuolinpesästä. Kustaa I:n kaudella kruunu korvasi kirkon kuolinpesien perijänä. Yhä useammat avioituneet pastorit käyttivät testamentteja suojellakseen perheitään kruunun takavarikoinneilta. Ennalta ehkäisevästi monet papit muistivat hallitsijan testamentteissaan.⁴⁵ Ainakin 13 pappia testamenttasi omaisuutta Juhanalta. Perniön kirkkoherra Matthias Henrici jätti herttualle härän ja hevosen. Piikkiön kirkkoherra Jacobus jätti 501 markkaa. Oriveden kirkkoherra Thomas testamenttasi hopeakalkin, viisi Unkarin guldenia ja kahdeksan taalaria. Nämä perinnöt antavat ymmärtää pappien tunnistaneen Juhanan herttuakuntansa kirkon maallisenä johtajana.⁴⁶

Kustaa I:n omaisuuden peruutukset, pappien tulojen vähennykset ja verojen korotukset olivat taloudellisesti kuormittaneet papistoa niin paljon, että 1550-luvulla kuningas rupesi jakamaan avustuksia ja veronhuojennuksia papistolle.⁴⁷ Joskus papit ostivat itselleen taloudellista kevenystä. Vuonna 1555 Helsingan pitäjän kirkkoherra Karl Folkesson antoi kuninkaalle maatilansa Herttoniemessä ja Karjaalla sitä vastaan, että hän sai asua elinajaksi Herttoniemen tilallaan rälssin oikeudella eli verovapaasti.⁴⁸ Vesilahden kirkko-

herra Jöns Laurentii Torsth myi vuonna 1557 kaksi maatilaa kuninkaalle ja sai kuninkaalta vuosittain kymmenen naulaa viljaa (ruista ja ohraa) kahdeksaksi vuodeksi.⁴⁹

Juhana laajensi isänsä taloudellista tukea papistolle. Kokonaiskuvaa Juhanan tuesta kirkon palvelijoille on vaikea hahmottaa, sillä tukea koskevat lähteet ovat hajallaan useissa kokoelmissa. On kaksi julkaisua, jossa nämä on koottu käyttäjäystävällisempään muotoon tutkijoille. Ensimmäinen on Kyösti Väänänen toimittama *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721*. Paimenmuiston antamat tiedot Juhanan myöntämästä tuesta perustuvat herttuan kirjeisiin ja herttuan hovin tileihin.⁵⁰ Toinen on Lena Törnblomin (myöh. Huldénin) pitkä artikkeli seurakunnista Juhanan herttuakunnassa. Tämän artikkelin tiedot herttuan myöntämistä tuista perustuvat voutintileihin. Molempia julkaisuja on täydennetty painetuilla lähdekokoelmilla, joten niiden tarjoamien tietojen välillä on päällekkäisyyksiä.⁵¹ Lähdepohjaa arvioitaessa täytyy ottaa huomioon alkuperäislähteiden aukollisuus, koska asiakirjoja on tuhoutunut vuosisatojen kuluessa.⁵²

Juhana-herttua korvasi nopeasti isänsä suurimpana taloudellisen tuen antajana kirkon palvelijoille. Herttuan asema suurimpana subventoijana ei muuttunut Eerikin tultua kuninkaaksi. Vilja oli yleisin tuen muoto, ja Juhanan vilja-avustukset on tutkittu viljan kokonaismäärien osalta.⁵³ Tärkeämpi ja tähän asti tutkimaton aihe on herttuan jakaman tuen laajuus. Juhanan

44. Noin 1 335 kilogrammaa. Riksarkivet Röda nummerserien 19; A. I. Arwidsson (toim.) *Handlingar till upplysning af Finlands häfder* VI. P. A. Norstedt & Söner 1853, 326–323; Leinberg (toim.) 1891, 33; Leinberg (toim.) 1892, 33; Hausen (toim.) 1904, 370–381; J. H. Vennola, Suomen kirkon irtaimiston anastuksesta uskonpuhdistuksen aikana. *Joukahainen* 12 (1904), 150–173; Kaarlo Blomstedt, *Henrik Klauempoika Horn. Ajankuvaus*. Suomen Kirjallisuuden Seura 1921, 328–330; Olle Källström, *Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer*. Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag 1939; Olle Källström, Finlands offer av kyrksilver under Gustav Vasa. *Forvännen* 35 (1940), 207–216.
45. Kauko Pirinen, Pappien omaisuus ja perintö keskiajalla ja uskonpuhdistusaikana. Oikeushistoriallinen selvitys erityisesti Suomen kirkon oloja silmällä pitäen. Teoksessa Keijo Astala (toim.) *Ramus virens*. In *honorem Aarno Maliniemi*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 52. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1952, 195–248.
46. Jacobus (K 1561/62). Paimenmuisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-001091>; Matthias Henrici (K 1560). Paimenmuisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-001653>; Thomas (K 1560). Paimenmuisto, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sk-thp-002479>; Lena Törnblom, *Församlingarna i Johans hertigdöme 1556–1562*. *Genos. Suku-tieteellinen aikakauskirja* 65 (1994), 164, 175–176.
47. Tällaiset kirjeet on julkaistu lähdekokoelmissa kuten Leinberg (toim.) 1892. Katso myös Lavery 2017, 183–186; Kauko Pirinen, *Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1962, 213.
48. J. A. Almquist (toim.) *Konung Gustaf den förstes registratur XXV*. Norstedt & söner 1910, 480; Henrik Impola, *Frälset och dess rustjänst i Finland på 1500-talet*. Genealogiska Samfundet i Finland 2011, 230; Tapio Salminen, *Vantaan ja Helsingin pitäjän historia*. Otava 2013, 542.
49. K. G. Leinberg (toim.) *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet* ny följd III. Hufvudstadets nya tryckeri 1898, 7.
50. Paimenmuisto, <https://www.kansallisbiografia.fi/paimenmuisto>.
51. Törnblom 1994, 163–181.
52. Kauko Pirinen, Suomen keskiaikaiset arkistot. *Historiallinen arkisto* 52 (1947), 47–110.
53. Esimerkiksi Paarma 1980, 462–463.

herttuakunnan 76 seurakunnasta 43:ssa papit saivat kertaluonteista tukea tai korotettua vakiotuloa.⁵⁴ Herttua ei tukenut ainoastaan seurakuntapappeja. Joulukuussa 1557 hän lahjoitti viljaa kaikille lukkareille herttuakunnassaan.⁵⁵ Vuonna 1559 ja 1560 hän lahjoitti myös piispa Follingiukselle viljaa.⁵⁶ Herttuan lahjoitukset vahvistivat pappien taloudellista turvaa. Samalla papisto muuttui riippuvaisemmaksi herttuasta ja näin vahvistui myös Juhanan valta kirkosta. Suomen historiassa on tutkittu hallitsijan ja aatelin välistä vastavuoroisuutta, joka perustui ainakin osittain taloudelliseen vaihdantaan. Vastaavanlaisia vastavuoroisia suhteita papistoon Juhana loi Suomen herttuana ja sitten myöhemmin kuninkaana.⁵⁷

Juhanan tuki ulottui opiskelijoihin ja opettajiin. Vuonna 1557 hän antoi kaksi lästää viljaa Turun katedraalikoulun rehtori Bertil Christofferssonille. Kaksi vuotta myöhemmin Juhana antoi Bertilin seuraajalle Henricus Jacobille viisi lästää.⁵⁸ Koulun lahjakkaimmat ja kunnianhimoisimmat oppilaat jatkoivat opintojaan ulkomailla. Juhana tuki kaikkia neljää nuorta miestä, jotka lähtivät herttuakunnan aikana opiskelemaan Saksaan. Hänen sijoituksensa näihin miehiin tuottivat hyvin vaihtelevia tuloksia. Ensimmäinen lähtijä Henricus Johannis kirjoittautui Rostockin yliopistoon kesäkuussa 1562 ja sitten Wittenbergin yliopistoon heinäkuussa 1562. Hänen opintonsa näyttävät edistyneen hyvin verkkaisesti. Vielä vuonna 1573 hän oli Suomessa anomassa kuningas Juhanalta rahaa opintojensa loppuun saattamiseksi. Juhana myönsi hänelle 100 taa-laria. Vuodesta 1578 hän käytti titteliä maisteri, mikä antaa ymmärtää hänen suorittaneen maisterin tutkinnon loppuun. Lähteet eivät paljasta, missä tai milloin hän on suorittanut tutkintonsa.

Vuonna 1580 Juhana nimitti hänet Turun katedraalikoulun filosofian lehtoriksi. Hän hoiti tehtävää kuolemansa 1582 saakka. Toinen Juhanan tukema opiskelija, Ericus Bartholdi, kirjoittautui Wittenbergiin heinäkuussa 1563, mutta kuoli jo seuraavan vuoden maaliskuussa. Kolmannesta opiskelijasta Canutus Theobaldista ei ole tietoa sen jälkeen, kun hän kirjoittautui Rostockin yliopistoon kesäkuussa 1563. Luultavasti myös hän kuoli opintojensa alussa.⁵⁹

Neljäs opiskelija, Jacobus Finno, tuli keskeiseksi hahmoksi suomen kehityksessä kirkollisena kielenä. Finno aloitti opintonsa Wittenbergissä tammikuussa 1563 ja siirtyi sitten Rostockiin tammikuussa 1567. Seuraavana vuonna hän palasi Suomeen ottamaan vastaan Turun katedraalikoulun rehtorin toimen. Vuonna 1583 Finno julkaisi ensimmäisen suomenkielisen virsikirjan. Samana vuonna hän julkaisi suomenkielisen rukouskirjan sekä katekismuksen. Suomenkielisten julkaisujensa lisäksi Finno osallistui vuonna 1582 ilmestyneen latinankielisen virsikirjan *Piae Cantionesin* laatimiseen. Kuningas Juhana tuki taloudellisesti Finnon julkaisutoimintaa.⁶⁰

Juhanan anteliaisuudesta nautti myös Suomen viimeinen luostari Naantalissa. Miesluostarit Kustaa I oli sulkenut määrätietoisesti, mutta nunnaluostarien hän antoi kuihtua luonnollisen poistuman kautta, sillä nunnien olisi ollut vaikea tulla toimeen luostarien ulkopuolella.⁶¹ Kuningas antoi taloudellista tukea nunnaluostareille tasoittaakseen luonnollisen poistuman prosessia. Kun hän kuoli, oli Ruotsin valtakunnassa enää neljä nunnaluostaria: sisterssiläiset Skon ja Vretan luostarit sekä birgittalaisluostarit Vadstenassa ja Naantalissa. Vuonna 1558 Naantalin luostarissa oli enää viisitoista nunnaa ja kuusi munk-

54. Laskenta perustuu julkaisuihin Paimenmuisto ja Törnblom, Församlingarna.

55. KA 6808, 66v.

56. K. G. Leinberg, (toim.) *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet 1539–1651* ny följd III. Hufvudstadets nya tryckeri 1898, 11–13.

57. Ulla Koskinen, *Hyvien miesten valtakunta. Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011; Georg Haggrén ja Ulla Koskinen, Aateli vuoteen 1600. Yhteiskunta. Teoksessa Janne Haikari et al. (toim.) *Suomen aatelin historia*. Siltala 2020, 77–118.

58. Leinberg (toim.) 1891, 44; K. G. Leinberg (toim.) *Handlingar rörande finska skolväsendets historia* IV. Hufvudstadets nya tryckeri 1901, 3–4.

59. Jussi Nuorteva, *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1997, 182–186.

60. Paarma 1980, 227; Nuorteva 1997, 185–186; Simo Heininen et al., Teologia. Teoksessa Tuija Laine (toim.) *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997, 81–83, 133–138, 147–149.

61. Luostarilaitoksen alasajoa Ruotsin valtakunnassa käsittelee Martin Berntson, *Kloster och reformationen. Upplösningen av kloster och konvent i Sverige 1523–1596*. Norma, 2003.

kia. Ennen Kustaa I:n valtaannousua Naantalissa oli enimmillään noin 50 nunnaa ja kahdeksan munkkia.⁶²

Vuonna 1556 kuningas Kustaa lopetti Naantalin luostarin taloudellisen autonomian peruuttamalla sen viimeiset prebendamaat.⁶³ Tämän jälkeen Juhana ryhtyi huolehtimaan luostarin asukkaiden ylläpidosta. Huhtikuussa 1557 hän lahjoitti luostarin abbedissalle härän teurastettavaksi. Tammikuussa 1558 hän lahjoitti tarkemmin määrittelemättömän avustuserän luostarin asukkaiden ylläpitoon, ja vuonna 1559 hän tilasi vahaa luostarilta.⁶⁴ Turun linnan tileissä vuodelta 1561 on erittelemättömiä merkintöjä tavaroiden toimituksista luostarille. Toukokuussa 1562 Juhana komensi käskyhaltijansa Joen Nilssonin lähettämään luostarille ”lästin ruista ja härän yms”⁶⁵

Juhana tukea Naantalin luostarille ei pidä tulkita varhaisena enteenä hänen halustaan hakea sovintoa Rooman kanssa, jota hän sittemmin tavoitteli kuninkaana. Itse asiassa Juhanan teologisista näkemyksistä hänen ollessaan Suomen herttuana ei tiedetä mitään. Tuen ei voi edes tulkita johtuvan Juhanan avioliitosta Katarina Jagellonican kanssa, sillä lahjoitukset tapahtuivat ennen heidän avioitumistaan syksyllä 1562. Lähteiden perusteella voi turvallisesti päätellä Juhanan jatkaneen nunnaluostarien hallittua alasajoa isänsä jalanjäljissä.

Juhanan herttuakunnan loppu ja nousu valtaistuimelle

Arbogan artikloista huolimatta kuningas Eerik ei onnistunut estämään veljensä valtapyrkimyksiä. Veljesten suhde muuttui avoimeksi ja sovitamattomaksi konfliktiksi lokakuussa 1562, kun Juhana avioitui Puolan kuninkaan Sigismund II Augustin sisaren, Katarina Jagellonican kanssa. Osana avioliittojärjestelyjä Juhana lainasi rahaa uudelle langolleen. Pantiksi Sigismund August antoi Juhanalle seitsemän linnaa Liivinmaalla lähellä aluetta, joka oli Eerikin hallussa. Eerik katsoi Juhanan sopimuksen rikkoneen Arbogan artikloja, jotka kielsivät Juhanaa harjoittamasta kuninkaasta riippumatonta ulkopoliitikkaa. Tar-

■ Kuva 2. Juhanan herttuallinen vaakuna Turun linnan portin päällä. Kuvaaja: E. Laakso 1955. Lähde: Museovirasto, Historian kuvakokoelma CC BY 4.0

kemmin katsottuna Juhanan siirrot olivat risti-riidassa kuninkaan politiikan kanssa Puolaa ja Liivinmaata kohtaan. Saksalaisen ritarikunnan hallinto Itämeren itärannikolla oli heikentynyt 1400-luvun lopusta lähtien. Venäjä ja Puola (myös tunnettu Puola-Liettuan yhteisvaltana) pyrkivät laajentumaan alueelle. Vuonna 1557 Sigismund II August ja ritarikunta solmivat Poswolin sopimuksen, joka laajensi Puolan vaikutusvaltaa Liivinmaalla ja teki ritarikunnasta liittolaisen. Seuraavana vuonna tsaari Iivana IV hyökkäsi Liivinmaalle. Kuningas Eerik osallistui taisteluun Liivinmaan herruudesta vuonna 1561, kun Tallinna sekä lähialueiden aateli vanhoivat uskollisuuttaan Eerikille. Näin Eerik osallistui kappailuun Liivinmaasta Venäjää ja, Juhanan lankoa

62. Seppo Suvanto, *Naantalın historia I*. Naantalın kaupunki 1976, 144–146.

63. Kauko Pirinen, *Varsinais-Suomen Historia V:3. Kirkkoreduktio Varsinais-Suomessa ja sen seuraukset*. Varsinaissuomen historiantutkimusyhdystys 1955, 33.

64. Leinberg (toim.) 1891, 20, 27, 42; Klockars 1979, 188–189.

65. KA 896, 90r–90v; K. G. Leinberg, *De finska klostrens historia*. Svenska litteratursällskapet i Finland 1890, 285, 471.

sekä sopimuskumppania Sigismund II Augustia vastaan.⁶⁶

Kesäkuussa 1563 kuningas esitti valituksensa Juhanaasta valtakunnan säädyille. Säädyt totesivat Juhanan syylliseksi maanpetokseen, peruuttivat hänen omaisuutensa, poistivat hänet kruunun perimysjärjestyksestä ja tuomitsivat hänet kuolemaan. Suomen papistosta säätykokouksessa olivat läsnä Turun kirkkoherra Canutus Johannes, joka edusti Turun hiippakuntaa äsken erotetun piispa Petrus Follinguksen sijasta, ja Viipurin piispa Paulus Juusten. Molemmat allekirjoittivat säätyjen Juhanalta langettaman tuomion. Eerik oli valmis antamaan Juhanan pitää henkensä ja herttuakuntansa, jos tämä kieltäytyisi poliittisesta toiminnasta ja statuksesta Eerikin seuraajana. Ei ollut yllätys, että Juhana hylkäsi veljensä tarjouksen.⁶⁷ Juhana puolustautui Eerikin syytöksistä kesäkuun 18. päivänä Turkuun kokoontuneilla Heikinmarkkinoilla. Pääargumenttinaan Juhana esitti, ettei hän ollut syyppää huononeviin suhteisiin Ruotsin naapureiden kanssa. Liivinmaan konfliktin lisäksi Tanskan ja Ruotsin välille oli vähän aiemmin syttynyt Pohjolan seitsemänvuotinen sota.⁶⁸

Sota Tanskaa vastaan viivästytti Eerikin voimakeinojen käyttöä Juhanaa kohtaan, mutta heinäkuun jälkipuoliskolla Eerikin joukot aloittivat Turun linnan piirityksen. Juhana kannattajineen antautui 12. elokuuta, minkä jälkeen herttua vaimoineen vietiin vangittuna Gripsholmin linaan.⁶⁹ Vuonna 1568 Juhana nousi vankeudesta kuninkaaksi kapinoituaan Eerikin yhä arvaamattomampaa hallintoa vastaan. Noustuaan valtaan Juhana armahti kaikki Suomen papit, jotka kapinan aikana olivat vannoneet uskollisuutta Eerikille.⁷⁰

Kuninkaana Juhana III on tunnettu yrityksistään lähentää Ruotsin valtakunnan kirkkoa roomalaiskatoliseen kirkkoon luterilaisen reformaation vuosikymmenten jälkeen. Useat seikat motivoivat Juhanan hakemaan sovintoa Rooman kanssa. Hänen vaimonsa ja poikansa Sigismund olivat katolilaisia. Juhana tarvitsi paavin apua saadakseen vaimonsa vaatiman osan äitinsä Puolan kuningattaren Bona Sforzan italialaisesta perinnöstä. Juhanaa myös inspiroivat kirkonisät, jotka hänen mielestään näyttivät esimerkkiä, joka ei ollut roomalaiskatolista eikä luterilaista ja näin voisi yhdistää kristikunnan jälleen.⁷¹ Kuninkaan ireenisen työn tuloksena hän julkaisi Punaisena kirjana tunnetun liturgian, joka peruutti osan luterilaisen reformin ajamista liturgisista muutoksista. Viime kädessä Juhanan uudistukset olivat liian vähäisiä, jotta paavi olisi voinut hyväksyä Ruotsin kirkon takaisin roomalaiskatoliseen yhteyteen. Huomattavalle osalle papistosta ja väestölle ylipäänsä Juhanan uudistukset olivat liikaa ja ne kuolivat kuninkaan mukana vuonna 1592.⁷²

Kuninkaana Juhana löysi kuitenkin Suomesta paljon tukijoita kirkolliselle politiikalleen. Tätä selitetään usein Suomen papiston konservatiivisuudella ja vastahakoisuudella koko luterilaista reformaatiota kohtaan.⁷³ Tämän lisäksi tulisi ottaa huomioon myös muita vähemmän teologisia seikkoja kuten Juhanan Suomen herttuana Suomen papistoon luomat välit, jotka jatkuivat hänen valtakaudellaan kuninkaana. Vuonna 1577, jolloin Juhanan liturgia alkoi levitä, Suomessa oli vielä 29 kirkkoherraa, jotka olivat olleet virassaan jo Juhanan herttuakunnan aikana. Kahdeksantoista heistä oli saanut syytteet yhteistyöstä Juhanan kanssa Eerikiä vastaan vuonna 1563. Vuonna 1577 Suomessa oli kaikkiaan 116 seurakuntaa,

66. Knud Rasmussen, *Die livländische Krise 1554–1561*, Universitetsforlaget 1973, 83–89; Roberts 1986, 206–210.

67. Hildebrand (toim.) 1899, 87–98; Heininen 2012, 64.

68. Magnus Swederus (toim.) *Stockholms magazin*, III. Magnus Swederus 1781, 30–37; Nils Staf, *Marknad och möte. Studier rörande politiska underhandlingar med folkmenigheter i Sverige och Finland intill Gustav II Adolfs tid*. Seelig, 1935, 138–139.

69. Kustavi Grotenfelt, Turun linnan piiritys ja antautuminen. *Historiallinen Arkisto* XVI:2 (1900), 33–40; Roberts 1986, 209–210; Jason Lavery, *Germany's Northern Challenge. The Holy Roman Empire and the Scandinavian Struggle for Baltic Hegemony 1563–1576*. Brill 2002, 20–21.

70. Paarma 1980, 419.

71. Roberts 1986, 260.

72. Jyrki Knuutila, Liturgisen yhdenmukaistamisen toteutuminen Suomessa reformaatiokaudella 1537–1614. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 77 (1987), 9–40; Åke Andrén, *Sveriges kyrkohistoria* III. Verbum 1999, 186–207.

73. Esimerkiksi Jukka Paarma, Vastauskonpuhdistus ja Suomi. *Teologinen aikakauskirja* 71 (1981), 421–428; Pirinen 1991, 328–329; Simo Heininen & Markku Heikkilä, *Suomen kirkkohistoria*. Edita 1996, 83.

joista 85 Turun hiippakunnassa ja 31 Viipurin hiippakunnassa, joten noin neljäosaa seurakunnista johtivat samat kirkkoherrat kuin Juhanan herttuakaudella. Juhanan kausi herttuana lienee luonut papiston keskuudessa ymmärryksen, että Juhana oli ”yksi meistä”. Lisäksi hän jatkoi kuninkaana anteliaisuuttaan papistolle ja osoitti pappien nimityksissä jämäkkyttä herttuavuosiensa tapaan.⁷⁴

Juhanan luomat suhteet papistoon eivät tarkoittaneet, että herttuakunnan aikainen papisto olisi ollut valmis yksimielisesti kannattamaan uutta liturgiaa. Herttuakunnan ajalta periytyneistä 29 kirkkoherrasta kolme vastusti liturgiaa.⁷⁵ Tästä huolimatta Juhanan luomat pitkäaikaiset välit papistoon sekä papiston avoin lojaalisuus hänelle vuonna 1563 pitäisi ottaa huomioon, kun käsitellään Juhanan kuninkaallisen reformaation kannatusta Suomessa verrattuna joihinkin valtakunnan muihin osiin.

Juhana ja *ius reformandi*

Aiemman tutkimuksen käsittely Juhanasta epäonnistuneena sovinnon hakijana sivuttaa perustana olleen periaatteen, jolla Juhana oikeutti oman kirkkoreforminsa. Juhana piti yllä isänsä ja veljensä vakaumusta, että hänellä oli *ius refor-*

mandi, eli maallisen vallan oikeus määrätä kirkon asioista. Juhana käytti tätä oikeutta jo Suomen herttuana. Kun Kustaa I:n kirkkopoliitikkaa pidetään usein ”kuninkaallisena reformaationa”, kuvailtaessa Juhanan johtavaa roolia herttuakuntansa kirkossa voidaan käyttää termiä ”herttuallinen reformaatio”. Herttuana Juhana ei ajanut tiettyä teologista linjaa, mutta hän jatkoi isänsä käytäntöä, jolla hän loi suorat suhteet yksittäisiin pappeihin vahvistaakseen kirkollista ja maallista valtaansa. Juhana loi suorat välit kolmella tavalla. Ensinnäkin hän edellytti papeilta muodollista uskollisuutta. Toiseksi hän tuki papistoa ja seurakuntia taloudellisesti vuosikymmeniä kestäneen kirkon omaisuuden peruutusten jälkeen. Kolmanneksi hän täytti useat pappisvirat ohittamalla hiippakuntahallinnon ja kruunun.

Jason Lavery on regents professor Oklahoman valtioliopiston historian laitoksella ja Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian dosentti.
Sähköposti: jason.lavery@okstate.edu

74. Juhanan nimityksistä katso Hiljanen 2019. Juhanan anteliaisuudesta katso Paarma 1980.

75. Kirkkoherrat olivat aiemmin mainitut Taivassalon Matthias Michaelis Carpelan, Turun Henricus Jacobi ja Porin/Ulvilan Martinus Olai. Paimenmuisto.

Maria Syväniemi

Raitapaitojen jäljillä

Valokuvat johtolankana köyhyyden ja lapsuuden hiljaiseen kokemushistoriaan

Tuvan pyöreän pöydän ääressä istuvat mies, nainen ja kolme lasta. Lapsista nuorin, vaaleahiuksinen tyttö istuu naisen, ehkä äitinsä, sylissä. Pojista yksi istuu tuolilla tämän vieressä. Molemmat heistä tapittavat hieman jännittyneinä kohti kuvaajaa. Toinen poika seisoo pöydän vastakkaisella puolella kasvoillaan pieni hymykare. Mies ja nainen katsovat lempeästi hymyilevää lasta. Pojilla on yllään vaakaraidalliset paidat, joissa on pieni nauhallinen kaulus ja resorit hihansuissa. Henkilöt on selvästi aseteltu valokuvaan, vaikka tunnelma onkin huoleton. Ajatusta kuvan asetelmallisuudesta puoltaa se, että pöydälle, valkoisen liinan päälle, on sijoitettu

■ Kuva 1. "Väinö Vainio perheineen", 1929, liitti, Kymmentaka, kuvaaja Aino Oksanen, Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma, KK2100:300.

ajan tavan mukaan käyntikorttikuvia muista perheelle läheisistä ihmisistä.¹

Valokuva on Sanakirjasäätiön sanastajan Aino Oksasen² (1902–1987) kansatieteellisestä kuvakokoelmasta³, joka syntyi hänen iittiläistä murrenastoa koskevan haastattelutyönsä tueksi 1920–1930-luvuilla.⁴ Samalla, kun Oksanen teki haastattelutyötään ja kirjoitti sanastuslapuille murrenastoa, hän otti valokuvia havainnollistaakseen kirjoittamaansa. Kuvakokoelman

1. Käyntikortti- eli visiittikorttikuva on tukevalle pahvinpalalle liimattu valokuva yhdestä tai useammasta henkilöstä. Tiina Männistö-Funk, Monien käytäntöjen "kovat kuvat". Käyntikorttikuvat suomalaisissa maaseutukodeissa 1900-luvun alussa. Teoksessa Maija Mäkilä & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historia*. SKS 2010, 249, 259–261.
2. Myöh. Valli.
3. Kokoelmassa on yhteensä 609 valokuvaa. Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma.
4. Neliosainen *Iitin ja Jaalan etymologis-kansatieteellinen sana- ja perinnekirja* julkaistiin postuumisti vuosina 1988–1990.

kuvat⁵ liittyvät lähinnä maaseudun sekä maanviljelyksen vanhoihin tapoihin, rakennuksiin, työmenetelmiin ja esineisiin, kuten ajan kansatieteen tutkimuksessa oli tapana.⁶

Aino Oksasen kokoelmaa voidaan tarkastella eräänlaisena, tietyistä näkökulmasta käsin rakennettuna kertomuksena Iitin kansanperineestä.⁷ Esimerkinä oleva kuva ”Väinö Vainiosta perheineen” kiinnitti huomioni, sillä se tuntui poikkeavan aiheeltaan muusta kokoelmasta. Huolellisesti aseteltu perhepotretti ei tuntunut istuvan kansalliseen kertomukseen maaseudun katoavasta perinteestä.⁸ Kuva antoi itsestään lisätietoja vain lyhyen kuvatekstin muodossa, jossa mainitaan perheen isän nimi, kuvausvuosi ja -paikka. Katsossani kuvaa kohtasin hiljaisuuden, jota vain omat kysymykseni rikkoivat. Miksi Oksanen on ikuistanut juuri tämän perheen, keitä ovat kuvan lapset ja miksi se on päätynyt osaksi kansatieteellistä kuvakokoelmaa?

Tässä artikkelissa nostan Aino Oksasen 1920–1930-luvun kansatieteelliset valokuvat kriittisen tarkastelun keskiöön. Tutkimukseni lähtökohta ja ensisijainen kysymykseni on, *mitä kansatieteelliset valokuvat voivat kertoa maaseudun lasten köyhyyden kokemuksista*. Kysymys liittyy väitöskirjatyöhöni, jossa tutkin laajemmin lasten ja nuorten kokemuksia köyhyydestä maailmansotien välisessä Suomessa. Aino Oksasen aineisto valikoitui työpöydälle, kun etsin väitöskirjaa varten kuvia, jotka voisivat kertoa jotain köyhästä lapsuudesta tuolta ajalta. Tutkimusprosessin myötä nousi

vat esiin myös kysymykset: *millaisia haasteita valokuvien tulkintaan liittyy kokemushistorian näkökulmasta ja mikä rooli tutkimusprosessin vaiheilla on tulkinnan muotoutumisessa?* Artikkelissa havainnollistan, miten fragmentaarinen ja mykkä aineisto, kuten yksittäinen valokuva, voi johtaa hätäisiin tulkintoihin, mutta toisaalta taas avata valokuvan ja köyhyyden ympärille kietoutuneita hiljaisuuksia.

Artikkelin teoreettisena viitekehyksenä on kokemushistoria ja metodologisena avauksena sen käsitteiden hyödyntäminen valokuvien historiallisessa tutkimuksessa.⁹ Kokemushistoria antaa metodisia työkaluja visuaalisen aineiston laajaan kontekstointiin ja tukee valokuvan ajallisuuksien hahmottamista kokemuksen näkökulmasta. Reinhart Koselleckin mukaan kokemus tulisi hahmottaa ajassa muuttuvana prosessina, johon vaikuttavat sekä synkroniset että diakroniset tekijät. Synkroniset tekijät ovat tapahtumahetkellä vaikuttavia asioita, kuten välittömiä tilanteita ja elämyksiä sekä niitä tekijöitä, joiden läpi tapahtuma suodattuu kokemukseksi. Diakroniset tekijät taas ovat historiallisesti kehittyviä asioita, jotka vaikuttavat kokemuksen muistamisprosessiin.¹⁰

Kokemushistorian lisäksi käytän tutkimuksessani mikrohistorian johtolankametodia. Mikrohistoriallinen lähiluku avaa silmät valokuvan yksityiskohdille ja satunnaisuuksille, jotka johtolankojen tavoin vievät tutkijaa eteenpäin valotuksen pala kerrallaan menneisyyden maailmaa myös valokuvan ulkopuolelta.¹¹ Yhdessä koke-

5. Kuvalla tarkoitan tässä artikkelissa valokuvaa.

6. Riitta Räsänen, *Kansannaiset valokuvissa*. Teoksessa Anja Tuomisto & Heli Uusikylä (toim.) *Kuva, teksti ja kulttuuriin näkeminen*. Tietolipas 141. SKS 1995, 93–97, 112–113; Maija Länsimäki, Iitin murteen tallennustyö ja suursanakirja. Teoksessa *Lählätti min tänne liitti. Liittiläistä elämänmenoa Aino Vallin kuvaamana*. Iitin Kotiseutuyhdistys r. y. 2015, 17–30; Sirku Dölle, *Kansatieteelliset valokuvakokoelmat ja visuaalinen antropologia*. Teoksessa Jari Kupiainen & Liisa Häkkinen (toim.) *Kuvatut kulttuurit. Johdatus visuaaliseen antropologiaan*. SKS 2017, 139–141.
7. Merja Salo, *Kuvareportaasi. Valokuvien kerrottu tarina*. Teoksessa Jukka Kukkonen & Tuomo-Juhani Vuorenmaa (toim.) *Varjosta. Tutkielmia suomalaisen valokuvan historiasta*. Suomen valokuvataiteen museo 1999, 180.
8. Toisaalta kuva noudattaa hyvin muotokuvamaalauksen konventioita, joiden varaan potrettivalokuvassa pitkälti rakentui. Ks. esimerkiksi Tutta Palin, *Muotokuvan vakiintuneet muodot*. Teoksessa Jukka Kukkonen, Tuoho-Juhani Vuorenmaa & Jorma Hinkka (toim.) *Valokuvan taide. Suomalainen valokuva 1842–1992*. SKS 1992, 356–361.
9. Kokemushistorian teoriaa valokuvien tutkimuksessa on hyödyntänyt esimerkiksi Maria Syväniemi, *Sotilaiden sielunmaisema. Jaettu kokemus jatkosodasta epävirallisissa valokuvissa*. Pro gradu -työ. Turun yliopisto 2019; Noora Viljamaa, *Sotatoverit Sotakoirat, sotilaita ja sodan kokemus talvi- ja jatkosodassa*. Pro gradu -työ. Turun yliopisto 2020.
10. Reinhart Koselleck, *Der Einfluss der beiden Weltkriege auf das soziale Bewusstsein*. Teoksessa Wolfram Wette (toim.) *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten*. Piper 1995, 324–333; Ville Kivimäki, *Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellutusmahdollisuudet Suomessa*. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta*. Gummerus 2006, 75–76.
11. Carlo Ginzburg, *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus 1996; Hanna Elo-maa, *Mikrohistoria johtolankojen jäljillä*. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. SKS 2002, 63–65. Johtolankametodia valokuvien tutkimuksessa ovat hyödyntäneet muun muassa: Tiina Mänistö-Funk, *Isosän meikkipussi*. SQS 13:1-2 (2020), 58–68; Mervi Autti, *Etsimässä neitikulttuuri. 1900-luvun alun valokuvaajajansia Rovaniemellä*, *Musta taide* 2010a, 29, 39–42; Mervi Autti, *Valokuvat mikrohistoriallisen tutki-*

mushistorian käsitteiden avulla johtolangoista muodostuu vähitellen prosessimainen polku, jonka kuljettuaan tutkija tekee tulkintansa. Usein tutkijan etenkin tutkimusprosessin alussa tekemät valinnat, niiden vaikutukset tulkinnalle sekä mahdolliset tulkinnan muutokset jäävät lopullisesta historian esityksestä puuttumaan, vaikka niiden merkitys eettisessä tutkimuksessa on kiistaton.¹² Jorma Kalelan mukaan historian-tutkijan tehtävään kuuluu valintojen tekeminen tutkimusprosessin alusta sen loppuun saakka ja tämä pitäisi tuoda näkyviin myös lukijalle.¹³ Mikrohistorialle tutkimusprosessin vaiheiden kirjoittaminen osaksi tutkimusta onkin tyyppillistä.¹⁴ Kirjoittamalla auki tutkimuspolun ja dialogin aineiston kanssa tuon esiin itsereflektion tärkeyden johtolankametodin käytössä ja havainnollistan, millaisia vaiheita valokuvan tutkimukseen sisältyy ja miten niitä voisi tutkia kokemushistorian näkökulmasta.

Kohti polkua – tutkimuksen lähtökohdat

Tutkimuksen alkuperäisenä lähtökohdana oli tutkia kansatieteellisiä valokuvia lasten köyhyyskokemusten näkökulmasta, sillä valokuvien käyttö historian tutkimuksen lähteinä on kasvanut visuaalisen käänteiden myötä. Köyhyshistorian tutkimuksessa kuvallista aineistoa on kuitenkin käytetty lähes pelkästään kuvituksena ja kirjallisia aineistoja havainnollistavina oheismateriaaleina.¹⁵ Usein kuvituksena on hyödynnetty juuri

kansatieteellistä kuvamateriaalia, vaikka sen tarkoituksena ei ole ollut taltioida maaseudun köyhyyttä tai lasten elämää, vaan ikuistaa ihanovasti tietoa jo melkein kadonneista murteista, työtaivoista ja esineistä.¹⁶ Toisena lähtökohdana oli pohtia kokemushistorian sovellutusmahdollisuuksia visuaalisen aineiston tulkinnassa.

Vaikka saksalainen kokemushistoria painottaa kokemuksen verbaalista jäsentämistä, sen käsitteitä voi soveltaa myös valokuvatutkimukseen, sillä kokemuksesta jää aina jotain myös sanallisen viestinnän tavoittamattomiin.¹⁷ Esimerkiksi Peter Geimer on kirjoittanut Reinhart Koselleckin kokemustilan ja odotushorisontin käsitteistä suhteessa Siegfried Kracauerin pohdintoihin valokuvan ajallisuudesta. Samalla tavoin kuin kokemuksesta, myös valokuvassa on samanaikaisesti läsnä monia aikakerroksia. Geimerin mukaan Kracauer näki valokuvan visuaalisena kokemustilana, johon menneisyys on ikään kuin koteloitunut talteen. Tämä valokuvan luoma säilö sisältää tietoisuuttamme pakenevia asioita, satunnaisuuksia, jotka Kracauerin mielestä mahdollistivat valokuvan tarkastelemisen historiallisena kokemustilana.¹⁸ Vaikka kuvajalla on ollut kuvien sisällön suhteen tietty päämäärä, valokuvan teknisen luonteen seurauksena kuviin on siis tallentunut aina myös satunnaista informaatiota, mitä voidaan pitää jälkeenä todellisuudesta.¹⁹ Aino Oksasen kuvissa lapset eivät ole olleet kuvauksen ensisijaisina kohteina, vaan

muksen lähteinä. Katseita ja yksityiskohtia. Näkymättömän tavoittelua. Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. Kulttuurihistoria 2010b, 281–305.

12. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000, 70, 78–81; Richard T. Vann, *Historians and Moral Evaluation*. *History and Theory* 43:4 (2004), 13; Anu Koskivirta & Satu Lidman, *Historioitsija eettisten valintojen äärellä*. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus 2017, 11–25.
13. Jorma Kalela, *Historian rakentaminen eettisenä hankkeena*. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus 2017, 112.
14. Elomaa 2002, 70.
15. Valokuvien lisäksi myös kuvataiteen köyhyyskuvaukset ovat vaikuttaneet tapaan katsoa lapsiköyhyyttä. Tällaisia maalausia ovat esimerkiksi Akseli Gallen-Kallelan ”Poika ja varis”, ”Huutolaispoika”, Eero Järnefeltin ”Kaski”, Helene Schjerfbeckin ”Pikkusiskoan ruokkiva poika”, Helena Westermarckin ”Köyhä poika” ja Albert Gebhardin ”Orpo”.
16. Valokuvan käytöstä historian tutkimuksen lähteenä: Heidi Kurvinen & Olli Kleemola, *Kuva-aineiston tietoinen käyttö osana historia-alan julkaisemista*. *Historiallinen aikakauskirja* 118:2 (2020), 213–220; Maailmansotien välistä köyhyyttä ovat tutkineet muun muassa: Panu Pulma & Oiva Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia*, Lastensuojelun Keskusliitto, 1987; Räsänen 1995, 112–113; Saara Tuomaala, *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoitaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. SKS 2004; Gia Virkkunen, *”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin”. Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla*. SKS 2010.
17. Kivimäki 2006, 75, 80–81.
18. Peter Geimer, *Photography as a “Space of Experience”*. On the Retrospective Legibility of Historic Photographs. *Getty Research Journal*, 7 (2015), 97–108.
19. Räsänen 1995, 114; Penny Tinkler, *Using photographs in social and historical research*. Sage 2014, 2; Silja Laine, Tiina Männistö-Funk & Taina Vahtikari, *Kadun kuvat*. Valokuvat lähteinä kaupunkihistorian tutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja*, 117:2 (2019) 170–171.

ovat seuranneet kuvaushetken askareita sivusta ja tallentuneet kuviin kuin sattumalta. Lasten satunnainen läsnäolo antoi mahdollisuuden tarkastella heidän osattomuuttaan ja toisaalta myös osallisuuttaan omassa yhteisössään.²⁰

Peter Geimerin analyysin mukaan sekä Koselleck että Kracauer pitivät vaateesta selvimpänä merkinä kuvan, maalauksen tai valokuvan, kyvystä tallentaa yksittäinen hetki fragmentaariseksi jäljeksi historiasta.²¹ Kiinnostavasti myös minä kiinnitin huomiota vaateeseen, kun lähdin tarkastelemaan valokuvia kokemuksen näkökulmasta. Satunnaisena yksityiskohtana kuvasta 1 nousi esiin poikien raitapaita. Siitä tuli yllättäen kuvan *punctum*; jotain silmiin pistävää, joka sai täyden kiinnostukseni, sillä muistin nähneeni valokuvan Helsingin kaupungin Ryttylän koulukodin oppilaista samanlaiset paidat yllään.²²

Panu Pulman mukaan kasvatustieteiden yhdenmukainen raitakuusi muistutti siitä, että suojeluskasvatus sijoittui sosiaalityön ja rikkinäalipolitiikan rajamaille.²³ Lisäksi Jouko Halmekosken teoksessa *Orjamarkkinat* vastaan oli tullut ryhmäpotrettokuva, jossa perheeseen sijoitettu huutolaislapsi nimeltään Eetu oli puetuna vastaavanlaiseen raidalliseen puseroon.²⁴ Vainion ja koulukodin poikia sekä huutolaislasta yhdistivät kaikkia myös lyhyet hiukset, mikä oli tyyppillistä usein köyhistä oloista kotoisin oleville

kasvatustieteiden pojille.²⁵ Väinö Vainion pojista on Oksasen kokoelmassa muutama muukin kuva²⁶, joista näkee, ettei pojilla ollut kenkiä jaloissaan, mitä voidaan pitää yhtenä köyhyyden merkinä.²⁷ Potretin perusteella perhe ei kuitenkaan vaikuta köyhältä tai huono-osaiselta, sillä pöydälle asetellut käyntikorttikuvat olivat kodin arvoesineitä ja kertovat mahdollisuuksista kuluttamiseen sekä viestivät myös sosiaalisista verkostoista.²⁸ Voisivatko kuvat raitapaitaisista pojista kertoa jotain kodin ulkopuolelle sijoitettujen, kuten huutolaislasten tai kasvatustieteiden varttuneiden lasten arjesta ja kokemuksista sijoitusperheissä, mitä on tutkittu 1920–1930-lukujen osalta vasta vähän?²⁹

Tutkitusti vaate ei ole ihmiselle yhden-
tekevää, vaan ikään kuin identiteetin jatke.³⁰ 1900-luvun alkupuolella sosiaaliset erot olivat selvästi nähtävissä vaateuksen perusteella. Muistitietotutkimuksessa on myös havaittu, että poikkeava vaate, kuten kunnanavustuksina saadut housut ja kengät, aiheuttivat lapsissa ulkopuolisuuden, häpeän ja huonommuuden tunteita. Toisaalta vaatteilla oli myös yhteiskunnallista merkitystä: lapsilla kunnollisten vaatteiden puuttuminen saattoi johtaa sairastumiseen koulumatkalla tai jopa evätä kokonaan pääsyn opin pariin.³¹ Lasten ja vaatteiden välisiä moniaistisia merkityssuhteita tutkinut Päivi Roivainen on todennut, että erityisesti vaatteiden materiaa-

20. Maria Syväniemi, Tyttö ja kissa. Kansatieteelliset valokuvat kertovat. Lastuja Suomen historiasta -blogi. <https://blogit.utu.fi/suomenhistoria/tytto-ja-kissa-kansatieteelliset-valokuvat-kertovat/> (10.3.2021).

21. Geimer 2015, 102–104.

22. Roland Barthes, *Valoisa huone*. Suom. Martti Lintunen, Esa Sironen & Leevi Lehto. Kansankulttuuri ja Suomen valokuvataiteen museon säätö. (Alkuteos *La Chambre claire. Not sur la photographie*, 1980). 1985, 32–33; Anita Seppä, *Kuivien tulkinta. Menetelmäopas kuvataiteen ja visuaalisen kulttuurin tulkitsemiseksi*. Gaudeamus 2012, 175–176.

23. Panu Pulma, Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Lapsuuden yhteiskunnallistuminen ja lastensuojelun kehitys Suomessa. Teoksessa Panu Pulma & Oiva Turpeinen (toim.) *Suomen lastensuojelun historia*, Lastensuojelun Keskusliitto 1987, 175.

24. Jouko Halmekoski, *Orjamarkkinat. Huutolaislasten kohtaloita Suomessa*. Ajatuskirjat 2011, 91.

25. Marjo Laitala & Vesa Puuronen, *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietetut kokemukset*. Vastapaino 2016, 128. Vielä 1950-luvulla kaikkien kasvatustieteiden hiukset leikattiin lyhyiksi.

26. Esim. kuvat KK2100:509 & KK2100:84, Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma.

27. Tuomaala 2004, 288–292.

28. Männistö-Funk 2010, 249–278.

29. Markku Jahnukainen, Tarja Pösö & Taru Kekoni, *Nuoruus ja koulukoti. Nuorisotutkimusverkosto 2004*; Kaisa Vehkalahti, *Daughters of Penitence. Vuorela State Reform School and the Construction of Reformatory Identity, 1893–1923*. University of Turku, Cultural History 2008; Marjo Laitala & Vesa Puuronen, 2016.

30. Arja Turunen & Anna Niiranen, Pukeutumisen muuttuvat merkitykset. Pukeutumisen historia ja sen tutkimus. Teoksessa Anna Niiranen & Arja Turunen (toim.) *Säädyllystä ja säädyllyttä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. SKS 2019, 12–16.

31. Tuomaala 2004, 288–292; Virkkunen 2010, 91–95, 101–104; Kati Mikkola, Uskonnolliset, yhteiskunnalliset ja moraaliset uhkakuvat. Säädynmukaisen pukeutumisen murtuminen 1800–1900-luvun taitteen Suomessa. Teoksessa Anna Niiranen & Arja Turunen (toim.) *Säädyllystä ja säädyllyttä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. SKS 2019, 147–163.

lisuudella, sillä miltä vaate näyttää ja tuntuu iholla, on lapselle merkitystä.³² Vaatteiden materiaalisuus, niihin kietoutuvat tunteet ja pukeutumisen erilaiset merkitykset voisivat olla yksi keino tavoittaa lapsen kokemus valokuvista. Tämän johtolangan innoittamana lähdin pohtimaan, oliko raitapaita 1920-luvulla köyhyydestä tai kasvatustaloustaustasta kertova vaate ja mitä se voisi kertoa lapsuuden kokemuksesta.

Nainen kameran takana – Aino Oksanen

Valokuvan tallentama mykkä ja fragmentaarinen kokemustila avautuu vasta, kun se asetetaan paikalliseen ja ajalliseen asiayhteyteensä. Oli irrottauduttava hetkeksi keskiössä olevasta raitapaidasta ja pohdittava laajemmin kuvan synnyn eri tasoja kartoittamalla muuta mahdollista lähdeaineistoa.³³ Selvittämällä Aino Oksanen keruutyön vaiheita arkistomateriaalin ja hänen laatimiensa keruukertomusten³⁴ avulla, toivoin löytäväni tietoja myös Vainion perheestä ja poikien mahdollisesta kasvatustaloustaustasta. Ville Kivimäki on todennut, että hiljaisuuksia ”piiritettäessä” aineistojen on oltava riittävän laajoja ja avoimia, jolloin niistä löytyy tarpeeksi kiintopisteitä mutta myös riittävästi väljyyttä. Olenaista on osata lukea aineistoja ”ohi niiden ilmeisimmän sanoman”.³⁵ Mistä muusta potretti kertoo kuin katoavan kansanperinteen tallentamisesta ja perheen yhteisestä hetkestä pöydän ääressä? Millaisia konteksteja ja merkityskerrostumia kuvan ja raitapaidan ympärille on rakentunut?

Aloitin kerrostumien purkamisen tutkimalla itseoppineen valokuvaajan, Aino Oksanen henkilökohtaisia merkitysjärjestelmiä, jotka ovat saattaneet heijastua valokuvaan. Reinhart Koselleckin

mukaan synkroniset tekijät jakautuvat edelleen välittömiin elämyksiin (*erlebnis*), tietoisuuden eli kokemuksen esileimaantumiseen (*vorprägung*) ja tilanteeseen sidottuihin tekijöihin, kuten tehtävään ja statukseen yhteisössä. Toisin sanoen oli hahmotettava, millaista oli keruutyön arki ja sen merkitys Oksaselle sekä millaisten tietoisuutta luovien tekijöiden läpi, kuten koulutuksen, kielten, iän, sukupuolen, luokan ja poliittisen suuntautumisen, hän tapahtumia koki.³⁶

Kansatieteellisen näkökulman lisäksi nuoren sanastajan suhde liittiin oli myös henkilökohtainen, sillä hän oli elänyt paikkakunnalla lapsuutensa aikana, jolloin oppivelvollisuus ei vielä ollut pakollista, Aino Oksanen pääsi opiskelemaan ensin tyttökouluun ja myöhemmin yliopistoon asti valmistuen maisteriksi. Perhetaustansa, koulutuksensa ja myös ikänsä puolesta hän kuului siis eri sosioekonomiseen luokkaan kuin tulevat haastateltavansa, iittiläiset vähävaraiset vanhukset. Vaikka sanastustyön alkaessa vuonna 1924 Oksanen ei ollut enää hetkeen asunut paikkakunnalla, hän tunsi sitä kohtaan silti kotiseuturakkautta. Tämä näkyy keruukertomuksissa Iitin ja Jaalan murteen erityislaatuisuuden korostamisena, mikä kertoo toisaalta kansatieteen yleisestä kiinnostuksen painopisteen siirtymisestä kansallisiin kohteisiin, mutta myös työn merkityksellisyydestä sanastajalle itselleen.³⁷ Iittiläinen syntyperä oli myös eduksi haastattelutyössä, sillä moni ikäihminen suhtautui ulkopaikkakunnalta tuleviin tuntemattomiin varauksella. Oksanen oli haastateltaviensa keskuudessa vieras, mutta synnyinpaikkansa perusteella silti hyväksytty yhteisön jäsen.³⁸ Kuten kuvassa 1, myös muissa kuvakokoelman otoksissa tämä näkyy välittö-

32. Päivi Roivainen, Lapsen iholla. Lastenvaatteet, tuntoaisti ja pukeutumisen moniaistinen materiaalisuus. Teoksessa Anna Niiranen & Arja Turunen (toim.) *Säädyllistä ja säädyttöntä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. SKS 2019, 384–387.

33. Hannu Salmi, Kulttuurihistoria, mahdollinen ja runsauden periaate. Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. Cultural history - Kulttuurihistoria 8. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto 2010, 342.

34. Keruukertomukset olivat Sanakirjasäätiölle tehtyjä vuosittaisia raportteja sanastustyöstä.

35. Ville Kivimäki, Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia. Kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa. Teoksessa Marja Tuominen ja Mervi Löfgren (toim.) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Vastapaino 2018, 43.

36. Koselleck on alun perin kehittänyt teoriansa sotahistoriaa varten ja kirjoittaa tehtävästä ja statuksesta sodan kontekstissa. Käsitteitä voidaan kuitenkin laajentaa koskemaan mitä tahansa tapahtumayhteisöä. Koselleck 1995, 325–331; Ville Kivimäki, Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Teoksessa Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino 2019, 17–23.

37. Oksanen, keruukertomukset vuosilta 1924–1930 ja muistiinpanot ”Sanastajan huomioita”, keruukertomus vuodelta 1927, s. 1. Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus; Räsänen 1995, 97.

38. Oksanen, Muistiinpanot ”Sanastajan huomioita” s. 5–6. Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus.

myytenä kuvaajan ja kuvattavien välillä ja jopa huumorina.³⁹

Haastatteluissaan Oksanen keskittyi vähävaraisempaan väestönosaan, sillä ”*vähä- ja keski-varaiset vanhuksat puhuvat puhtaampaa, aidompaa murretta kuin hyvin varakkaat talolliset.*”⁴⁰ Haastatellut vanhuksat olivat lähinnä pikku talojen ja torppien asukkaita. Varakkaiden lisäksi Oksanen sulki sanastuksensa ulkopuolelle kaikkein köyhimmät vanhuksat, jotka eivät kyenneet enää köyhyyden, vanhuuden tai muun seikan takia asumaan itsenäisesti kotona, vaan elivät kunnalliskodissa. Oksanen kommentti kunnalliskodin asukkaista kuvaa hyvin sitä, miten aikalaiset suhtautuivat kunnan elättämiin vanhuksiin:

Häviävän murteen alueella ei myöskään voi turvautua kunnalliskodin hoidokkien puhuttamiseen. Vain lahjattomimmat, sammu-neimmat tai liiaksi omaan raihnaisuuteensa vajonneet vanhuksat kokoutuvat sinne. Älykkäimmät, itsenäiset vanhuksat yrittävät viimeiseen asti itse elantonsa hankkia. Ja vähälahjais-ten, ”vähä hassahtanehten” (kuten iittiläinen usein kutsuu ”vaivaistalon eläi”) tiedonannot ovat surkuteltavan harhaanjohtavia.⁴¹

Keruukertomusten perusteella Oksanen ei ollut kiinnostunut lapsistakaan, sillä heidän puheessaan ei ollut kuultavissa vanhaa murretta. Ainut lapsiin liittyvä maininta keruukertomuksissa on: ”*Lapsilla on murteesta tuskin minkäänlaista käsitystä, ja keski-ikäiset antavat mitä harhaan-johtavampia tietoja.*”⁴² Tästä huolimatta valokuvissa esiintyy paljon lapsia, mikä luo kirjallisen ja kuvallisen aineiston välille kiinnostavan risti-riidan.

Oksanen kiinnostus murretta ja iittiläisiä kohtaan käsitti siis lopulta varsin kapean näkökulman. Hän oli, omien sanojensa mukaisesti,

”saalistamassa” kaikkein vanhinta ja alkuperäisintä kieltä, ja siinä työssä lapsilla, keski-ikäisillä, sairailta tai kaikkein köyhimmillä vanhuksilla ei ollut sijaa. Kuvissa on myös viitteitä valkoisen Suomen näkökulmasta ja arvoista. Iitti oli ollut sisällissodassa vahvasti punaisten aluetta, mutta Oksanen toimi tuolloin valkoisten puolella viestinviejänä välittäen viestejä Sysmään.⁴³ Vaikka valokuvakokoelman otokset luovat maaseudusta idyllisen, entisajan talonpoikaiskulttuuria ihannoivan näkymän, keruukertomukset paljastavat sen rajallisuuden: rikkaat ja köyhät on hiljennetty ja rajattu kameran linssin ulkopuolelle.⁴⁴ Tämä saa asetellun perhepotretin valkoisine pöytäliinoineen ja käyntikorttikuvineen näyttämään esimerkkioitokselta kunnallisesta ydinperheestä, joka ei ole varakas muttei köyhäkään. Se on ihannoitu kuva vähävaraisesta mutta ahkerasta kansasta. Osana arkistossa olevaa kuvakokoelmaa se edustaa itseään suurempaa yksikköä tuottaen menneisyyden perheihanteesta yhä uusia mielikuvia ja luoden kulttuurista muistia.⁴⁵

Muistitieto tulkinnan tukena

Valitettavasti keruukertomuksista ei löytynyt mainintaa Väinö Vainiosta tai tämän perheestä. Päästäkseni analyysissa eteenpäin minun oli otettava tutkimuspolulla seuraava askel ja lähdeittävä selvittämään hypoteesiani toista kautta. Minulla oli tiedossa perheen isän nimi, kuvauspaikka ja -aika. Koska kuva oli 1920-luvun lopulla otettu, siihen liittyvää muistitietoa saattaisi olla paikkakunnalla vielä tallella. Sosiaalisen median⁴⁶ kautta sainkin yhteyden Väinö Vainion pojanpoikaan Jussi Vainioon, joka pystyi varmistamaan, että valokuvan pojat olivat kuvassa olevien aikuisten biologisia lapsia. Jussi Vainio ei osannut sanoa poikien mahdollisesta kasvatuslaitosmenneisyydestä mitään. Hän kertoi Väinö Vainion olleen kivimies ja tehneen myös jonkin verran puusepän töitä.

39. Dölle 2017, 141.

40. Oksanen, Muistiinpanot ”Sanastajan huomioita”, s. 10. Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus.

41. Oksanen, Muistiinpanot ”Sanastajan huomioita”, s. 11–12. Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus.

42. Oksanen, Muistiinpanot ”Sanastajan huomioita”, s. 9. Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus.

43. Aimo Halila, *Iitin historia osa II. Kunnallishallinnon synnystä ja Ylisen Kymenlaakson teollistumisen alkamisesta toiseen maailmansotaan*. Iitin kunta ja seurakunta 1966, 625; Antti Holmström, Vapaussotureita ja surmattuja Pohjois-Iitissä. *Vapaussoturi* 2/2014, 19.

44. Kuvakokoelmassa myös selvempiä köyhyyden esityksiä, kuten esimerkiksi kuva KK2100:20, jossa on kuvattu hyvin vaatimatonta Hälikän torppaa asukkaineen. Torpan sisäänkäyntinä on ns. pisteporstua, joka on kyhätty erilaisista laudanpätkistä ja riu’uista.

45. Geimer 2015, 107.

46. Facebook-ryhmä ”Iittiläiset – entiset ja nykyiset”, <https://www.facebook.com/groups/631370376891117> (17.11.2021)

Naimisiin mentyään Vainio oli laajentanut yhden huoneen torppaansa toisella huoneella. Perhettä ei siis ajan mittapuun mukaan voinut pitää köyhänä, mutta pienituloisena kylläkin.⁴⁷ Aino Oksasen kanssa perhe oli tutustunut todennäköisesti sanastajan työn kautta, sillä tämä oli haastatellut Väinön vanhempia Anna ja Taavi Vainiota.⁴⁸

Sain myös kuulla tragediasta, joka kohtasi perhettä muutama vuosi kuvan ottamisen jälkeen: 1930-luvulla tytär, äiti sekä vanhin poika kuolivat keuhkotautiin parin vuoden välein. Katsojalle idyllisenä näyttäytyvä perhekuva muutti yllättäen muotoaan. Yhdessä muistitiedon kanssa se muistutti siitä, miten maaseudun vähävaraisen väestön arjessa mikä tahansa yllättävä tapaturma, onnettomuus tai perheen päämiehen kuolema saattoi syöstä perheen äkilliseen köyhyteen. Köyhyys kuului vähävaraisten ihmisten odotushorizonttiin eli heidän odotuksiinsa tulevaisuudesta, mahdollisena uhkana, jota osattiin kenties odottaa.⁴⁹ Perhepotretin kuvaushetkellä kaikki oli kuitenkin vielä hyvin, eikä keuhkotaudista tiedetty vielä mitään. Valokuva tallentaa todellisuudesta vain tuokiokuvan, yhden lyhyen hetken kokemustilan.⁵⁰ Mikro- ja kokemushistorian avulla tuo lyhyt hetki laajenee myös spatiaalisesti valottaen kuvassa olevia piileviä odotushorizontteja ja historian hiljaisuuksia.⁵¹

Pohdimme Jussi Vainion kanssa yhdessä, että tragedia ja perheen kohtaama suuri suru on saattanut vaikuttaa perimätiedon katkeamiseen. Jussi Vainio ei osannut kertoa, miten perhe selvisi surusta ja vaikuttiko se talouteen. Aiheesta ei koskaan kotona keskusteltu. Epäilimme, ettei taloudellista pudotusta välttämättä tullut, sillä perheen elättäjä Väinö-isä pysyi hengissä. Jussi Vainio tiesi silti kertoa, että eloon jäänyt nuorin poika, eli hänen isänsä, sijoitettiin tragedian jälkeen muutamaksi vuodeksi äitinsä sukulaisten hoteisiin.⁵²

Mahdollisesta taloudellisesta tasapainosta huolimatta perheenjäsenten menetykset ja sijaiskotiin joutuminen ovat todennäköisesti olleet lapselle myöhempää elämää ja odotushorizontteja ohjaavia kokemuksia.

Koska muistitietoon oli jäänyt epävarmuuksia, varmistin asian vielä tilaamalla sukuselivityksen. Sen mukaan valokuvan lapset olivat perheen biologisia lapsia.⁵³ Hypoteesini siitä, että pojat olisi sijoitettu kasvatustaloksesta tähän perheeseen ja että raitapaita merkitsisi suoraan koulukotitaustaa, ei pitänyt paikkaansa. Mitä muita merkityksiä raitapaidalla 1920–30-luvulla oli? Missä yhteyksissä niitä käytettiin ja ketkä niitä käyttivät?

Tulkinnan muutos – hyväosaisuuden merkistä arkivaatteeksi

Valokuva-arkeologian keinoin selvitin, missä muissa yhteyksissä raitapaita esiintyi 1920–1930-luvulla. Kun tarkastelin aikakauden muuta kuvallista materiaalia, kuten esimerkiksi koulujen luokkakuvia, huomasin, että vaakaraidalliset paidat eivät olleet 1920–1930-luvun lasten vaatetuksessa kovin yleisiä. Luokkakuvissa raitapaitaisia poikia on 1–3, jos on ollenkaan. Luokkakuvien lisäksi tein Finna-palvelun kautta rajatun haun sanalla ”raitapaita” ja sain tulokseksi 374 valokuvaa, joista 20 kuvassa esiintyi tutkimuksen keskiössä oleva tietynlainen raitapaita.⁵⁴ Toki mustavalkoisista kuvista on mahdotonta sanoa, ovatko esimerkiksi paitojen raidat olleet saman värisiä. Joka tapauksessa raitapaita näyttäytyi näissä kuvissa kolmessa eri asiayhteydessä: lasten merimiesmuotina, urheiluvaatteena ja pahantapaisille pojille tarkoitettujen kasvatustalosten yhtenäisenä univormuna.

Tutkimusasetelmani kiepsahti täysin pääläeläen, ja mietin, miten sokea olin ollut. Merimiesmuoti oli ensimmäisiä lapsille kehitettyjä

47. Jussi Vainion puhelinhaastattelu 26.11.2021.

48. Tieto löytyy Aino Oksasen 1960-luvulla tekemästä ja Iitin kunnalle lahjoittamasta valokuva-albumista, jonka alkulehdille hän on listannut haastattelemiensa kielimestareiden nimet. Aino Oksanen, valokuva-albumi, Iitin kunnan arkisto.

49. Reinhart Koselleck, ”Space of Experience” and ”Horizon of Expectation”. Two Historical Categories. Teoksessa *Futures Past on the Semantics of Historical Time*. Cambridge 1985, 268–288.

50. Dölle 2017, 156.

51. Matti Peltonen, Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus. Teoksessa Carlo Ginzburg *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus 1996, 12–13.

52. Jussi Vainion puhelinhaastattelu 26.11.2021 ja 27.6.2022.

53. Lahden aluekeskusrekisteri, Virkatodistus sukututkimusta varten (Vainio Väinö Viktor), 28.1.2022.

54. Finna-palvelu, hakusana ”raitapaita”, aikarajaus 1900–1939, <https://www.finna.fi/> (2.4.2022). Yksi kuva tuli tuloksissa vastaan kahdesti, sillä se oli digitoitu museon sekä esine- että valokuvakokoelmaan.

muotisuuntauksia, ja myös ajan urheilumuoti haki tyylistä inspiraatiota.⁵⁵ Raitapaita muuttui silmänräpäyksessä keksimästani huono-osaisuuden merkistä muotivaatteeksi, johon todennäköisesti vain hyvätuloisilla oli varaa. Tajusin joutuneeni tutkimusprosessissa niin sanottuun toimijuusansaana (*agency trap*). Toimijuusansa tarkoittaa ilmiötä, jossa lähtökohtaisesti toimijuutta etsittäessä sitä myös aina löydetään, mutta toisaalta sivuutetaan se, millaista toimijuus laajemmin ottaen on.⁵⁶ Etsiessäni Aino Oksasen valokuvista mahdollista huono-osaisuutta olin sivuuttanut paitaan liittyvät hyväosaisuuden merkit.⁵⁷

Valottaakseni lisää vaateen hyväosaisuutta nostan esiin kaksi raitapaitaan pukeutunutta poi-

■ Kuva 2. Halmekosken mukaan Ojatalo oli jo kuudes sijoituspaikka, johon Eetu joutui. Isätön lapsi sai kuulla lapsuutensa aikana pilkkaa ja halveksuntaa, mikä kaiheresi pienen pojan mieltä. Eetu seisoo kuvan oikeassa reunassa raidallinen paita yllään. (Halmekoski 2011, 91)

kaa, joiden henkilöllisyys ja tarina ovat tiedossa. Ensimmäinen heistä on Finna-palvelun hakutuloksissa vastaan tullut Holger Sihvola, joka on pukeutunut luokkakuvassa raidalliseen paitaan.⁵⁸ Holger oli yhdeksänlapsisen kulttuuriperheen nuorimmainen, josta tuli myöhemmin säveltäjä. Löydän Sihvolan perheestä muitakin potetteja, joissa koko perhe on pukeutunut viimeisimmän muodin mukaan, ja näin ollen myös Holgerin raitapaita viittaa hyväosaisuuteen.⁵⁹ Toisena esi-

55. Elizabeth Ewing, *History of Children's Costume*. Batsford 1977, 128–129; Clare Rose, What Was Uniform about the Fin-de-Siècle Sailor Suit? *Journal of Design History*, 24:2 (2011), 105–124. Lasten merimiesmuotia käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa kirjoitetaan pääasiassa kaulalapullisesta merimiesvaatteesta, ei niinkään raitapaidoista. Raitapaita voidaan yhdistää kuitenkin merimiehiin, sillä Keisarillisen Venäjän laivasto otti sinivalkoisen raitapaidan, Telnjaška-paidan, käyttönsä jo 1800-luvulla: Teppo Sillantaus, ”Legendaariset tasaraidat. Venäjän armeijan ikoninen aluspaita näyttää Marimekolta”, *Helsingin Sanomat*, 2.4.2022, <https://www.hs.fi/kuukausiliite/art-200008676065.html> (6.6.2022).

56. Mona Gleason, Avoiding the agency trap. Caveats for historians of children, youth, and education. *History of Education* 45:4 (2016), 446–459.

57. Esimerkiksi Tutta Palin toteaa väitöskirjassaan, että on vastaavalla tavalla feministitutkijana tullut toistaneeksi tarkastelukohteensa naisvihamielisiä eleitä. Tutta Palin, *Oireileva miljöömuotokuva. Yksityiskohdat sukupuoli- ja säätyhierarkian haastajina*. Taide 2004, 354.

58. *Keravan ruotsinkielisen kansakoulun oppilaita luokkakuvassa vuonna 1927 opettajar Signe Blomqvistin johdolla*, kuva viii_0021, 1927, Holger Sihvolan kokoelma, Keravan museopalvelut, https://www.finna.fi/Record/kerava_mui.mui-20536 (2.4.2022)

59. Anita Läntinen, *Iskusävelten lumoissa. Musiikeri Holger Sihvolan muistinmerkintöjä 1917–49*. Reuna 2015, 9–28.

merkinä on alussa mainitsemani huutolaispoika Eetu (kuva 2). Yleensä huutolaislapset saivat valitettavan usein tyytyä vanhoihin ryysyihin ja alempiarvoiseen kohteluun, minkä takia muodikkaaseen raitapaitaan puettu Eetu hämmentää.⁶⁰ Aviottomana lapsena syntynyt Eetu joutui huutolaiseksi jo muutaman vuoden ikäisenä ja ehti asua viidessä eri paikassa ennen kuin päätyi huutolaiseksi valokuvassa olevan varakkaan Ojatalon perheen kotiin. Valokuvan tallentama kokemustila todistaa, että ainakin kuvaushetkellä Eetulle on annettu siistit vaatteet ylle, mikä viestii perheen varakkuudesta ja tukee muistitiedon antamaa kuvaa sitä, että aikaisempiin sijoituspaikkoihin verrattuna pojalla oli Ojatalossa suhteellisen hyvät oltavat.⁶¹ Toisaalta todennäköistä on, että paita on perheen pojan vanha ja tältä peritty.

Pelkän vaatekappaleen avulla kuvattavan kokemus tuskin avautuu. Henkilöiden asemoitumisesta valokuvaan voi sen sijaan Hannu Sinisalon mukaan päätellä jotain heidän sosiaalisista suhteistaan ja statuksestaan yhteisössä. Henkilön sijoittuminen ryhmäkuvassa keskelle viestii esimerkiksi yleensä korkeasta statuksesta. Eetu on sijoitettu takariviin, hieman sivuun muista, minkä voi tulkita kertovan hänen ulkopuolisesta asemastaan perheessä.⁶² Muistitiedon mukaan Eetu itse koki olevansa perheessä alempiarvoinen.⁶³ Huutolaislapsen kohdalla raitapaita edustaa lähinnä materiaalista hyväosaisuutta.

Raitapaidan muodikkaus voi selittää myös sitä, miksi ne ovat vähävaraisten maaseutulaisten luokkakuvissa harvinaisia ja mikseivät ne ole nousseet esiin köyhyydestä kertovissa muistitietoaineistoissa, joissa muuten on paljon vaateisiin liittyvää muistelua niin sosiaalisesta kuin aistilli-

sesta näkökulmasta.⁶⁴ Vähäiset maininnat raitapaidoista köyhyyttä käsittelevissä aineistoissa ei siis tarkoita vaikenemista, vaan sitä, ettei se yksinkertaisesti ole ollut köyhien elämässä merkityksellinen ja siten mainitsemisen arvoinen. Jan Löfström käyttää tällaisesta ilmiöstä käsitettä ”syvä hiljaisuus”. Se vallitsee silloin, kun aihe tai asia ei ole merkityksellisesti läsnä sosiaalisessa ja kulttuurisessa järjestelmässä, eikä siitä siksi muodostu edes tarvetta puhua.⁶⁵ Muotivaatteena raitapaita on jäänyt varattomalle kansanosalle etäiseksi, saavuttamattomaksi esineeksi. Sen luomia kehollisia tai sosiaalisia kokemuksia ei ole sanallistettu köyhyyttä käsittelevissä aineistoissa, koska niitä ei ole.

Mutta miten pienituloisella Vainion perheellä on ollut varaa muotivaatteeseen? Perhe on voinut mahdollisesti ostaa tai saada puserot käytettyinä sukulaisilta tai naapureilta, sillä vaatteiden kierrättäminen on ollut tavallista.⁶⁶ Toisena mahdollisuutena on raitapaidan arkipäiväistyminen. Muoti on usein levinnyt ylemmistä kansaluokista aina alaspäin.⁶⁷ Esimerkiksi Clare Rose on huomannut tämän ilmiön perinteisen merimiesasun (*sailor suite*) kohdalla. Varakkaiden lasten merimiesasuun kuului aina leveä kaulus ja aluspaitana saatettiin käyttää raidallista tai yksiväristä paitaa. Ensimmäisenä esimerkkinä tällaisesta puvusta pidetään Frans Xaver Winterhalterin maalausta prinssi Albert Edwardista vuodelta 1846. Vähitellen asu kaupallistui ja levisi hovin ulkopuolelle. Tutkimuksessaan Rose on kartoittanut puvuista visuaalista materiaalia vuosilta 1870–1900, jolloin pidempi ajanjakso on tuonut muutoksen selvemmin esiin.⁶⁸ Vaikka tässä artikkelissa käytetty kuva-aineisto on ollut rajatumpi, sen tulokset antavat viitteitä raitapaidan muutok-

60. Terhi Nurmi, *Elämää huutolaisina. Elämäkerrallinen tutkimus kahden huutolaislapsen elämästä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2003, 37.

61. Halmekoski 2011, 87–97. Eetun tarina pohjautuu hänen poikansa kertomaan muistitietoon.

62. Hannu Sinisalo, *Kyläkuvaajien otokset kulttuurin kuvastajina*. Teoksessa Anja Tuomisto ja Heli Uusikylä (toim.) *Kuva, teksti ja kulttuurinen näkeminen*. SKS 1995, 73.

63. Halmekoski 2011, 94.

64. *Sosiaalihuollon perinnekeruu*, 1985, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto; Tuomaala 2004, 283–288; Anitta Heikkilä, *Vaate lapsen elämässä. Koululaisen pukeutuminen pohjoissuomalaisessa maalaiskylässä vuosina 1909–1939*. Lapin yliopistokustannus 2008; Virkkunen 2010, 101–104.

65. Jan Löfström, *Sukupuoliero agraarikulttuurissa: ”Se nyt vaan on semmonen”*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999, 105; Jan Löfström, *Miten päätellä, onko hiljaisuus vaikenemista? ”Homoseksuaalisuus” agraarikulttuurin perinneaineistoissa*. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Vastapaino 2017, 121, 134; Kivimäki, 2018, 37.

66. Virkkunen 2010, 101–102.

67. Mikkola 2019, 153.

68. Rose 2011, 105–124.

sesta muotiasusta arkivaatteeksi. Kuvien tulkinnan vaikeus ja ristiriitaisuus kertovat todennäköisesti siitä, että vaateen merkitykset ovat olleet 1920–30-luvulla murroskohdassa.

Raitapaita kasvatustiloksissa

Valokuva-arkkeologian tulosten perusteella raitapaidalla on yhteys myös 1920-luvun kahteen kunnalliseen kasvatustilokseen: Kokemäen Koskenkylään ja Helsingin Ryttylään. Raitapaitojen ja kasvatustilosten yhteinen historia juontaa juurensa vuoteen 1829, jolloin Viipurin työlaitoksen yhteyteen perustettiin Suomen ensimmäinen kasvatustila köyhille ja turvattomille lapsille. Tämän Kylliälän kasvatustiloksen perustamisen tavoitteena oli estää lasten kerjuu ja sijoittaminen vankilaan. Perustamisen yhteydessä keisari antoi asetuksen, jossa määriteltiin, että lasten vaatteet oli tehtävä värjätystä raidallisesta kankaasta. Asetuksessa ei kuitenkaan eritellä, oliko kyse vaakavai pystyraidallisesta kankaasta.⁶⁹

Vuoden 1889 rikoslain myötä Suomeen perustettiin ensimmäiset vankeinhoidon alaiset alakäisille rikoksentekeijöille tarkoitetut kasvatustilat. Ne toimivat aluksi erillään Turvattomien lasten kasvatusyhdistyksen tiloista, jonne sijoitettiin ”huonohoitoiset ja pahanpapaist lapset”. Lastenkoti oli puolestaan laiminlyödyille lapsille.⁷⁰ 1910-luvulla erottelu pahanpapaisten ja rikollisten lasten välillä hälveni ja nuorisorikollisuus asettui rikosoikeuden ja suojelukysymyksen väliin.⁷¹ Silti 1920–1930-luvuilla kasvatustilat kamppailivat rangaistuslaitosmenneisyyttä vastaan. Esimerkiksi Ryttylän koulukodin pöytäkirjasta löytyy huolestu-

neita mainintoja siitä, miten oppilaitten oloja ja koulukodin henkilökuntaa parjattiin laitoksen ulkopuolella. Kasvatustiloksen johto taas uskoi vakaasti laitoksen kasvatustilokseen tehtävään.⁷² Tästä näkökulmasta katsottuna tuntuisi oudolta, että pojat olisi puettu raidalliseen paitaan, jos se olisi ollut häpeällinen ja rangaistuksesta muistutettava vaate, kun tavoitteena oli pyrkiä irti tällaisista mielikuvista.⁷³ Kenties raitapaita kuvasti laitoksen näkökulmasta enemmän liikunnallisuuden ja reippauden arvoja?

Ongelma tuskin olikaan vaateen raidoissa, vaan yleisemmin yhtenäisessä pukeutumisessa. Jos tarkastelee 1920–1930-luvulta kasvatustiloksesta löytyvää muuta kuvamateriaalia, huomaa, ettei raidallista vaateesta käytetty kaikkialla. Esimerkiksi Lausteen poikakodissa lapset puettiin tummiin, kauluksellisiin takkeihin, Viipurin poikakodissa taas ruutupaitoihin.⁷⁴ Olennaista oli yhtenäinen vaateus yksittäisen laitoksen sisällä, sillä Sulo Salmensaaren sanoin ajateltiin, että ”yhdenmukainen puku tasoittaa mahdolliset yhteiskunnalliset eroavaisuudet”.⁷⁵ Tasa-arvon lisäksi samanlaiset vaatteet olivat laitosarjessa käytännöllisiä. Yhtenäinen pukeutuminen herätti toisaalta aikalaisissa myös kritiikkiä. Esimerkiksi Elli Tavastähti on kirjoittanut Köyhäinhoidon käsikirjassaan, miten lastenkotilapsille ei pitäisi tehdä kaikille samanlaisia pitovaatteita, niin että ”vaateus muodostaa jonkinlaisen helposti tunnistettavan univormun”.⁷⁶ Koulukotilasten muistoissa aina 1940-luvulta 1980-luvulle juuri univormun tunnistettavuus on ollut yksi leimaava piirre muistuttaessa konkreettisesti laitostaustasta. Esimerkiksi Harjavaltaan sodan jaloista muut-

69. Timo Harrikari, *Lastensuojelun historia. Tutkielma oikeussäätelystä, kulttuurisista kerrostumista ja hallinnan murroksista*. Vastapaino 2019, 108–109; S 1829: Han Kejslerliga Maj:ts Nädiga Reglemente för Arbets- och Corrections-InRättningen i Wiborgs Län, jemte den dermed förenade Uppfostring Anstalt för fattiga och värnlösa Barn 17.11.1829; I. Wartainen, Kylliälän kasvatustila 100-vuotias. Teoksessa A. A. Koskenjaakko et al. (toim.) *Koulu ja menneisyys. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja II*. WSOY 1936, 79–89. <https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/99686/57293> (2.9.2022)

70. Harrikari 2018, 82. Turvattomien lasten kasvatusyhdistys perustettiin 1870.

71. Harrikari 2021, 209.

72. Ryttylän laitosta kutsuttiin vuosina 1926–1959 koulukodiksi ja sen jälkeen vastaanottokodiksi. Arkistot löytyvät vastaanottokodin nimellä. Ryttylän vastaanottokoti, henkilökunnan kokousten pöytäkirjat 31.10.1932, Ca:2 ja 9.9.1933, Ca:3. Helsingin kaupunginarkisto.

73. Pulma 1987, 177, 183.

74. Olavi Sarko, *Suojelukasvatustila. Lausteen poikakoti 1919–1928*. Polytypos 1929, 15, 37, 39, 53. Toki sivun 21 valokuvassa vuodelta 1925 muutamalla pojalla on yllään raitapaita. Kuva on otettu johtajan nimipäiväjuhlista; Olavi Sarko, *Suojelukasvatustila. Lausteen poikakoti sanoin ja kuvin*. Turku 1934; Tomi Heikkilä, *Ruutupaitaisia poikia. Muistoja Viipurin poikakodista Harjavallassa*. Harjavalan kaupunki 2006, 12.

75. Sulo Salmensaari, *Poikakysymys. Kokemuksia ja poimintoja kasvatustilalta*. WSOY 1921, 296.

76. Laitala & Puuronen 2016, 127; Elli Tavastähti, *Köyhäinhoidon käsikirja*. WSOY 1929, 144.

taneita Viipurin poikakodin lapsia nimiteltiin kylällä ”ryssän kakaroiksi”, sillä heidät tunnisti helposti ruudullisista paidoista.⁷⁷ Koulukoti-poikien hiljaista vastarintaa tutkinut Marjo Laitala kirjoittaa, että nuoret pyrkivätkin mahdollisuksiensa mukaan hankkiutumaan eroon laitoslämään viittaavista vaatteista tai hiustyyleistä.⁷⁸

Raitapaidalla oli kasvatustaloksissa myös merkittäviä ja rangaistuksiin viittaavia käytäntöjä. Vaikka omat vaatteet olivat taloksissa sallittuja 1970-luvulta lähtien, joissain koulukodeissa käytettiin vielä 1980-luvulla pitkälti talosvaatteita.⁷⁹ Etenkin juuri talokseen saapuneille uusille tulokkaille annettiin raidallinen vaatetus erotukseksi muista. Pyjamaa muistuttavan raidallisen asun saattoi saada päälleen myös silloin, jos oli tehnyt jonkin rikkeen.⁸⁰ Toisin kuin ehkä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, 1980-luvulla juuri raitapaita oli erityisen selvä ja leimallinen merkki ja vaikuttaa viittaavan koulukotien historian rangaistuslaitoksina.

■ Kuva 3. Kuva kasvatustaloksen pojista raitapaidat yllään sai ajattelemaan, että raidallinen vaate voisi olla merkki lapsen huono-osaisuudesta. Valokuvassa Koskenkylän poikakodin ensimmäiset asukkaat poseeraavat kameralle taloksen avajaisissa vuonna 1922. Kuva: Kustaa Emil Klint, Satakunnan Museon kuvakokoelma.

Raitapaidan ja kasvatustalosten yhteisen historian kohdalla havahduin moninkertaiseen hiljaisuuteen. Ensinnäkin kasvatustaloksissa olleiden kokemuksista maailmansotien välisenä aikana on kirjoitettu melko vähän tutkimuksen painottuessa 1940-luvun jälkeiseen aikaan. Toiseksi aikaisempaa tutkimusta kasvatustalosten vaatteista tai pukeutumisesta ei juuri ole tehty. Päivi Roivaisen mukaan lastenvaatteita on tutkittu Suomessa vähän ja lähinnä hyvätuloisten osalta. Myös museoiden vaatekokoelmat keskittyvät hyväosaiseen lapsuuteen.⁸¹ Hiljaisuutta luovat myös kasvatustalosten arkistot, jotka sen-

77. Heikkilä 2006, 11; Laitala & Puuronen 2016, 129.

78. Marjo Laitala, Omapäisesti talosvaltaa vastaan. Teoksessa Outi Autti & Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Hiljainen vastarinta*. Tampere University Press 2019, 260.

79. Laitala, 2019, 260.

80. Laitala & Puuronen 2016, 128–129.

81. Päivi Roivainen, *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Suomen muinaismuistoyhdistys 2017, 100, 103.

sitiivisen tiedon takia ovat enimmäkseen salattuja ja vaikeasti tavoitettavissa tutkimuslupien takana. Vaikka lastensuojeluun liittyviin arkistoihin pääsisi käsiksi, ne saattavat olla fragmentaarisia ja edustavat viranomaisnäkökulmaa. Tämän artikkelin puitteissa minulla oli pääsy ainoastaan Ryttylän vastaanottokeskuksen henkilökunnan kokousten pöytäkirjoihin, joissa vaatteita koskevat merkinnät liittyivät lähinnä niiden siisteyteen ja huoltamiseen.⁸² Kaisa Vehkalahti muistuttaa lastensuojeluarkistojäseninä käsittelevässä artikkelissaan, että arkistoihin tallentunut tieto on harvoin sellaista, josta tutkija voisi poimia suoraan faktoja menneisyyden vähäosaisten lasten ja heidän perheidensä elämästä.⁸³ Hiljaisuutta luo sekin, että lasten itsensä tuottamaa materiaalia, jossa he kertoisivat vaatteistaan tai pukeutumisen merkityksistä, ei juuri ole 1920–1930-luvulta säilynyt tai ainakaan se ei ole päätyntä arkistoihin. Valokuvat ovat yksi mahdollinen lähde, jonka kautta laitosten materiaalista todellisuutta voidaan lähestyä.

Valokuvasta hiljaisuuksien äärelle

Yksittäistä valokuvaa katsomalla tutkijan on lähes mahdoton päästä kiinni sen moninaisiin kulttuurisiin merkityksiin ja kokemuserrostumiin. Valokuva-aineiston kokemushistoriallinen tulkinta vaatii ympärilleen laajan kontekstoinnin ja monipuolisen lähdeaineiston, kuten mikä tahansa fragmentaarinen lähde. Vaikka kokemushistorian teoria on alun perin muotoutunut nimenomaan kielellisesti jäsenyneiden kokemusten käsittelyyn, sen käsitteet taipuvat myös visuaalisen aineiston analysointiin. Kokemustilan, merkitysjärjestelmien ja odotushorizontin pohtiminen auttavat tutkijaa laajentamaan kuvan kokemuserrostumien spatiaalisia ja temporaalisia ulottuvuuksia. Selvärajaista, sanallista kokemusta valokuvasta on mahdotonta saada irti ilman muistitietoa, mutta yhdessä muun lähdeaineiston kanssa valokuva voi avata menneisyyden ihmisten mahdollisia kokemustiloja ja tutkimuskysymyksiä, joita tutkija ei välttämättä osannut edes odottaa. Monimenetelmällinen

tutkimus rikkoo hiljaisuuksia tuottaen kuvasta uutta tietoa.

Tämän tutkimuksen kohdalla kiinnostava oli esimerkiksi käänne, jossa idyllinen perhekuva muuttui tutkijan silmissä surulliseksi tragediaksi muistuttaen valokuvasta yhden hetken kokemustilan tallentajana. Samalla tapaus valotti 1920–1930-luvun vähävaraisten lasten odotushorizontteja, joissa sairauden tuoma köyhyyden uhka oli yksi yleinen tekijä. Lapsi saattoi joutua tällaisessa tilanteessa esimerkiksi kotinsa ulkopuolelle, mikä on aiheuttanut lapselle surua ja vaikuttanut hänen odotushorizontteihinsa. Tulkinnaa muutti merkittävästi se, että raitapaita osoittautuikin ennako-oletuksista poiketen muotivaatteeksi. Tulkinnaa vaikeus johtui raitapaidan muuttuneista sosiaalisista ja käytännöllisistä merkityksistä. 1800-luvun kasvatuslaitokset olivat kytköksissä rikollisuuteen, jolloin raitapaita muistutti käyttäjänsä rikollisesta taustasta. Vuosisadan vaihteessa lasten muotiin tulivat raidalliset paidat, ensin vain varakkaiden piirissä. Vähitellen vaatetus tavanomaistui ja oli myös vähävaraisten saavutettavissa. Rikollisuuden sijaan raitapaita sai 1920-luvulla todennäköisesti laitosympäristössä myös muita merkityksiä, eikä viittannut enää ensisijaisesti rikollisuuteen, vaan pikemminkin urheiluun ja siihen liittyviin reippauden arvoihin. Toisaalta 1980-luvun koulukodeissa raidallinen pusero muistutti lastensuojelulaitosten kurin-pitoon keskittyneestä historiasta.

Tutkimuspolun kirjoittaminen osaksi tutkimusta tuo esiin tutkijan vastuun alussa tekemistään tutkimuspoliittista päätöksistä sekä tutkimusprosessin monimutkaisen luonteen, johon myös inhimilliset erehdykset ja virheeliset tulkinnaat kuuluvat. Etenkin alussa valitsemieni näkökulmien kriittinen pohdinta ja kyseenalaistaminen pitkin tutkimuspolkua on auttanut näkemään sokeat pisteeni. Alussa kaikkein hedelmällisimmältä tuntunut lähtökohta, lasten köyhyyskokemusten tutkiminen, osoittautui matkan varrella tulkintaa rajoittavaksi tekijäksi, joka esti näkemästä aineiston muita tulkintamahdol-

82. Ryttylän vastaanottokoti, henkilökunnan kokousten pöytäkirjat 31.10.1929, 30.9.1930 ja 30.11.1931, Ca:2. Helsingin kaupunginarkisto.

83. Kaisa Vehkalahti, *Se virallinen tarina? Lastensuojeluarkistojen hiljaisuuksia*. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Vastapaino 2017, 236, 247, 262.

lisuuksia. Toisaalta tämä kertoo valokuvista lähteinä, ja miten intuitiivisesti helposti tulkittava valokuva vaatii laajaa kontekstuaalista ymmärrystä. Lopulta hypoteesin muutos auttoi hahmotamaan köyhyyden ja vähäosaisuuden kysymysten monimuotoisuutta ja historian hiljaisuuksia aina valokuvaajan rajausvalinnoista arkistojen saavutettavuuteen.

FM **Maria Syväniemi** on Suomen historian väitöskirjatutkija Turun yliopistossa ja Koneen säätiön rahoittamassa hankkeessa *"Lasten ja nuorten arjen kokemukset köyhyydestä ja huono-osaisuudesta kriisien jälkeisessä Suomessa 1800-luvulta nykypäivään"*.
Sähköposti: majosyv@utu.fi

Johanna Lilja

Amatööritutkijat suomalaisten tieteellisten lehtien kirjoittajina 1841–1939

Oman aikamme avoimen tieteen ohjelmassa kansalaistiede on nostettu merkitykselliseksi osaksi tieteellistä tutkimusta. Kansalaistieteen mahdollisuuksina nähdään tieteen luotettavuuden, tehokkuuden ja rehtyden edistäminen sekä mahdollisuudet hakea ratkaisuja yhteiskunnallisiin haasteisiin. Kansalaisten hyväksyminen tieteellisen tiedon yhteistuottajiksi vaatii kuitenkin tiedeyhteisöltä asennemuutosta, samoin uusia pelisääntöjä esimerkiksi sen määrittelemiseksi, kuka on tutkimuksen tekijä.¹

Tieteen harrastajat ovat sinänsä kautta aikojen osallistuneet tutkimuksen tekoon, mutta harrastajien suhde ammattitutkijoihin on vaihdellut eri aikoina. Modernin tieteen alkuaikoina tiedeyhteisö oli avoin kaikille muodollisesta koulutuksesta riippumatta. Tiedeyhteisö kutsui itseään tieteiden tai oppineiden tasavallaksi *Respublica literaria* (*République des Lettres*, *Gelehrtenrepublik*).² Monilla aloilla tutkimus tarkoitti vielä keräilyä, kuvailemista ja kartoittamista eikä siinä vaadittu kalliita laitteita, erityisosamista vaativia tekniikoita tai akateemista jargonia. Joillain tiedemiehillä, kuten Carl von Linnéllä oli professuuri yliopistossa, mutta monet ansaittivat elantonsa muulla tavoin – kirkon, armeijan

tai oikeuslaitoksen palvelussa tai perityn omaisuuden turvin.³

1800-luku muodostui vedenjakajaksi harrastajieteen ja ammatillisen tieteen välillä. Toisaalta tieteen tuottamat hyödyt, toisaalta nationalistinen kilpailuhenki sai hallitukset lisäämään tutkimuksen julkista rahoitusta. Tieteellisten seurojen ja vapaamuotoisten verkostojen ohelle syntyi tutkimuslaitoksia, kenttätöyöasemia ja museoita. Varsinkin Saksassa ja Ranskassa tieteenharjoitus alkoi keskittyä akateemisesti pätevöityneille tutkijoille, kun taas Englannissa, missä tieteen julkinen rahoitus oli vähäisempää, amatööreillä oli vielä 1800-luvullakin merkittävä asema tutkimuksessa.⁴

Ammatillistuminen merkitsi vallan uusjakoa tiedeyhteisössä. Tiedeuralla etenemiseen alettiin vaatia yliopistokoulutusta, ja kehittyvät vertaisarviointiprosessit ohjasivat kirjoittajia tieteelliseen menetelmään ja julkaisuformaattiin. Ammatillistuminen sysäsi sivuraiteelle muun muassa naisia ja periferiassa eläviä tieteenharjoittajia, joilla ei ollut tilaisuutta omaksua tieteen uusia teorioita ja tutkimusmenetelmiä. Myös paradigman muutokset, kuten evoluutioteorian omaksuminen, vaikuttivat amatöörien mahdollisuuksiin ja kiinnostukseen osallistua tutkimuksen tekoon.⁵

1. Heidi Laine, Vastuullinen kansalaistiede. <https://vastuullinentiede.fi/fi/tutkimustyo/vastuullinen-kansalaistiede> (9.9.2023).

2. Anne Goldgar, *Impolite learning. Conduct and community in the Republic of Letters 1680–1750*. Yale University Press 1995, 2–3.

3. David E. Allen, Amateurs and professionals. Teoksessa P. J. Bowler & J. V. Pickstone (toim.) *The Cambridge history of science. Vol. 6. The modern biological and earth sciences*. Cambridge University Press 2009, 15–23.

4. Jean G. Shaw, Patterns of Journal Publication in Scientific Natural History from 1800 to 1939. Teoksessa A. J. Meadows (toim.) *Development of Science Publishing in Europe*. Elsevier 1980, 151–152; Allen 2009, 15–18, 21–28.

5. Kathleen G. Dugan, The Zoological Exploration of the Australian Region and its Impact on Biological Theory. Teoksessa N. Reingold & M. Rothenberg (toim.) *Scientific Colonialism. A Cross-cultural Comparison. Papers from a Conference at Melbourne, Australia 25–30 May 1981*. Smithsonian Institution Press 1987, 79–81, 85–86, 96; John C. Waller, Gentlemanly Men of Science. Sir Francis Galton and the Professionalization of the British Life-sciences. *Journal of the History of Biology* 34 (2001), 95–97, 104–105; Mimi Coughlin, Women and History. Outside the Academy. *The History Teacher* 40 (2007), 472.

Kuitenkin amatööreillä oli edelleen merkitystä. He tuottivat paikallisia aineistoja tieteen keskuksiin ja välittivät omaan paikallisyhteisöönsä tietoa tieteellisen tutkimuksen käytännöistä.⁶ Amatöörejä sitoivat tutkimustyöhön paitsi tieteellinen uteliaisuus myös sosiaaliset motiivit. Jäsenyys tieteellisissä seuroissa, havaintojen tekeminen, näytteiden keruu ja niistä raportointi toivat vaihtelua elämään. Tutkimuksen mukanaan tuoma arvostus oli myös tärkeää.⁷

Amatöörien roolia tieteellisten lehtien kirjoittajana ei ole laajalti tutkittu. Tässä artikkelissa tarkastelen amatöörikirjoittajien muuttuvaa roolia suomalaisen tiedejulkaisemisen alkuvaiheessa. Tutkin, kuinka tieteen ammatillistuminen ja vertaisarvioinnin kehittyminen sekä tiedejulkaisemisen taustalla olleet yhtäältä taloudelliset, toisaalta ideologiset reunaehdot vaikuttivat amatöörien mahdollisuuksiin saada tekstejään julkaistuksi. Tarkastelen myös julkaisukysymyksiin liittyviä ristiriitoja, joita syntyi amatöörien ja tiedeyhteisön välille.

Tutkimuksen kohteena ovat vanhimmat amatöörejä jäsenikseen hyväksyneet suomalaiset tiedeseurat. Societas pro Fauna et Flora Fennica (SFFF) perustettiin vuonna 1821 harjoittamaan eläin- ja kasvitieteellistä tutkimusta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) perustettiin vuonna 1831 edistämään suomalaista kirjallisuutta ja kehittämään suomen kieltä. Myöhemmin sen toiminta laajeni kattamaan historian, kansanrunoudentutkimuksen, kirjallisuudentutkimuksen ja kansatieteen. Toisen sukupolven tieteellistä seuraa edustaa Suomen Muinaismuistoyhdistys (SMY), joka irtautui SKS:stä vuonna 1870 ottaen kohteekseen arkeologian, kansatieteen ja taide-

historian tutkimuksen.⁸ Tutkimus alkaa 1840-luvulta, jolloin ensimmäiset suomalaiset tieteelliset sarjat alkoivat ilmestyä ja päättyivät talvisodan alkuun.

Tarkastelen amatöörejä kirjoittajina suhteessa akateemisiin tutkijoihin ja opiskelijoihin. Akateemisen tutkijan määrittely ennen vuoden 1852 yliopistouudistusta on haastavaa: 1800-luvun alkupuolella filosofian maisterin tutkinto, joka oli edellytys opinnoille muissa tiedekunnassa, koostui suorituksista 13 oppiaineesta.⁹ Siksi olen määritellyt ennen vuotta 1852 akateemisiksi tutkijoiksi vain ne henkilöt, joilla oli joko tohtorin tutkinto, professuuri tai muu yliopisto- tai tutkimuslaitosvirka aloilla, joilla he julkaisivat tai ulkomaisia alan opintoja. Poikkeuksellisesti tutkijoiksi on hyväksytty myös kaksi tärkeää henkilöä, joiden julkaisutoiminta ylitti oman tieteenalan rajat. Suomen kielen tutkimuksen ja kansanrunouden keruun uranuurtaja Elias Lönnrot oli uransa alkuvaiheessa lääketieteen tohtori, venäjän kielen professori Matthias Akiander puolestaan oli tärkeä historian tutkimuksen hahmo, joka julkaisi lähteitä ja laati yleisesityksiä aiheesta.¹⁰

Vuoden 1852 yliopistostatuutit modernisoivat opetusta ja oppialat eriytyivät.¹¹ Vuoden 1852 jälkeen olen tilastoissani määritellyt tutkijaksi henkilön, jolla oli vähintään filosofian kandidaatin tai maisterin tasoinen tutkinto kirjoituksiensa alalta tai lähitieteistä. Opiskelijoiaksi olen luokitellut yliopistossa kirjoilla olevat kirjoittajat, joilla ei vielä ole maisterin tutkintoa.

Tutkimusaineistoni rungon muodostavat lisätaamani tieteellisten lehtien artikkelit, joiden kautta tarkastelen amatöörien, akateemisten tutkijoiden ja opiskelijoiden osuutta lehtien

6. Charles W. J. Withers & Diarmid A. Finnegan, Natural History Societies, Fieldwork and Local Knowledge in Nineteenth-century Scotland. Towards a Historical Geography of Civic Science. *Cultural Geographies* 10 (2003), 334–338, 346–347; Denise Phillips, Friends of Nature. Urban Sociability and Regional Natural History in Dresden, 1800–1850. *Osiris* 18 (2003), 44–46.
7. Jean-Pierre Chaline, *Sociabilité et erudition. Les sociétés savantes en France XIXe–XXe siècles*. CTHS 1998, 233; Samuel J. M. Alberti, Amateurs and Professionals in One County. Biology and Natural History in late Victorian Yorkshire. *Journal of the History of Biology* 34 (2001), 133–136.
8. Olen tutkinut samojen tieteellisten seurojen julkaisuvaihtoa väitöskirjassani Johanna Lilja, *Challenging the Matthew effect. International exchange of publications in four Finnish learned societies until the Second World War*. Finnish Society of Science and Letters 2012, 26–28.
9. Matti Klinge, ”Maan sydän ja isänmaan toivo”. Teoksessa Matti Klinge, Rainer Knapas, Antto Leikola & Johan Strömberg, *Helsingin yliopisto 1640–1990. 2. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Otava 1989, 487–489.
10. Raija Majamaa, *Lönnrot, Elias (1802–1884)*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skb-002836>; Ilona Pikkanen, Mathias Akiander (1802–1871). Teoksessa Irma Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, 140.
11. Päiviö Tommila & Aura Korppi-Tommola, *Research in Finland. A History*. Federation of Finnish Learned Societies 2006, 48.

kirjoittajakunnassa. Tekijöiden aseman määrittelyssä olen käyttänyt ylioppilasmatrikkeliä,¹² Kansallisbiografiaa,¹³ seurojen pöytäkirjoja, tutkimuskirjallisuutta ja hakuteoksia. Analysoidut artikkelit käsittävät vain tekijän nimellä julkaistut alkuperäistutkimukset. Taulukot, joihin analyysi perustuu, olen tallentanut Tietoarkistoon.¹⁴

Valaistakseni amatöörien suhdetta tiedeyhteisöön esittelen lähemmin kolme kirjoittajaa: kapalainen Johan Adolf Lindströmin (1819–1874), kansakoulun opettaja Olli Kyyhkysen (1878–1960) sekä opettaja Samuli Paulaharjun (1875–1944). Heidän kirjoittajakohtalonsa heijastavat syitä, jotka johtivat amatöörien roolin kaventumiseen tieteellisissä julkaisuissa. Erityisen arvokkaan aineiston amatööritutkijan ja tiedeyhteisön suhteesta muodostaa Olli Kyyhkysen ja kasvitieteilijä Kaarlo Linkolan julkaistu kirjeenvaihto.¹⁵ Artikkelien hylkäämisiin liittyviä perusteluja löytyy seurojen pöytäkirjoista.

Amatöörikirjoittajien rooli *Suomi*-sarjassa

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran varhaisimmat julkaisut olivat kirjoja, joista järjestyksessä toinen, *Kalevala* (1835), nosti seuran kansainvälistikin tunnetuksi.¹⁶ Oman aikakauslehden SKS käynnisti 1844 adoptoidessaan *Suomi: tidskrift i fosterländska ämnen* -lehden, jota oli tuolloin julkaistu kolme osaa seuran jäsenten yksityisenä yrityksenä. *Suomi*-sarjan toivottiin toimivan informaatiokanavana seuran johdon ja jäsenistön välillä sekä jonkinlaisen virallisenä käyntikorttina yhteydenpidossa sivistyneen yleisön kanssa. Vuodesta 1856 alkaen siinä julkaistiin myös seuran kokousten pöytäkirjat. Lehden alkuaika oli suomalaisen nationalismin nousuaikaa, ja suomenkielisen tutkimuksen julkaiseminen olisi miellyt-

tänyt myös SKS:ää, mutta alkuvaiheessa lehden sisältö oli enimmäkseen ruotsinkielistä.¹⁷

Aikakautensa humanistisille tieteille ominaisen makasiinityyppisten julkaisujen tapaan *Suomikin* tarjosi artikkeleita historiasta, kielitieteestä, maantieteestä ja tilastotieteestä sekä lisäksi matkakertomuksia, bibliografioita, kansanrunoutta ja joskus myös kaunokirjallisia tekstejä. Toimituskunnan päätehtävänä oli varmistaa tekstien saatavuus, sillä artikkelitarjonta oli vähäistä. Lehdellä ei ollut erikseen sovittua toimitus- tai arviointikäytäntöä¹⁸

Amatöörikirjoittajien osuuden kehittymistä Suomen neljässä kehitysvaiheessa tarkastellaan kuviossa 1. Lehden alkuvaiheessa amatöörien osuus oli reilu neljännes. He olivat ammatiltaan pappeja, lääkäreitä ja virkamiehiä. Useimmilla oli siis yliopistotutkinto, muttei heidän kirjoitustensa alalta. Monet heidän teksteistään olivat toimitettuja historiallisia lähteitä tai heidän kotiseutunsa historiallis-maantieteellisiä kuvauksia.

Ajanjakso 1857–1879 kattaa uuden toimituspolitiikan sisäänajokauden. Vuonna 1856 SKS päätti, että *Suomeen* tarjottavat tutkimukset tuli ilmoittaa seuran kokouksissa. Jollei tekijän nimi ollut riittävä tae tekstin laadulle, toimitettaisiin se seuran julkaisuvaliokunnan tarkistettavaksi. Aloitteen toimituspolitiikaksi teki professori Herman Kellgren, joka oli Saksassa tutustunut Deutsche Morgenländische Gesellschaftin julkaisukäytäntöihin.¹⁹ Vaikka Kellgrenin ehdotus oli melko kaukana anonyymistä vertaisarvioinnista, se oli huomattava askel *Suomen* kehityksessä makasiinjulkaisusta tieteelliseksi lehdeksi. Käytännöksi muodostui julkaista tarjottuja käsikirjoituksia ruotivat lausunnot *Suomen* sivuilla, seuran pöytäkirjojen yhteydessä.²⁰ Arviointikomiteat ja

12. Helsingin yliopisto. Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/> (13.4.2022); Helsingin yliopisto. Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/1853-1899/> (13.4.2022); Ylioppilasmatrikkeli 1900–1907, <http://yksa.dise.fi/Yksa4/download/158106279538000/file/f7730dof-cc5f-44ff-9425-1a207ad237da> (12.9.2023).

13. Kansallisbiografia, <https://kansallisbiografia.fi/> (13.4.2022).

14. Johanna Lilja, *Amatööritutkijat suomalaisten tieteellisten lehtien kirjoittajina 1841–1939* [sähköinen tietoaaineisto]. Versio 1.0. Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [jakaja]. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD3759>.

15. Matti Haapasääri, *Kirjeitä pastori Kyyhkyselle "... ja sitten me otettaisiin ja kerättäisiin"*. Kuopion Luonnontieteellinen museo 1998.

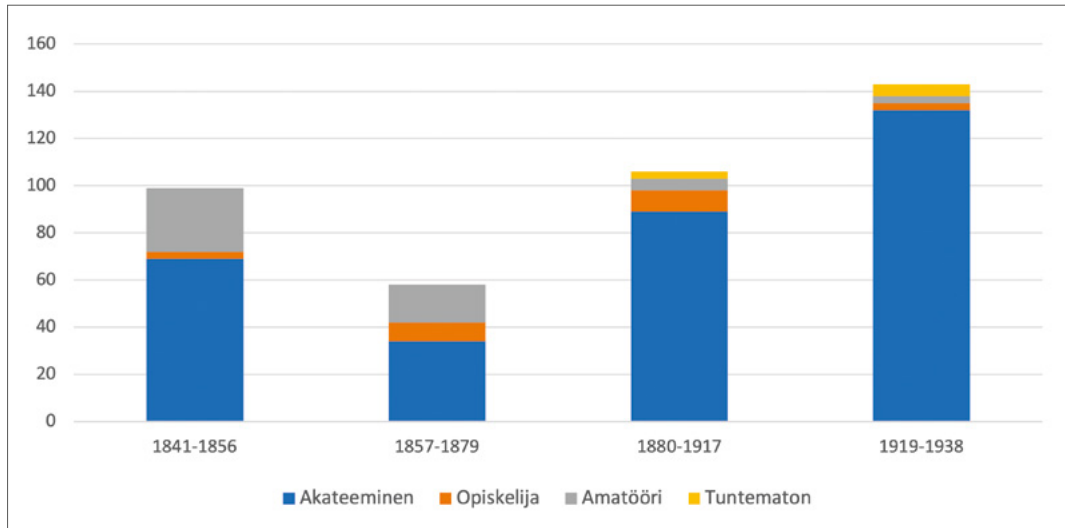
16. Lilja 2012, 68–69.

17. Sulkunen 2004, 86–92.

18. Lilja 2012, 74.

19. Lilja 2012, 74.

20. SKS:n pöytäkirjat 2.2.1859 § 7. Julkaistu teoksessa *Suomi* I:18 (1858), 385, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498484?page=384>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022); 4.2.1863 § 10. Julkaistu teoksessa *Suomi* II:2 (1864), 301, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498491?page=303>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022).

Kuvio 1. *Suomi*-sarjan kirjoittajat 1841–1938. (FSD3759)

niiden julkisesti esittämät lausunnot olivat tyyppillisiä 1800-luvun alun tiedeyhteisössä.²¹ Tapa oli epäilemättä nöyryyttävä hylättyjen tekstien kirjoittajille, mutta toisaalta hyödyllinen kaikille avatessaan niitä kriteereitä, joita tieteelliseltä tekstiltä odotettiin.

Amatööritutkija Johan Adolf Lindströmin kirjallinen ura osui molemmin puolin *Suomen* toimituspolitiikan uudistusta. Lindström oli vaatimattomista oloista opintielle lähtenyt Vampulan kappalainen, joka julkaisi etymologis-historiallisia artikkeleja sekä *Suomessa* että sanomalehdissä ja itse kustannettuina kirjasina. Lähteinä tutkimuksilleen hän käytti lähinnä painettua aineistoa – eepoksia, kronikoita ja antiikin klassikoita.²² Ennen *Suomen* toimituksellista reformia Lindström ehti julkaista kolme artikkelia lehdessä. Yksi näistä käännettiin jopa saksaksi ja puolaksi ja julkaistiin lehdissä *Archiw für wissenschaftliche Kunde von Russland* ja *Biblioteka Warszawska*.²³

Uuden toimituspolitiikan aikana SKS:n julkaisuvaliokunta tuli kriittisemmäksi Lindströmin tuotoksia kohtaan. Artikkelista “Om den keltisk-

germaniska kulturens inverkan på finska folket” annettu lausunto ilmentää pyrkimystä kohti tieteellistä lähestymistapaa.

Ylimalkaisesti katsoen kirjoittaja on Suomalaisten muinaisaikeiden selvittämiseksi kokoillut jommoisenkin verran varoja. Se vaan haittana, ettei näitä aina ole tarkkuudella käyttänyt, vieläpä usein jotensakin väänneskellytkin, saadaksensa muka sievemmin nuot sujumaan seikkoihin, joista arpelee kansamme omaksi valuneen. Heti kun äkkää Kelttiläis-Germanialaisissa kohdissa Suomalaisiin semmoisiin vähän vaan vivahteleviakin, niin niitäpä valmis sommittelemaan, huolimatta josko kohdalleen liittäissä moni haara totuuden kannasta katkeisikin. Tätä laatua ovatkin miltei enimmäkseen mietteisensä, missä uusia tietelle on tuottaviansa.”²⁴

Tieteellisen menetelmän alleviivaaminen hie-man kärsii siitä, että lausuntonsa lopuksi arvioitsija suositteli Lindströmin käyttämän Tacituksen *Germanian* lisäksi *Kalevalaa* lähteenä. *Kalevalan*

21. Alex Csizsar, *The scientific journal. Authorship and the Politics of Knowledge in the Nineteenth Century*. The University of Chicago Press 2018, 132–135.

22. Jalmari Jaakkola, Lindström, Johan Adolf. Teoksessa Kaarlo Blomstedt et al. (toim.) *Kansallinen elämäkerrasto* 3. WSOY 1930–1931, 467. Ks. myös J. V. Snellmanin arvostelu. *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*, 1.12.1859, nro 12, 560, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/101936?page=30>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022).

23. J. Vallinkoski & H. Schauman, *Suomen Historiallinen Bibliografia 1544–1900*. Suomen Historiallinen Seura 1985, 57–58, 71.

24. SKS:n pöytäkirja 3.11.1858 § 6. Julkaistu teoksessa *Suomi* I:18 (1858), 374–375, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498484?page=384>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022).

historiallisuudesta ei tuohon aikaan vallinnut yksimielisyyttä edes SKS:n sisällä.²⁵ Ilmeiseltä kuitenkin vaikuttaa, että Lindströmin keskeinen ongelma oli läntisen kulttuurivaikutuksen liiallinen korostaminen.

Lindström masentui saamastaan kritiikistä, muttei kuitenkaan luovuttanut. Hän julkaisi kelttiläiset tutkimuksensa omalla kustannuksellaan ja lahjoitti vielä ystävällisesti yhden kappaleen myös SKS:lle.²⁶ Teoksen arvosteli *Litteraturbladetissa* J.V. Snellman, joka nosti esiin tutkimuksellisia puutteita ja kritisoi vahvasti myös teoksen perusajatusta kelttiläisten lainojen merkityksestä suomen kielelle ja muinaissuomalaisten kulttuurille. Snellman suhtautui kuitenkin myönteisesti kirjoittajaan: kiitteli tämän intoa tutkimukseen ja totesi teoksen puutteiden syyksi sen, ettei maaseudulla eläneellä kappalaisella ollut käytössään riittävästi lähdeaineita.²⁷

Väsymätön Lindström jatkoi tutkimuksiaan ja onnistui saamaan kolme niistä julki *Suomessa*. Snellman arvosteli jälleen artikkelit, tällä kertaa jo kirpeämmässä sävyssä.²⁸ Snellmanin arvioiden jälkeen Lindströmin oli yhä vaikeampaa saada tekstejään julki, mutta vuonna 1866 kaksi hänen kirjoitustaan läpäisi arvioinnin. Toinen niistä huomioitiin ulkomailla, aikakausjulkaisussa *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland*. Professori Wilhelm Schott, SKS:n kirjeenvaihtajajäsen, kirjoitti siitä murskaavan arvion. Schott osoitti Lindströmin tietämättömyyden kielissä, joiden perusteella hän teki etymologiaa johto-

päätöksiä.²⁹ Toinen artikkeleista sai osakseen ryöpytyksen Yrjö Koskiselta, jota Lindström oli jo aiemmin ärsyttänyt kritisoimalla tämän pirkkalaistutkimuksia.³⁰ Vuonna 1873 Lindström tarjosi *Suomelle* vielä yhtä artikkelia juuteista, mutta kirjoitus hylättiin samoin perustein kuin ennenkin: heikot johtopäätökset sekä puutteet lähteiden käytössä ja tekstin tyyllissä.³¹

Lindströmin tekstit julkaistiin aikana, jolloin tutkiuus ei vielä ollut sidottu akateemiseen pätevytyteen, mutta tieteen ammatillistuminen eteni jo vahvasti. Suomen kieli oli saanut professuurin vuonna 1850.³² Historiantutkimus alkoi ammatillistua 1860-luvulla kansainvälisten vaikutteiden, Valtionarkiston perustamisen, uuden oppituo- lin ja SKS:n Historiallisen osakunnan ansiosta.³³ *Suomen* julkaisukriteerien tarkentuminen oli osa tätä akatemisoitumiskehitystä. Lindströmin tekstien puutteet auttoivat määrittelemään, mitä tieteelliseltä tekstiltä odotettiin. Arvioitsijoiden lausuntoja kärkevoitti se, että Lindström haastoi näkemyksillään rohkeasti sekä kansallista omaleimaisuutta korostavaa historiantulkintaa että suomalaisen tiedeyhteisön nousevia tähtiä.

Lindström ei kuitenkaan ollut ainoa, jonka tekstejä hylättiin, vaan SKS kieltäytyi julkaisemasta useita muitakin artikkeleita, joissa lähteiden käyttö oli riittämätöntä tai vinoutunutta ja joissa ei riittävän laajalti ollut perehdytty alaa koskevaan kirjallisuuteen. Julkaistut lähteet ilman tulkintaa eivät enää riittäneet tieteelliseksi artikkeliksi. Suulliseen perinteeseen perustuvat

25. SKS:n pöytäkirja 3.11.1858 § 6. Julkaistu teoksessa *Suomi* I:18 (1858), 376–377, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498484?page=384>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022). Kalevalan historiallisuuteen liittyvästä keskustelusta ks. Sulkunen 2004, 62–65.

26. S. G. Elmgren, S. G. Elmgrenin muistiinpanot. Suomen Historiallinen Seura 1939, 326, 337; SKS:n pöytäkirja 7.9.1859 § 2. Julkaistu teoksessa *Suomi* I:19 (1859), 303, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498479?page=305>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022).

27. *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*, 1.12.1859, nro 12, 558–560, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/101936?page=30>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022).

28. *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*, 1.10.1860, nro 10, 468–469, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/102040?page=3>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022); *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning*, 1.11.1862, nro 11, 482–483. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/102364?page=2>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022).

29. W. Schott, Herr Lindström und die asiatischen Sprachen. *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland* 25 (1867), 405–408.

30. *Kirjallinen kuukauslehti* 1867:2, 55–56, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/112551?page=23>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022); Gunnar Suolahti, *Nuori Yrjö Koskinen. Y. S. Yrjö-Koskisen elämä* I, 2. p. Historian Ystävien Liitto 1974, 273–275.

31. SKS:n pöytäkirja 4.6.1873 § 7. Julkaistu teoksessa *Suomi* 12 (1878), 186–187, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498502?page=189>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022).

32. Mikko Korhonen, *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918. Societas Scientiarum Fennica 1965, 63–64.

33. Päiviö Tommila, *Suomen historiantutkimus. Tutkimuksen historia*. WSOY 1989, 97–102.

historialliset tutkimukset jäivät niin ikään *Suomen* ulkopuolelle.³⁴

Huolimatta historian ja suomen kielen akademisoitumisesta amatöörikirjoittajia tarvittiin edelleen, sillä 1860- ja 1870-luvuilla *Suomi* kärsi kirjoittajapulasta. SKS päätti 1867 hyväksyä leh-teensä vain suomenkieliset artikkelit, mikä karkotti paitsi suomea osaamattoman kirjoittajakunnan myös kansainvälisesti orientoituneita tutkijoita, jotka halusivat kirjoittaa ulkomaiselle yleisölle.³⁵ Amatöörien osuus *Suomen* kirjoittajakunnassa säilyi korkeana, 28 prosentissa ajanjakson 1857–1879 aikana. Julkaisevien opiskelijoiden kasvava osuus kertoo kuitenkin yliopistokoulutuksen laajenemisesta ja edistymisestä.

Ajanjakso 1880–1917 oli tieteellisten menetelmien ja uusien oppialojen vakiintumisen aikaa.

■ Kuva 1. Paulaharjun kenttätöihin osallistui usein vaimo Jenny. Kuvassa Jenny ja Samuli haastattelemassa Ståhlnacken pariskuntaa ojan pientareella (1921). Lähde: Museovirasto, Samuli Paulaharjun kuvakokoelma / Finna.fi, CC BY 4.0.

Oppituoleja perustettiin sekä kansanrunouden tutkimukseen että suomalais-ugrilaiseen kieli-tieteeseen. Varsinkin kansanrunoudentutkimuk-sen nopea kehitys 1880-luvulta alkaen toi uusia kirjoittajia *Suomeen*.³⁶ Lehti alkoi vuosisadan vaihteessa käyttää toimituskunnan ulkopuolisia arvioitsijoita.³⁷ Hylkääviä lausuntoja ei kuiten-kaan julkaistu enää 1890-luvulla.

Ajanjaksolla 1880–1917 amatöörikirjoittajien osuus väheni viiteen prosenttiin ja sotienvälisenä

34. SKS:n pöytäkirjat 2.2.1859 § 7. Julkaistu teoksessa *Suomi* I:18 (1859), 385, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498484?page=384>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022); 4.2.1863 § 10. Julkaistu teoksessa *Suomi* II:2 (1864), 301, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498491?page=303>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022); 3.5.1865 § 12. Julkaistu teoksessa *Suomi* II:5 (1866), 287–288, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498415?page=287>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022); 4.4.1866 § 8. Julkaistu teoksessa *Suomi* II:7 (1868), 332–333, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498488?page=333>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022)

35. Lilja 2012, 75–76.

36. Sulkunen 2004, 92.

37. SKS:n kirjallisuusarkisto. SKS:n johtokunnan pöytäkirja 11.3.1897 § 7; SKS:n pöytäkirjat 6.11.1907 § 11–12. Julkaistu teok-sessa *Suomi* IV:6 (1909), 104, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1792303?page=436>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022); 2.6.1915 § 13. Julkaistu teoksessa *Suomi* IV:16 (1916/1917), 45, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/710928?page=363>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (5.1.2022).

aikana edelleen kahteen prosenttiin. Useimmat tuolla ajanjaksolla *Suomeen* kirjoittaneet amatöörit julkaisivat lehdessä vain yhden artikkelin. Kahdella viimeisellä ajanjaksolle vaikutti kuitenkin yksi tuottelias amatööri: kuurojen koulun opettaja, kirjailijanakin tunnettu Samuli Paulaharju. Kesälomillaan hän matkusteli maan eri osissa haastatellen kansanhmisiä ja dokumentoiden heidän elämäänsä ja aineellista kulttuuriin. Keräämistään aineistoista hän julkaisi neljä artikkelia *Suomessa* ja joukon tekstejä muillakin foorumeilla.

SKS:n kansatieteilijät ja kansanrunouden tutkijat ohjeistivat Paulaharjua tarkasti niin kirjoittamisessa kuin aineiston keräämisessä. Heidän tavoitteenaan oli saada tämä tarkka dokumentoija, taitava piirtäjä ja valokuvaaja tuottamaan heille itselleen tarpeellista aineistoa. Paulaharjulla oli kuitenkin paljon omaa kunnianhimoa. Hän olisi mieluiten analysoinut ja julkaissut aineistonsa omaehtoisesti ja paitsi *Suomi*-sarjan artikkeleina, myös monografiana. Hänen magnum opuksensa, lähes kuusisataasivuinen kansatieteellinen kuvaus karjalaisista rakennuksista, tuli kuitenkin hylätyksi SKS:n arvioinnissa, koska sitä pidettiin liian laajana ja siten liian kalliina julkaistavaksi. Tämä oli Paulaharjulle suuri pettymys, jota ei lievittänyt edes kerätystä aineistosta myönnetty rahallinen palkkio. Kirjeessään tulevalle vaimolleen hän valitti, miten akateemiset tutkijat, jotka vain istuvat mukavasti työhuoneissaan, halusivat saada ansiota hänen kovalla työllä keräämistään aineistosta, kun hänelle itselleen myönnettiin arvoa vain hyvänä keräilijänä.³⁸

Myöhemmin Paulaharju julkaisi matkakertomuksiaan ja kansatieteellisiä kuvauksiaan kaupallisilla kustantajilla. Vaikka hänellä oli laajat verkostot suomalaisessa tiedeyhteisössä ja myös joitakin kansainvälisiä kontakteja, tunsikin hän aina asemansa vähempiarvoiseksi. SKS:n ja muiden

seurojen säännöllisesti myöntämä rahoitus kansatieteellisille tutkimusmatkoille ei lieventänyt alemmuuden tunnetta, sillä apurahojen saatteena tulleet tarkat ohjeistukset ärsyttivät Paulaharjua. Hyvitystä ei tuonut edes vuonna 1943 myönnetty professorin arvonimi, sillä tuolloin Paulaharju oli jo liian vanha ja väsynyt nauttiakseen kunnianosoituksesta.³⁹

Kuten Lindströmille, myös Paulaharjulle oli raskas kokemus, kun tarjottu teksti hylättiin. Yleisesti ottaen amatöörikirjoittajat eivät kuitenkaan ajautuneet suuriin ristiriitoihin SKS:n kanssa, ainakaan seuran pöytäkirjojen antaman kuvan perusteella. Akateemisen tutkimuksen vahvistuessa useimmat amatöörit väistyivät kiltisti lehden kirjoittajakunnasta ja tyytyivät aineiston keräilijän rooliin.

Isänmaan eläin- ja kasvikunnan kartoittajat Societas pro Fauna et Flora Fennican julkaisusarjoissa

SFFF:n perustamisen taustalla oli rakkaus tieteseen ja rakkaus kotimaahan. Tässä hengessä perustettiin myös seuran ensimmäinen julkaisusarja, *Notiser ur Sällskapet pro Fauna et Flora Fennica förhandlingar*. Sen oli määrä ”sisältää seuran jäsenten tekemiä havaintoja, jotka laajentavat ymmärrystä suomalaisesta faunasta ja florasta”.⁴⁰ Julkaisulinjaus salli amatöörikirjoittajuuden, mutta käytännössä amatöörien osuus sarjassa jäi vain 11 prosenttiin, kuten kuviosta 2 ilmenee. Suomessa ei sarjan ilmestymisaikaan 1848–1875 vielä toiminut monia akateemisesti koulutettuja kasvi- tai eläintieteilijöitä, mutta muutamat heistä olivat hyvin tuotteliaita.⁴¹

Notiser ei aluksi seurannut mitään määriteltyä arviointikäytäntöä, mutta lehteen lähetetyt artikkelit oli tapana lukea ääneen kokouksessa. Niitä hylättiin vain harvoin, ja tällöin suositeltiin niiden julkaisemista muilla foorumeilla.⁴³ Vuonna 1861

38. Marjut Harju, *Samuli Paulaharju. Ruijanrannan reppuherra*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1989, 65–67; Kai Häggman, *Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2012, 124–125.

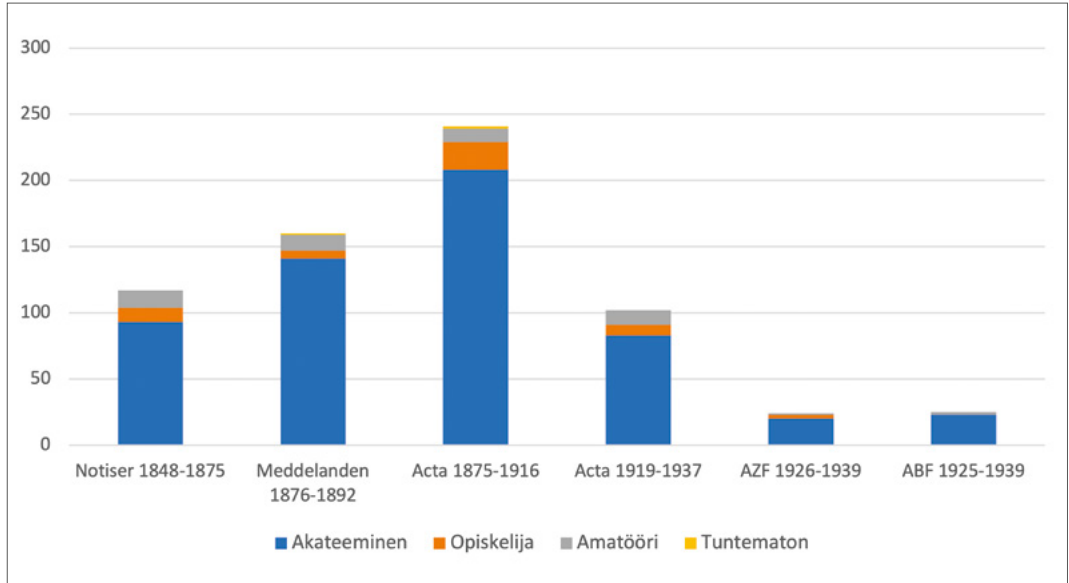
39. Harju 1989, 80, 88–89, 111, 248–250, 273–274.

40. Kansalliskirjasto. Societas pro Fauna et Flora Fennican arkisto. SLSA 1162.1, protokollbok 3. SFFF:n pöytäkirja 3.4.1846 § 5. Sitaatti ruotsiksi: *få införa sådana af Sällskapet medlemmar gjorda iakttagelser, som befunnes wara för Finlands Fauna och Flora upplysande*.

41. Tuotteliain kirjoittaja *Notiser*-lehdessä oli William Nylander, Suomen ensimmäinen kasvitieteen professori ja myöhemmin Pariisiin siirtynyt kansainvälisen tason jäkälätutkija.

42. *Meddelanden*-sarjan analysoitu ajanjakso kattaa ainoastaan volyymit 1–18, koska vuonna 1893 *Meddelandenin* rakenne muuttui siten, että tieteelliset tekstit julkaistiin pöytäkirjojen sisällä lyhyinä tiedonantoina.

43. Kansalliskirjasto. Societas pro Fauna et Flora Fennican arkisto. SLSA 1162.1, protokollbok 4. SFFF:n pöytäkirja 6.4.1861 § 3.

Kuvio 2. Societas pro Fauna et Flora Fennican sarjojen kirjoittajat 1848–1939. (FSD3759) ⁴²

tarjottujen tekstien arviointi annettiin arviointikomitean tehtäväksi ja toisinaan myös ulkoisille arviointisijoille, jotka lukivat lausuntonsa seuran kokouksessa. Artikkelien hylkäämistä perusteltiin asiavirheillä, toisten kirjoittajien tekstien kopioimisella, kirjoitustyylin puutteella ja vanhentuneeseen kirjallisuuteen viittaamisella. Hylätyt tekstit olivat useammin opiskelijoiden kuin amatöörien kirjoittamia.⁴⁴ Amatöörikirjoittajista useimmat olivat lääkäreitä tai muiden luonnontieteiden edustajia, jotka hallitsivat tieteellisen kirjoittamisen pelisäännöt.

1870-luvulla *Notiser*-julkaisun tilalle perustettiin kaksi uutta sarjaa. *Acta Societatis pro Fauna et Flora Fennica* oli tarkoitettu laajoille ja kuvitetuille tieteellisille tutkimuksille. *Meddelanden af Societas pro Fauna et Flora Fennica* taas tarjosi julkaisualustan lyhyemmille tiedonannoille sekä seuran pöytäkirjoille ja vuosikertomuksille. Tällainen käytäntö, jossa eroteltiin omiin sarjoihinsa yhtäältä laajat ja vaativat tutkimukset sekä toisaalta nopeammin julkaistavat uutiset, oli yleistynyt eurooppalaisissa tieteellisissä se-

roissa 1830-luvulta alkaen.⁴⁵ *Meddelanden*-sarjaan hyväksyttiin amatöörikirjoittajien papereita useammin kuin *Actaan*, mutta niiden osuus jäi kuitenkin alhaiseksi, vain kahdeksaan prosenttiin.

Laajamittaisesti amatööritutkimusta hyödynnettiin *Meddelanden*-sarjan volyymissä 15 (1888/89), jonka tarkoitus oli tuottaa ornitologista aineistoa eri puolilta Suomea. Niteen julkaiseminen oli osa Johan Axel Palménin lintutopografista ohjelmaa, jolla kartoitettiin Suomen lajistoa, lajien esiintymistä eri vuodenaikoina, suomalaista lintunimistöä, lajien muuttotapoja ja pesintää. Tiedonkerääjät saivat tarkat ohjeet, jotta saataisiin koottua yhdenmukainen, vertailukelpoinen aineisto. Suomalainen tiedonkeruu limittyi kansainväliseen, muuttolintujen reittejä kartoittavaan projektiin.⁴⁶

1890-luvulta alkaen SFFF:n arviointikomitea tuli kriittisemmäksi tarjottuja kirjoituksia kohtaan. Papereita hylättiin useammin tai niihin vaadittiin korjauksia ja täydennyksiä.⁴⁷ Vähitellen vaatimukseksi vakiintui, että artikkelien piti

44. Kansalliskirjasto. Societas pro Fauna et Flora Fennican arkisto. SLSA 1162.1, protokollbok 4. SFFF:n pöytäkirjat 4.5.1867 § 9; 2.11.1867 § 10; 7.12.1867 § 2.

45. Lilja 2012, 81–82; Eurooppalaisista käytännöistä ks. Csiszar 2018, 112–113.

46. Kansalliskirjasto. Societas pro Fauna et Flora Fennican arkisto. SLSA 1162.1, protokollbok 6. SFFF:n pöytäkirja 7.4.1884 § 4; Palménin projektista laajemmin, ks. Esa Lehtikoinen et al., *Suomen Lintutiede 1828–1974*. Faros 2020, 85–87.

47. Kansalliskirjasto. Societas pro Fauna et Flora Fennican arkisto. SLSA 1162.2/19–20. SFFF:n johtokunnan pöytäkirjat 10.10.1897 § 5; 27.2.1898 § 1; 6.5.911 § 1–2.

perustua tutkimukseen ja todistettaviin faktoihin, ja niiden piti noudattaa tieteellisen artikkelin rakennetta johdantoineen, terminologian selityksineen ja bibliografioineen. Seuran toimintaa määritellyt isänmaanrakkauden ideaali alkoi tässä vaiheessa tuntua jo ahtaalta. Seuran puheenjohtaja J.A. Palmén, yksi darwinismin suomalaisista esitaistelijoista, linjasi vuosikerptomuksessa 1912, että seura voisi jo tinkiä alkuperäisestä rajauksestaan julkaista vain isänmaata koskevia löydöksiä. Linnéläis-topeliaaninen julkaisuperinne ei saanut kuoliniskua, mutta joutui ottamaan rinnalleen modernin biologian.⁴⁸ Tämä osui ajankohtaan, jolloin kasvi- ja eläintieteen yliopisto-opetusta modernisoitiin: evoluutioteoria, mikroskooppitutkimus, kasvfysiologia ja botaaninen maantiede alkoivat vähitellen syrjäyttää linnéläistä paradigmaa.⁴⁹

Julkaisukriteerien tiukentuminen ei rajannut amatöörikirjoittajia ulos, mutta heidän osuutensa sarjojen kirjoittajakunnassa pysyi kapeana. *Acta*-sarjassa amatöörikirjoittajia oli vain 4 % ajankaksolla 1875–1916. Ammattikunnaltaan he olivat monipuolinen joukko: metsänhoitajia, opettaja, postimestari, virkamies ja maanomistaja. Amatöörien julkaisut edustivat perinteistä kuvailevaa kasvi ja eläintiedettä. He esimerkiksi raportoivat harvinaisista lajeista kirjoittajan kotiseudulla. Samantyyppisiä julkaisuja tuli tosin vielä akateemisiltakin tutkijoilta.

SFFF:ssä deskriptiivisten tekstien tieteellinen arvo kyseenalaistettiin avoimesti vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kun inflaatio teki julkaisemisesta huomattavasti entistä kalliimpaa. Keskustelu kulminoitui seuran satavuotisjuhlaa varten valmisteltuun *Actan* erikoisnumeroon, johon seura oli kutsunut jäseniään tarjoamaan tekstejään. Kouluopettaja August Parvelan lähettämä kuvaus Oulaisten kasvistosta sai kriittisen vastaanoton teoreettisempaa suuntausta edustavalta Fredrik Elfvingiltä. Seuran johtokunta

halusi kuitenkin julkaista tekstin. Mukaan juhla-julkaisuun pääsi muutama muukin amatöörikirjoitus. Pian juhluvuoden jälkeen seura käynnisti kaksi uutta julkaisusarjaa *Acta Botanica Fennican* (ABF) ja *Acta Zoologica Fennican* (AZF) ja omaksui kahden vertaisarvioijan käytännön.⁵⁰

Uusien julkaisusarjojen perustamisen taustalla oli SFFF:n pyrkimys vahvistaa kansainvälistä asemaansa. Jos tieteellinen seura halusi levittää julkaisujaan ulkomaille, artikkelien tuli olla vertaisarvioituja ja kirjoitettuja saksaksi, ranskaksi tai englanniksi. ABF ja AZF vahvistivatkin seuran kansainvälistä näkyvyyttä. Kompromissina perinteilleen SFFF päätti kuitenkin jatkaa myös vanhaa *Acta*-sarjaa, jossa julkaistiin jo aiemmin hyväksytyjä tekstejä sekä moniosaisia teoksia.⁵¹ *Acta* oli amatööreille houkuttelevampi julkaisu kuin kansainväliset ABF and AZF. Amatöörien osuus *Actassa* nousi sotienvälisenä aikana 11 prosenttiin, kun ABF:ssä se oli kahdeksan prosenttia ja AZF:ssä neljä. Käytännössä uusien lehtien amatöörikirjoittajien lukumäärä oli yhteensä vain kolme, ja heistäkin kaksi oli ruotsalaisia kirjoittajia. Nämä olivat tulleet seuralle tutuiksi suomalaisille yliopistoille tekemillään aineistolahjoituksilla.⁵²

Vaikka tieteellisen paradigman muutos ja kansainvälistyminen loivat paineita kehittää julkaisusarjoja uuteen suuntaan, seuran asenne amatöörejä kohtaan säilyi myönteisenä. Amatööritutkijoiden osallistumista tieteenharjoitukseen tuki erityisesti kasvimaantieteilijä, Turun yliopiston kasvitieteen professori Kaarlo Linkola, joka kirjoitti aiheesta artikkelinkin. Linkola arveli, että amatöörien tutkimustyö ei ollut Suomessa yhtä yleistä kuin suurissa maissa, vaikka täällä sitä vielä kipeämmin tarvittaisiin, koska akateemisten tutkijoiden joukko oli pieni. Lisäksi Linkola väitti, ettei amatöörien työ Suomessa ollut niin tuottavaa kuin se voisi olla, koska he eivät saaneet ansaitsemaansa ohjausta, innostusta ja tunnustusta.⁵³

48. Lilja 2012, 83.

49. Runar Collander, *The history of botany in Finland 1828–1918*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918. Societas Scientiarum Fennica 1965, 42–49. 64–66, 72–77; Kari Lagerspetz, *Biologiset tieteet*. Teoksessa Päiviö Tommila & Allan Tiitta (toim.) *Suomen tieteen historia* 3. WSOY 2000, 198–203.

50. Lilja 2012, 188–189.

51. Lilja 2012, 189–190.

52. Kansalliskirjasto. Societas pro Fauna et Flora Fennican arkisto. SLSA 1162.2. SFFF:n johtokunnan pöytäkirjat 17.10.1935 § 3; 7.5.1937 § 13; 29.11.1937 § 7.

53. Kaarlo Linkola, Amatööri-kasvitieteilijöitä Pohjois-Savossa. *Luonnon ystävä* 23 (1919), 65; Linkolasta ks. Haapasaari, Matti, *Linkola, Kaarlo (1888–1942)*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-007105>.

Linkola esitteli artikkelissaan kolme amatööriä, joista yksi oli kansakoulun opettaja Olli Kyyhkynen. Hän oli maanviljelijän poika Itä-Suomesta, joka pääsi yliopistoon teologiaa opiskelemaan. Kyyhkynen sai pappisvihkimyksen 1905 ja ehti toimia pappina viisi vuotta ennen kuin päätti jättää virkansa. Tässä vaiheessa hän aloitti kasvitieteen opinnot, muttei rahan puutteen takia kyennyt viemään niitä päätökseen, vaan hankki lyhyemmän ja halvemman koulutuksen kansakoulun opettajaksi. Kyyhkynen toimi opettajana Viitasaarella, Maaningalla ja Pielavedellä sekä eläköidyttyään Nilsiässä.⁵⁴

Kyyhkynen oli ensimmäistä kertaa yhteydessä SFFF:ään keväällä 1908, jolloin hän lahjoitti luetelon ja muutamia näytteitä kotiseudultaan Suomussalmelta kerätyistä putkilokasveista. Hän jatkoi näytteiden lähettämistä, näiden joukossa muutamia aiemmin tuntemattomia ja siksi merkittäviä muotoja. Seuran kasvitieteellisen kokoelman hoitaja julkaisi löydöt omissa nimissään myöntäen Kyyhkyselle vain lahjoittajan ansion, mutta Kyyhkynen sai apurahan kasvien keräilyyn Suomusjärven seudulla.⁵⁵ Kyyhkynen amatööritutkijan ura alkoi edistyä, kun hän tutustui Linkolaan, joka rohkaisi häntä julkaisemaan löydöksensä itse.⁵⁶ Kyyhkynen julkaisi kaikkiaan 27 artikkelia, suurin osa niistä *Meddelanden*-sarjassa tai Vanamo-seuran lehdessä *Luonnon ystävä*. Kaksi hänen teksteistään ylsi jopa *Acta*-sarjaan.⁵⁷

Linkolan kirjeet Olli Kyyhkyselle valaisevat hyvin amatööritutkijan asemaa tiedeyhteisössä, samoin kuin vaikeuksia, joita syrjäseudulla elävä harrastelijabotanisti kohtasi. Keskeinen ongelma oli kirjallisuuden puute. Linkola lähetti hänelle kirjoja, toisinaan lahjaksi, toisinaan lainaksi.⁵⁸ Hän myös opetti Kyyhkystä, kuinka kirjoittaa tieteellistä tekstiä, kuinka viitata ja kuinka parantaa

artikkelien rakennetta. Erityisesti tekstien pituus muodostui ongelmaksi, sillä Kyyhkynen oli haluton lyhentämään tuotoksiaan.⁵⁹ Linkola yritti myös taivutella häntä mukautumaan akateemisen yhteisön tapoihin, esimerkiksi lähettämään eripainoksia ja lahjakappaleita teoksistaan kollegoille ja tukijoille. Tämä oli ilmeisen vaikeaa säästäväisyyteen kasvaneelle maalaismiehelle.⁶⁰

Kyyhkynen oli arka ja tarvitsi jatkuvaa rohkaisua, jota hän sai Linkolalta paitsi tieteellisissä kysymyksissä myös yksityisissä vaikeuksissaan.⁶¹ Toisaalta Linkola myös hyötyi Kyyhkynen ystävyydestä. Linkolan omaa tutkimusaluetta oli Suomessa uusi tieteenhaara, kasvimaantiede, jota varten hän tarvitsi tietoa kasvien levinneisyydestä. Tässä hän saattoi turvautua Kyyhkysen ja pyytää häntä kokoamaan näytteitä tietynlaisilta alueilta samalla luottaen, että hänen ystävänsä tihkuisi intoa päästessään toteuttamaan näitä ”juupelin’ hauskoja asioita”.⁶²

SFFF suhtautui amatööreihin varsin myönteisesti ja oli valmis järjestämään julkaisutilaa vielä julkaisutoiminnan kallistuessakin sotienvälisenä aikana. Osaltaan tämä johtui seuran isänmaallisesta perinteestä, mutta amatöörien tuottama hyöty myös ymmärrettiin hyvin tutkijoiden keskuudessa.

Amatöörit ja kansainvälinen julkaiseminen Suomen Muinaismuistoyhdistyksessä

Arkeologit, kansatieteilijät ja taidehistorioitsijat irtautuivat SKS:sta vuonna 1870 ja perustivat Suomen Muinaismuistoyhdistyksen edistämään antikvaarisia tieteitä. Seuran lehti, *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja*, alkoi ilmestyä vuonna 1874. Se tarjosi tilaa molemmilla kotimaisilla ja suurilla kulttuurikielillä kirjoitetuille artikkeleille. Kansainvälinen yleisö huomioitiin

54. Haapasaari 1998, 12–13, 276.

55. Haapasaari 1998, 50–51.

56. 1.12.1912, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle; 25.4.1914, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle; 10.11.1915 Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle. Teoksessa Haapasaari 1998, 53–54, 78–80, 103–104.

57. R. Collander, V. Erkamo & Pirkko Lehtonen, *Bibliographia Botanica Fenniae 1901–1950*. Societas pro Fauna et Flora Fennica. 1973.

58. 13.2.1915, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle; Päivämätön 1915/1916, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle; 13.2.1919, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle. Teoksessa Haapasaari 1998, 85, 110–111, 206.

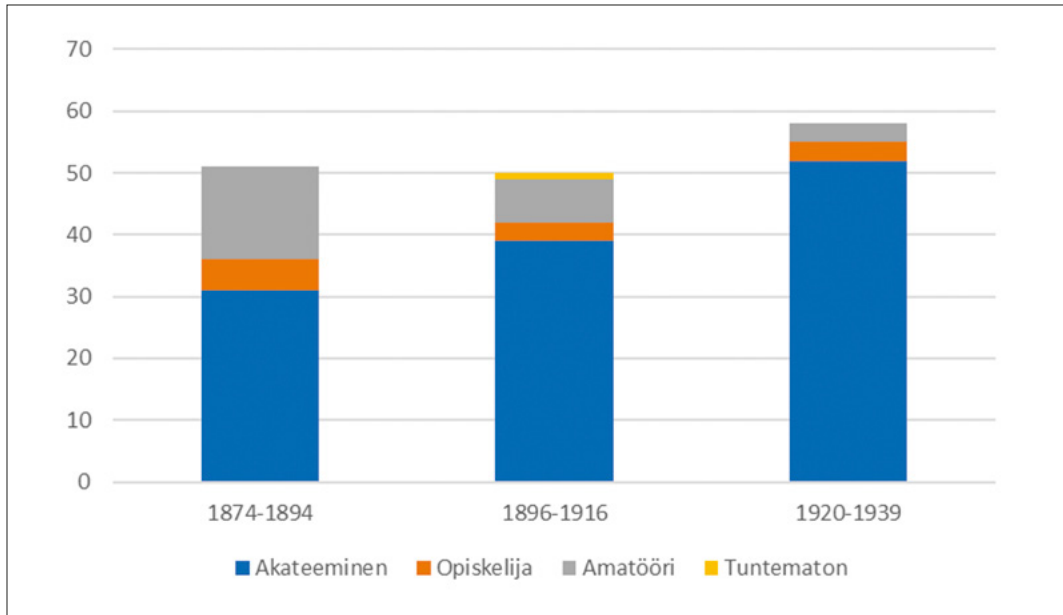
59. 24.3.1915, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle; 5.5.1917, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle; 10.10.1917, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle. Teoksessa Haapasaari 1998, 88, 149, 161.

60. 10.10.1917, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle; 28.2.1919, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle; 28.10.1919, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle; 27.9.1920, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle. Teoksessa Haapasaari 1998, 161, 208–209, 233–234, 259.

61. 16.6.1922, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle. Teoksessa Haapasaari 1998, 274–275.

62. 16.2.1917, Kaarlo Linkola Olli Kyyhkyselle. Teoksessa Haapasaari 1998, 141.

Kuvio 3. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirjan kirjoittajat. (FSD3759)

kirjoittamalla kuvatekstit ranskaksi. Lehden toimituskunta koostui nuorista tutkijoista, joista vasta kaksi oli ehtinyt väitellä tohtoriksi. Toimituskunnan tehtävä oli arvioida lehteen tarjotut tekstit tieteellisten kriteerien valossa. Samalla oli kuitenkin arvioitava myös, olivatko kirjoitukset ymmärrettäviä suurelle, historiallisesti sivistyneelle ja historiasta kiinnostuneelle yleisölle. Tämä kaksijakoisuus tieteellisyyden ja kansanvalistuksen kesken oli ominaista *Aikakauskirjalle* sen ensimmäisten vuosikymmenten ajan.⁶³

Alkuvaiheessa *Aikakauskirjan* sisältö painotui kansanvalistukselliseen aineistoon. Osasy tähän oli akateemisten asiantuntijoiden puute. Suomessa ei vielä ollut yhtään ammatillisesti hoidettua museota eikä organisaatiota, joka olisi vastannut arkeologisten kaivausten järjestämisestä ja kulttuuriperinnön suojelusta. Tällainen saatiin vasta, kun Muinaistieteellinen toimikunta perustettiin vuonna 1884. Yliopistokoulutus antikvaarisissa tieteissä edistyi hitaasti: arkeo-

logia sai ensimmäisen professuuriin 1878, taidehistoriassa professuuri perustettiin 1897 ja kansatieteessä 1921.⁶⁴

Koska akateemisen opetuksen järjestäminen vei vuosikymmeniä, SMY oli keskeinen antikvaaristen tieteiden edistäjä. Monet nuoret historioitsijat ja arkeologit saivat käytännön kokemusta laajassa hankkeessa, jonka tavoitteena oli luetteloida Suomen paikkakuntien muinaismuistoja. Hanke alkoi vuonna 1876, ja opiskelijoiden lisäksi kartoitustyöhön otettiin myös monia amatöörejä. SMY myönsi stipendejä miehille ja naisille, jotka luettelivat kotiseutunsa historiallisia ja esihistoriallisia muinaisjäännöksiä sekä keräsivät muinaisesineitä, kertomuksia ja perinteitä. Stipendiaatit saivat työhönsä tarkat ohjeet.⁶⁵

Tavoitteena oli julkaista stipendiaattien laatimat luettelot ja kuvaukset *Aikakauskirjassa*, vaikka SMY olikin tietoinen, etteivät nämä kertomukset yltäisi tieteellisen artikkelin tasolle. Niiden toivottiin kuitenkin tuottavan aineistoa

63. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen pöytäkirjat 17.3.1873 §5. Teoksessa *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen pöytäkirjat 1. 1870–1875*. Suomen Muinaismuistoyhdistys 1909, 194–195; Lilja 2012, 85–87.

64. Aimo Reitala, Taidehistoria. Teoksessa Päiviö Tommila & Allan Tiitta (toim.) *Suomen tieteen historia 2*. WSOY 2000, 332; Ilkka Herlin, Kulttuurintutkimus. Teoksessa Päiviö Tommila & Allan Tiitta (toim.) *Suomen tieteen historia 2*. WSOY 2000, 153; Lilja 2012, 88–89.

65. A. M. Tallgren, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen 50-vuotiskertomus. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 30 (1920), 55–57, 68–70. Lista stipendiaateista ja heidän kertomuksistaan, 57–68.

vertailevan arkeologisen tutkimuksen tarpeisiin ja samalla edistävän ihmisten halua suojella kotiseutunsa kulttuuriperintöä.⁶⁶

Kuviossa 3 analysoidaan amatöörikirjoittajien osuutta *Aikakauskirjan* eri vaiheissa. Kaksi ensimmäistä vuosikymmentä muodostaa jakson, jolloin sisältöä hallitsivat stipendiaattien tekstit. Tässä vaiheessa amatöörikirjoittajien osuus teksteistä oli 29%, koska monet kartoitusta tehneistä stipendiaateista olivat harrastajia – pappeja, opettajia, paikallisvirkamiehiä, joukossa myös yksi rouva.⁶⁷

Stipendiaattitekstien laatu vaihteli suuresti. Osa tähtäsi selkeästi tieteelliseen esitystapaan lähdeviitteineen kaikkineen. Jotkut kirjoittajista saivat useita stipendejä ja tuottivat raporttia tiuhaan tahtiin, kuten kansakoulunopettaja Kustaa Killinen, joka kirjoitti neljä julkaistua artikkelia.⁶⁸ Kaikki raportit eivät kuitenkaan päätyneet *Aikakauskirjaan*. Esimerkiksi Rautalammen kihlakuntaa kartoittanut kansakoulunopettaja Henrik Laitinen ei saanut raporttejaan julkaistuksi tieteellisenä artikkelina. Sen sijaan hän julkaisi löydöksiään paikallisissa sanomalehdissä ja omakustanteena. Kaikki raportit arkistoitin, jotta niitä voitaisiin myöhemmin hyödyntää tutkimuksessa.⁶⁹

Aikakauskirjan toinen jakso 1896–1916 sijoittuu ajankohtaan, jolloin lehti irtautui kansanvalituskellisesta tehtävästä ja siirtyi noudattamaan kansainvälisen julkaisemisen periaatteita. Ratkaisua edelsi SMY:n vuonna 1889 julkaisema monografia *Inscriptions de l'Énisei*, joka synnytti vilkkaan kansainvälisen keskustelun Siperiasta löydettyjen piirtokirjoitusten kielestä ja painos myytiin nopeasti loppuun.⁷⁰ Kansanvalituskellinen aineisto päätettiin sijoittaa vuonna 1894 perustettuihin populaareihin lehtiin *Suomen museo* ja *Finskt museum*, ja *Aikakauskirjan* tavoitteeksi asetettiin

julkaista laajoja tieteellisiä artikkeleita mielellään saksaksi tai ranskaksi.⁷¹ Artikkelien arviointi tiukentui, vaikka mitään selkeää arviointikäytäntöä ei erikseen määritelty.⁷² Tässä vaiheessa amatöörien osuus *Aikakauskirjassa* laski 14 prosenttiin. SMY:n kiinnostus julkaista stipendiaattien raportteja väheni tuntuvasti: tällä kaudella raportteja arkistoitin 15 ja julkaistiin vain 3.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen saksalaiseen tieteeseen kohdistunut kansainvälinen boikotti sekä Saksan vaikea taloudellinen tilanne saivat saksalaiset arkeologit tarjoamaan artikkeleitaan SMY:n *Aikakauskirjaan*. SMY, joka ei missään vaiheessa osallistunut boikottiin, pystyi nyt kansainvälistämään kirjoittajakuntaansa. Saksalaisia seurasivat virolaiset, puolalaiset ja venäläiset kirjoittajat. Ulkomaiset kirjoittajat edistivät vieraiden kielten käyttöä. Vuonna 1922 SMY asetti julkaisutoimikunnan arvioimaan kaikki artikkelit ja niihin liittyvät kuvitukset. Kahden vertaisarvioijan käyttö yleistyi vasta 1920-luvun lopulla. Tunnettujen tekijöiden tekstejä ei arvioitu.⁷³

Sotienvälisenä aikana amatöörikirjoittajien osuus laski viiteen prosenttiin. Samoin opiskelijoiden osuus pieneni. Muinaisjäännösten luettelointi ja niihin liittyvien raporttien julkaiseminen päättyi vuonna 1919. Kolmesta amatööristä, jotka onnistuivat saamaan julkaisuajan *Aikakauskirjaan*, kaksi oli ulkomaalaisia: virolainen oluenpanija ja harrastaja-arkeologi E. Bliebernicht sekä tinaesineitä tutkinut ruotsalainen insinööri A. Löfgren. Molemmat kuuluivat yhdistyksen johtohenkilöiden kirjeenvaihtajaverkostoon, jossa vaihdettiin niin julkaisuja, esine- ja löytötietoja kuin kuulumisia omalta tieteenalalta ja omaan maan poliittisesta kehityksestä.⁷⁴

Samoin kuin SKS:ssa, myös SMY:ssä amatöörikirjoittajien osuus väheni jyrkästi tutkittavana ajanjaksona. Amatöörien asemaa kavensi lehden

66. Lilja 2012, 88.

67. Tallgren 1920, 57–68, 126–127.

68. Tallgren 1920, 57; Antero Karttunen, *Mies, joka ehdotti naisille äänioikeutta. Kustaa Killisen elämäkerta*. Kuopion isänmaallinen seura 2006, 51–58, 85–88 167–183.

69. Tallgren 1920, 57–66; Juha Ruohonen, Muinaismuistoja Savosta ja Karjalasta. Kansakoulunopettaja Henrik Laitinen muinaistutkijana. *Suomen Museo* 119 (2002), 150–153.

70. Tallgren 1920, 112–115; Timo Salminen, *Suomen tieteelliset voittomaat. Venäjä ja Siperia suomalaisessa arkeologiassa 1870–1935*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 110. Suomen Muinaismuistoyhdistys 2003, 91–95.

71. Lilja 2012, 90–91.

72. Museovirasto. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto. Ca 8. SMY:n johtokunnan pöytäkirjat 19.4.1910 § 4; 25.4.1913 § 3.

73. Lilja 2012, 198–199.

74. Timo Salminen, *Kollegat, ystävät ja kiistakumppani. Suomalaisten arkeologien kansainväliset yhteydet 1870–1950*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 122. Suomen Muinaismuistoyhdistys 2014, 271, 326, 331, 336.

alojen tieteellistymisen lisäksi myös kansainvälistyminen. Paitsi yhdistyksen päämäärätietoinen toiminta, kansainvälistymiseen vaikuttivat myös tieteenulkoiset seikat – sodanjälkeinen poliittinen ja taloudellinen tilanne, jotka ajoivat erityisesti saksalaisia ja venäläisiä etsimään julkaisutilaa niistä ulkomaisista lehdistä.

Johtopäätöksiä

Kolmen tieteellisen seuran julkaisuhistorian tarkastelu osoittaa, että amatöörejä tarvittiin suomalaisissa tiedelehdissä varsinkin tieteenalojen synty- tai eriytymisvaiheissa, kun akateemisesti päteviä tutkijoita oli hyvin vähän ja deskriptiivisen tutkimuksen tarve suuri. Suomalaisen tieteellisen julkaisu- toiminnan käynnistyessä tiedeyhteisö heijasteli vielä *Respublica literaria* avointa ja tasa-arvoista maailmankuvaa. Myös tieteellisten seurojen isänmaallisuus innosti niitä mobilisoimaan akateemisen maailman ulkopuolelta tulevia kansalaisia tieteelliseen työhön. Tässä vaiheessa tieteellisissä lehdissä vaikuttikin moninainen, itsensä tutkijaksi kokeva amatöörien joukko. Amatöörien liikkumatila oli kuitenkin jo tuolloin rajallinen, mitä osoittaa tiede- eliittiä haastaneen J. A. Lindströmin tyly syrjäyttäminen tiedeyhteisöstä 1800-luvun puolivälissä.

Amatöörien asemaa kirjoittajina murensi 1800-luvun loppupuolelta alkaen tieteen kehitys ja ammatillistuminen. Se merkitsi teoreettisempaa tutkimusotetta, tiukentuvaa vertaisarviointia ja kansainvälisten kielten yleistymistä julkaisukielenä. Kotimaata kartoittavan perustutkimuksen tarve väheni, eikä tieteellisiin lehtiin kaivattu enää kuvauksia paikallisista lajeista, perinteestä tai muinaisjäännöksistä. Vertaisarvioinnin entistä tarkempi seula koski erityisesti amatöörejä, opiskelijoita ja nuoria tutkijoita, kun taas tunnetut tieteen tekijät saivat tekstinsä julki ilman arviointia. Erityisen jyrkkänä amatöörikirjoittajien väheneminen näkyi ihmistieteitä edustavien SKS:n ja SMY:n julkaisuissa.

Amatöörien julkaisumahdollisuuksiin vaikuttivat myös tieteenulkoiset tekijät. 1920-luvun talouspula ja kustannusten nousu saivat seurata säästämään painatuskuluja. Amatöörien asemaa ei tässä tilanteessa parantanut se, että he pitivät

itsepintaisesti kiinni pitkistä teksteistään. Seurat halusivat nyt varata julkaisutilan akateemiselle tutkimukselle, ja amatööreille tarjottiin aineiston kerääjän roolia.

Kansainvälistymisen merkitys oli kaksijakoisen. Vanhastaan amatööritkin olivat osa kansainvälistä tiedeyhteisöä. Suomalaisilla amatööreillä oli omia kansainvälisiä kontakteja, ja myös ulkomaisia amatööritutkijoita hyväksyttiin kirjoittajiksi suomalaisiin tieteellisiin lehtiin. Sotien välisenä aikana suomalaisten lehtien akateeminen kansainvälinen kirjoittajakunta kuitenkin laajeni Saksan talouspulan ja tiedeboikotin takia, mikä osaltaan vaikutti vierailulla kielillä julkaisemisen yleisyyteen ja myös vähensi halukkuutta julkaista kotimaahan keskittyviä deskriptiivisiä tutkimuksia.

Tiedeyhteisökin on ihmisyyhteisö, jossa muutosten tekeminen merkitsee säröjä henkilökohtaisissa suhteissa. Vaikka ammatillistuvan ja kansainvälistyvän tieteen ja talouden realiteetit ohjasivat lehtiä tiukentamaan julkaisuseulaa, ei tieteellisille seuroille ollut helppoa siirtää amatöörejä sivuun. Kerääjän rooliin suostuneita amatöörejä hyviteltiin rahallisin palkkioin ja huomionosoituksin. Amatöörikirjoittajille ei ollut helppoa tulla sysätyksi sivuun tieteellisistä lehdistä. He eivät kokeneet aineiston keräilyjän roolia yhtä arvokkaaksi kuin tutkijan. Monet heistä jatkoivatkin kirjoittamista etsien muita julkaisukanavia tuotoksilleen ja jopa rahoittaen itse tekstiensä julkaisemisen. Vertaisarviointikäytäntöjen vakiinnuttua tiedeyhteisö ei enää amatöörien näkökulmasta ollut tasavalta.

Artikkelin aineistonkeruuta ja kirjoittamista on rahoittanut Suomen Kulttuurirahasto. Kiitän vertaisarvioijia osuvasta palautteesta ja päätoimittajaa tekstiin tehdyistä parannuksista. Kiitokset myös Tietoarkiston henkilökunnalle avuliaisuudesta aineiston tallentamisessa.

FT Johanna Lilja työskentelee Kansalliskirjaston

Tutkimuskirjaston palvelujohtajana.

Sähköposti: johanna.e.lilja@helsinki.fi

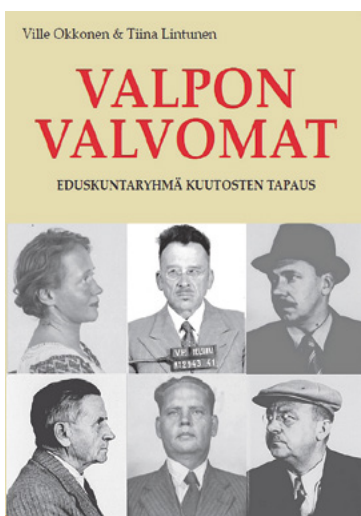
Luokkataistelua ruotsiksi Identiteetti ja ideologia 1900-luvun suomen- ruotsalaisessa työväenliikkeessä. Toim. Johan Ehrstedt, Matias Kaihoviirta, Emil Kaukonen & Mats Wickström. THPTS, Helsinki 2023.

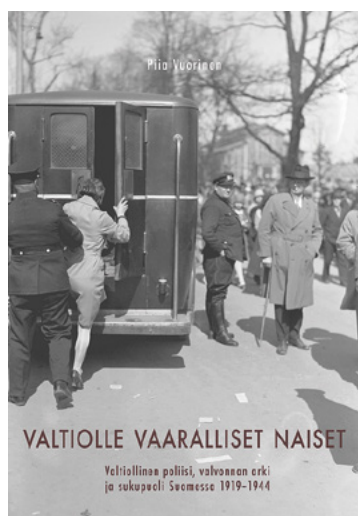
Työväki ja vauraus

Väki Voimakas vuosikirja 36: Työväki ja vauraus. Toimittaneet Jussi Lahtinen ja Heikki Mikkonen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2023.

Ville Okkonen & Tiina Lintunen, Valpon valvomat. Tulossa marraskuussa.

Piia Vuorinen, Valtiolla vaaralliset naiset. Tulossa marraskuussa.

Painetun kirjan löydät Tiedekirjasta <https://tiedekirja.fi/fi/> ja hyvin varustetuista kirjakaupoista, Kirjoista on saatavilla myös ladattava pdf, katso <http://www.thpts.fi/julkaisut/>.

Sebastian Lindberg

Yksinäinen kosmopoliitti

Carl Enckell Pariisin-lähettiläänä ja Suomen ulkopoliittinen kulttuuri 1919–1927

Olen yllätynyt, että hallitus pitää lausuntojani halventavina. Suomen Pariisin-lähettiläällä on isänmaallinen vastuu avoimesti lausua hallitukselle Pariisissa saamansa käsityksen valtion kohtalonkysymyksistä, vaikka nämä aiheuttasivat henkilökohtaista tyytymättömyyttä, enkä epäile, että minun asemassani, hallituksen kannasta poikkeavien mielipiteiden salailu ansaitsisi, isänmaallisesta näkökulmasta, voimakkaat moitteet.¹

Pariisi oli ensimmäisen maailmansodan jälkeen maailmanpolitiikan keskipiste.² Suomen Pariisin-lähettiläänä vuosina 1919–1927 toimi Carl Enckell, entinen ulkoministeri, teollisuusjohtaja ja ministerivaltiosihteeri. Vastaisenäistyneessä Suomessa maan harvat lähettiläät eivät ainoastaan raportoineet kohdemaansa tilanteesta, vaan pyrkivät aktiivisesti vaikuttamaan kotimaansa ulkopoliittikkaan, mikä kiristi välejä lähetystöjen ja Helsingin välillä.³ Enckellin kohdalla aktiivinen ote korostui, ja hänen taipumattomuutensa johti myös henkilösuhteiden kiristymiseen lähetystön sisällä. Käsittelen tässä artikkelissa Carl Enckellin roolia diplomaattina vuosina 1919–1927. Artikkelin keskeisenä lähdeaineistona käytän Enckellin raportteja, Kansallisarkistossa säilytettävää Enckellin yksityisarkistoa sekä Enckellin vuonna 1956 julkaisemia muistelmia.⁴

Perinteisesti diplomatian historia on keskittynyt valtioiden ja valtionpäähenkilöiden väliseen diplomatiaan. Näin ollen yksittäiset diplomaatit ovat usein jääneet pienemmälle huomiolle. Viimeisimpinä vuosikymmeninä on diplomatian historiassa kuitenkin ollut havaittavissa kulttuuri- ja sosiaalishistoriallinen käänne, jonka keskeisenä antina on muun muassa ollut yksittäisten ulkopoliittisten toimijoiden esiin nostaminen sekä heidän eroavien taustojensa ja diplomatian muuttuvien käytäntöjen tarkasteleminen.⁵ Lähestymistapoja on vakiinnuttanut ennen kaikkea viimeisen vuosikymmenen aikana New Diplomatic History -verkosto. Niin kutsutussa uudessa diplomatian historiassa on pyritty siirtämään painotus ulkopoliittikan tuloksista ulkopoliittikan muodostumiseen ja prosesseihin. Uusi diplomatian historia ei edusta tarkoin määriteltyä metodologista tai teoreettista tutkimusotetta, vaan pikemmin erinäisten uusien tutkimusnäkökulmien yhteen tuomista. Niissä korostuu kansainvälisten suhteiden historian tutkiminen ennen kaikkea kulttuuri-, sosiaali- ja mikrohistoriallisista näkökulmista.⁶

Diplomatian historiaa on aikaisemminkin lähestytty etenkin sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta. 1960-luvulla Yhdysvaltojen kylmän sodan voimapolitiikan reaktiona diplomatian käsitettä pyrittiin tietoisesti laajentamaan niin, että se kattaisi muun muassa kulttuuri- ja talousdiplomatian. Tavoitteena oli päästä irti mieli-

1. "Förvänad erfara regeringen betecknar mina uttalanden nedsättande. För Finlands minister i Paris är det fosterländsk plikt öppet uttala för regeringen sin egen på opinionen i Paris byggda uppfattning om rikets livsintressen även om därmed väckes personligt missnöje, och tvivlar ej att i min ställning hemlighållande av mina från regeringens avvikande åsikter skulle från fosterländsk synpunkt förtjäna skarpt klander" Carl Enckell (CE) raportti (R)-38 15.10.–3.11.1919, 5 C 6, Ulkoministeriön arkisto (UMA).
2. Juhani Paasivirta, *Suomen diplomaattiedustus ja ulkopoliittikan hoito itsenäistymisestä talvisotaan*. WSOY 1968, 64–65.
3. Paasivirta 1968, 64–65.
4. Carl Enckell, *Politiska minnen I*. Söderströms 1956a; Carl Enckell, *Politiska minnen II*. Söderströms 1956b.
5. Houssine Alloul & Michael Auwers, What is (New in) New Diplomatic History? *Journal of Belgian History* 4 (2018), 113–114.
6. Albertine Blomendal, *Reframing the Diplomat. Ernst van der Beugel and the Cold War Atlantic Community*. New Perspectives on the Cold War 3. Brill 2018, 1, 9, 11, 319; Giles Scott-Smith & Kenneth Weisbrode, Editorial. *Diplomatica* 1 (2019), 2–3; Barbara Keys, The Diplomat's Two Minds. Deconstructing a Foreign Policy Myth. *Diplomatic History* 44 (2020), 7–8, 20–21.

kuvasta, jossa diplomatia nähtiin pelkästään sodankäynnin esiasteena. Käytännön diplomatian muuttuessa myös diplomatian historian tutkimuksessa tehtiin avauksia, jossa diplomatiaa lähestyttiin sosiaalishistoriallisista näkökulmista.⁷ Euroopassa etenkin ranskalaiset historioitsijat kiinnostuivat samaan aikaan, *Annales*-koulukunnan inspiroimina, diplomatian historian rakenteellisesta ulottuvuudesta, ja esimerkiksi Länsi-Saksassa keskusteltiin kiivaasti Kolmannen valtakunnan ulkopolitiikan sosiaalishistoriallisista selitysmalleista.⁸

Niin kutsutun uuden diplomatian historian kenties merkittävin ero vanhempiin sosiaali- ja kulttuurihistoriallisiin traditioihin on sen irtautuminen valtiokeskeisyydestä. Sen lisäksi, että tutkimuksessa pyritään huomioimaan ei-valtiolliset toimijat, pyritään myös perinteinen valtion edustaja näkemään yksilöllisenä kulttuuri-sosiaalisena toimijana.⁹ Artikkelillani on juuri tällainen tavoite. Siinä missä vanhemmat sosiaali- ja kulttuurihistorialliset traditiot kumpusivat reaktiosta historismisille ja lähteille alisteiselle metodologialle, pyrkii uusi diplomatian historia pikemminkin rakentamaan sovintoa perinteisen diplomatian historian ja puhtaasti rakenteellisten lähestymistapojen välillä, mikä myös selittää sen avoimen määritelmän.¹⁰

Lähtökohtien moninaisuuden takia diplomatian historian kulttuuri- ja sosiaalishistoriallista käännettä on kuvailtu esimerkiksi kansainvälisten suhteiden kulttuurihistoriaksi, diplomatian kulttuurihistoriaksi tai diplomaattisen kulttuurin historiaksi. Olen tässä artikkelissa valinnut käsitteeksi laveamman ulkopoliittisen kulttuurin. Valinta perustuu sekä suomalaisessa historiankirjoituksessa totutumpaan ulkopolitiikan historian käsitteeseen (diplomatian historian sijaan). Ajatuksena on myös, että ulkopoliittinen kulttuuri kuvaa paremmin sitä, että lähestymistavalla pyritään laajentamaan diplomatian historian horisonttia perinteisiä diplomaattisia toimijoita laajemmalle. Tarkastellessani keskeistä suoma-

■ Kuva 1. Carl Enckellin A. K. Cajanderin I hallituksen (2.6.1922–14.11.1922) virkaanastujaismuotokuva. Enckell istui A. K. Cajanderin toimitusministeriössä 1922 ja 1924 ulkoministerinä. Kuva: Rembrandt 1922, Historian kuvakokoelma, Museovirasto CC BY 4.0.

laista ulkosuhteiden vaikuttajaa sovellan uuden diplomatian historian peräänkuuluttamaa diplomaattisten toimijoiden taustan, koulutuksen, sosiaalisen aseman ja maailmankuvan selvittämistä. Tästä näkökulmasta valaisen samalla vastaisenäistyneen maan ulkopolitiikan prosesseja, käytäntöjä ja toimijaverkostoja ja osoitan lähestymistavan tuoman mahdollisuuden laajentaa ymmärrystämme niinkin tutkitusta aiheesta kuin Suomen ulkopolitiikka itsenäisyyden alkuvuosina.

Vaikka Carl Enckell lukeutui Suomen 1900-luvun alun vaikutusvaltaisimpiin diplomaatteihin, on hänen toimintaansa tutkittu yllättävän vähän. Enckellin lähettiläskautta on aiemmin käsitelty Louis Clercin Suomen Pariisin-lähetystön historiassa.¹¹ Koska teos kattaa laajemman ajanjakson ja siinä keskitytään lähetystön his-

7. Diana Carrió-Invernizzi, A New Diplomatic History and the Networks of Spanish Diplomacy in the Baroque Era. *The International History Review* 36 (2014), 606–610.

8. Ian Kershaw, *The Nazi Dictatorship. Problems & Perspectives of Interpretation*. Arnold 2000, 9–11; Louis Clerc, A Renewal of Diplomatic History or the Continuation of Old Trends? Selected Readings from the French-speaking Field of International History. *Diplomatica* 1 (2019), 297–298.

9. Blomendal 2018, 1, 9.

10. Alloul & Auwers 2018, 114.

11. Louis Clerc, *Place de Finlande. Suomen Pariisin-suurlähetystön historia. Une histoire de l'ambassade de Finlande en France*. SKS 2017.

toriaan, jää analyysi ensimmäisen lähettilään toiminnasta suppeaksi. Clerc kuitenkin valaisee monia niitä jännitteitä, joita kuvailen myös tässä artikkelissa. Cecilia af Forselles on puolestaan tutkinut Enckellin varhaista toimintaa vuoteen 1917.¹² Lisäksi af Forselles on julkaissut lyhyen yleiskatsauksen Enckellin diplomaattiturasta sekä tutkinut Enckellin toimintaa niin kutsutussa Ahvenanmaan-kiistassa.¹³

Teollisuusjohtoista ulkopoliittikkaa

Carl Enckell syntyi 1876 Pietarissa suomalais-venäläiseen perheeseen. Perheen taloudellisen ahdingon ja houkuttelevampien uranäkymien takia Enckell vaihtoi vuosisadan vaihteessa paikallaan polkevan upseerinuransa keisarillisessa armeijassa insinöörinopintoihin Dresdenissä. Alanvaihto siivitti nousujohteista uraa teollisuuden palveluksessa. Vuonna 1911 Enckell nousi konepajayritys *Kone- ja Siltarakennusosakeyhtiön* toimitusjohtajaksi.¹⁴ Teollisuusjohtajana Enckell pääsi edustamaan Suomea puolidiplomaattisissa yhteyksissä Pietarin ja suuriruhtinaskunnan välillä.¹⁵ Enckellin toiminta laajensi hänen verkostojaan Venäjällä, rakentaen samalla hänen mainettaan Venäjä-asiantuntijana Suomessa. Vientivetoisen yhtiön johtaminen toi lisäksi kokemusta kansainvälisestä toiminnasta.¹⁶ Ratkaiseva käänne Enckellin uralla oli päätyminen ministerivaltiosihteeriksi keväällä 1917. Tässä ominaisuudessa hän muun muassa hajotti valtiopäivät kesällä 1917, kun Suomi oli hyväksynyt

yksipuolisesti niin kutsutun valtalin.¹⁷ Suomen itsenäisyysjulistuksen jälkeen Enckell nousi P. E. Svinhufvudin ulkopoliittiseksi neuvonantajaksi ja tammikuussa 1918 hänet nimitettiin Suomen edustajaksi Venäjälle.¹⁸

Entisenä keisarillisen armeijan upseerina Enckell oli itsenäistymisen kynnyksellä kannattanut puolueettomuutta maailmansodassa.¹⁹ Palattuaan Suomeen toukokuussa 1918 hän oli kuitenkin siirtynyt saksalaisleiriin. Kannanmuutokseen saattoivat vaikuttaa opinnot Dresdenissä sekä Enckellin saksalaissyntyinen vaimo, Lucy Ponsonby-Lyons, joka herätti varsinkin länsidiplomaattien raporteissa epäilyksiä.²⁰ Tärkein vaikuttava tekijä lienee kuitenkin ollut Enckellin tekemä arvio suurvaltapolitiikasta. Keväällä 1918 Suomella ei ollut muita realistisia liittolaisia tarjolla. Tämän lisäksi Enckellin suurin pelko oli, että uusi, bolševikkivallan syrjäyttävä, porvarillinen Venäjä löytäisi keinon jakaa Itämeren alue Saksan kanssa. Tässä tilanteessa oli järkevää tarrautua Saksaan ja toivoa sen ajavan myös Suomen etua.²¹

Jo ennen vuoden loppua Saksa luhistui ja suur-sota loppui. Muuttuneessa tilanteessa Suomi pyrki valtionhoitajaksi nimitetyn Gustaf Mannerheimin johdolla parantamaan suhteita sodan voittaneisiin ympärystäisiin, Isoon-Britanniaan, Yhdysvaltoihin ja Ranskaan. Marraskuun lopulla nimitetyllä Lauri Ingmanin hallituksella, johon Enckell nousi ulkoministeriksi, ei muuta varsinaista ohjelmaa ollutkaan.²²

12. Cecilia Riska, Koti ja koulu säätyaseman turvaajina. Carl Enckellin tausta ja kasvuympäristö. *Historiallinen Aikakauskirja* 91 (1993), 121–129; Cecilia af Forselles-Riska, *Brobyggaren. Carl Enckells liv och verksamhet fram till slutet av 1917*. SLS 2001; Cecilia af Forselles-Riska, Suomen viimeinen ministerivaltiosihteerin. *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2003), 411–418.

13. Cecilia af Forselles, Carl Enckells förhandlingsstrategi vid Ålandsfrågans internationella behandling 1919–1921. Teoksessa Kerstin Smeds, Rainer Knapas & John Strömberg (toim.) *Boken om vårt land 1996. Festskrift till professor Matti Klinge 31.VIII 1996*. Otava ja Söderström & Co. 1996; Cecilia af Forselles-Riska, Carl Enckell. Teoksessa Arto Mansala & Juhani Suomi (toim.) *Suomalainen diplomaatti. Muotokuvia muistista ja arkistojen kätköistä*. SKS 2003.

14. af Forselles-Riska 2001, 80, 88.

15. Enckell 1956a, 64; Hannu Heikkilä, Paasikivi pankkimieheksi. Teoksessa Tuomo Polvinen, Hannu Heikkilä ja Hannu Immonen J. K. Paasikivi. *Valtiomiehen elämäntyö I 1870–1918*. WSOY 1989, 243–264; af Forselles-Riska 2001, 151–152, 166–168.

16. Lennart Gripenberg, *Kone- ja Siltarakennusosakeyhtiö 1892–1932 sekä sen edeltäjät*. Suomen kauppa ja teollisuus 1932, 103–104.

17. Enckell 1956a, 103–106; af Forselles-Riska 2001, 176–177.

18. Enckell 1956a, 171, 260; Paasivirta 1968, 42; Polvinen 1989, 327; af Forselles-Riska 2001, 213.

19. af Forselles-Riska 2003, 43.

20. PM 12.6.1918, 30, CEA, KA; Vesa Vares, *Vanhasuomalainen Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa*. WSOY 1996, 180. Enckell oli tavannut tulevan vaimonsa opiskeluaikoina Dresdenissä ja liitto solmittiin 1903. Lucy Ponsonby-Lyons oli saksalaisen aatelistaustaisen Celeste von Hippelin ja Preussin armeijassa palvelevan englantilaisen ammattipuseerin George Alfred Ponsonbyn tytär. af Forselles-Riska 2001, 38.

21. PM 17.6.1918, 30, CEA, KA; Polvinen 1989, 370–371.

22. Tuomo Polvinen, *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920 II, toukokuu 1918–joulukuu 1920*. WSOY 1971, 108.

Ulkopolitiikan johto oli vahvasti valtionhoitajan käsissä, joka vihki päätöksentekoon ainoastaan pienen ydinryhmän, johon kuului Enckellin lisäksi sotaministeri Rudolf Walden ja apulais-ulkoministeri Leo Ehrnrooth.²³ Miehiä yhdisti paitsi näkemys ulkopolitiikan suunnasta, myös kulttuurinen, perheellinen ja kielellinen tausta. Molempien ulkoministerien isät olivat tehneet pitkän uran Venäjän armeijassa, ja sekä Enckell että Walden olivat saaneet sotilaskoulutuksen Haminan kadettikoulussa. Muistelmissaan Mannerheim toteaa, että tunsu yhdeksän vuotta nuoremman Enckellin jo heidän yhteisiltä ajoilta kadettikoulussa.²⁴ Ratkaisevampaa lienee ollut, että Enckellin perhe- ja koulutustausta nostatti hänen osakkeitansa Mannerheimin silmissä, mikä mahdollisti pääsyn valtionhoitajan sisäpiiriin. Muistelmissaan Enckell toteaa, että oppi tuntemaan Mannerheimin juuri vuosina 1918–1919.²⁵

Myös Enckell oli alkanut myötäillä ympärysvaltamielistä politiikkaa. Muutos oli linjassa teollisuuspiirien vuodenvaihteen 1919 laajemman siirtymän kanssa. Venäjän ja Saksan vientimarkkinoiden luhistuttua näissä piireissä oli palattu kannattamaan ympärysvaltasuuntausta, jotta vientikanavat länteen pysyisivät avoimina.²⁶ Näihin piireihin lukeutuivat niin Enckell kuin metsäteollisuusmiehet Ehrnrooth ja Walden, epäsuorasti ystävä- ja sukupiirin kautta myös Mannerheim. Af Forselles on painottanut, että Enckell, pohjimmiltaan teollisuusmies, kykeni pragmaattiseen reaalioliittiseen laskelmointiin.²⁷ Todennäköisesti Enckellin puolueoliittinen riippumattomuus ja omakuva ulkopuolisen asiantuntijana mahdollistivat hänen sulavan liikumisen suurvaltaleirien välillä 1917–1919.

Kai Häggman on tuonut esiin, kuinka monet 1900-luvun alun teollisuuspiirien johtavista henkilöistä liikkuvat sulavasti elinkeinoelämän ja valtion virkojen välillä. Häggmanin mukaan näissä piireissä ei nähty eroa valtion ja vientiteollisuuden intressien välillä.²⁸ Tästä näkökulmasta on tarkasteltava Enckellin päättämistä ulkopolitiikan pariin itsenäisyysajan murroksessa. Muistelmissaan Enckell toteaa, että tunsu itsensä ”moraalisesti velvolliseksi” avustamaan valtiota sen ulkopoliittisissa kiistankysymyksissä.²⁹

Enckellin omistautuminen ulkopolitiikalle jatkui keväällä 1919 hänen tultua nimetyksi Suomen edustajaksi Versaillesin rauhankonferenssiin ja myöhemmin samana vuonna Suomen Pariisiin lähettiläiksi.³⁰ Suomen itsenäistyttyä oli koko ulkoasiainhallinto, joka ei muista hallinnonhaharoista poiketen ollut kuulunut suuriruhtinaskunnan valtakoneistoon, rakennettava tyhjästä. Tehtävää vaikeutti se, että ministeriöön ei haluttu muiden hallinnonalojen entisiä virkahenkilöitä, vaan uusia ulkoasioiden taitajia.³¹ Maan uusiksi lähettiläiksi löydettiin soveltuvia vieraiden kielten ja ulkopolitiikan osaajia lähinnä kahdesta eliittiryhmästä: yliopistotutkijoista ja elinkeinoelämän edustajista.³² Enckell edusti näistä selvästi jälkimmäistä ryhmittymää.

Enckell näki Suomen tunnetuksi tekemisen ja yleisen mielikuvan parantamisen olevan kaikkien lähettiläiden tärkein tehtävä.³³ Pariisissa 1919 tämän tehtävän merkitys korostui, kun pyrkimyksenä oli pitää kysymys Suomen rajoista rauhankonferenssin ulkopuolella. Ratkaisevaa oli levittää tietoa maasta ja sen historiasta, jotta Suomea ei liitettäisi konferenssissa käsiteltävään ”Venäjäkysymykseen.” Enckellin raportit ja kirjeenvaihto kielivät hänen tekemästään aktiivisesta lobbaa-

23. Jukka-Pekka Pietiäinen, *Rudolf Holsti. Lehtimies, tiedemies, poliitikko 1881-1919*, Weilin + Göös 1986, 352; Jukka-Pekka Pietiäinen, Suomen ulkopolitiikan alku. Teoksessa Ohto Manninen (toim.) *Itsenäistymisen vuodet 1917-1920 3. Katsetulevaisuuteen*. Valtionarkisto 1992, 381-383; Vares 1996, 189.

24. Gustaf Mannerheim, *Minnen Del I. 1882-1930*. Holger Schildts Förlag 1951, 328.

25. Enckell 1956b, 384-385, 389.

26. Markku Kuisma, *Sodasta syntynyt. Itsenäisen Suomen synty Sarajevon laukauksista Tarton rauhaan 1914-1920*. WSOY 2010, 197.

27. af Forselles-Riska 2003, 39-40.

28. Kai Häggman, *Metsän tasavalta. Suomalainen metsäteollisuus politiikan ja markkinoiden ristiaallokossa*. SKS 2006, 17-20.

29. Enckell 1956b, 368.

30. CE Rudolf Holstille 22.9.1919, 38, CEA, KA.

31. Jukka Nevakivi, *Ulkoasiainhallinnon historia 1918-1956*. Ulkoasiainministeriö 1988, 39.

32. Kuisma 2010, 93-94.

33. CE-R 150 17.-20.5.1925; CE-R 156 9.1.1926; CE R-167 5.2.1927, 5 C 6, UMA.

misesta asian saralla ympärysvaltojen keskuudessa.³⁴ Kuten Markku Kuisma on osoittanut, edistivät johtavat teollisuuspiirit samalla aktiivisesti samaa asiaa länsikontaktiensa kautta.³⁵ Enckellin kirjeenvaihdosta käy myös ilmi, että diplomaattiedustus ja teollisuuspiirit olivat tiiviissä yhteistyössä vaikuttamispyrkimyksissään.³⁶ Virallisen ja epävirallisen diplomatian yhteistyötä helpotti, että asianomaiset tunsivat toisensa jo entuudestaan. Yhteistyön ansiosta Suomi onnistui välttämään rajakysymyksen nousemisen rauhankonferenssin agendalle, ja toukokuussa 1919 kaikki johtavat länsivaltiot olivat tunnustaneet maan itsenäisyyden.

Mannerheimilaisen ulkopoliitiikan haastajat

Mannerheimin ulkopoliitiikalla oli kaksi tavoitetta: länsivaltojen tunnustusten saaminen Suomen itsenäisyydelle ja ympärysvaltojen tuen saaminen Suomen johtamaan interventioon Venäjän sisällissodassa.³⁷ Ratkaisu kumpaankin kysymykseen odotettiin löytyviksi rauhankonferenssista. Pariisiin lähetettiin alkuvuodesta 1919 Adolf Törngrenin johtama delegaatio.³⁸ Pariisissa delegaatio riitautui nopeasti paikallisen Erik Ehrströmin johtaman ”epävirallisen edustuksen” kanssa. Leo Mechelin oli vuosisadan vaihteessa lähettänyt Ehrströmin Pariisiin keräämään tukea venäläistämistoimia vastaan. Suomen itsenäistyttyä Ehrström oli ulkoministeriön siunauksella jatkanut epävirallisena edustajana Ranskassa. Suomen edustajana toimimaan tottunut Ehrström ei virallisen edustuksen saavuttua halunnut tunnustaa Törngreniä uudeksi edustajaksi. Kiistan jatkuessa ulkoministeri Enckell ei nähnyt muuta vaihtoehtoa kuin erottaa Ehrström valtion palveluksesta.³⁹

Huomattavasti tulehtuneemmiksi delegaation sisäiset suhteet muuttuivat, kun Enckell

maaliskuun puolivälissä lähetettiin Pariisiin. Törngrenin ja Enckellin henkilökemiat eivät kohdanneet, ja lopulta Törngren irtautui virallisesta delegaatiosta ja perusti oman epävirallisen Suomen asioiden toimiston.⁴⁰ Ennen Törngrenin sivuuttamista Enckell oli kerennyt uhata omalla lähdöllään, mikäli johtotehtäviä ei keskitettäisi hänelle. Entisenä ministerinä Enckell ei halunnut alentua ”sihteerin tehtävään.”⁴¹ Edustuksen riitaisat suhteet kuvaavat hyvin nuoren ulkoministeriön hapuilevaa alkutaivalta, jolloin diplomatian hierarkioita ja käytäntötapoja vielä suurilta osin opeteltiin.⁴² Varsinkin Pariisissa asiaa pahensi se, että kaupungissa jo vuosisadan vaihteessa vaikuttaneet erinäiset epäviralliset edustajat eivät vielä olleet tottuneet siihen, että maalla oli nyt virallinen edustus. Ehrströmin lisäksi Pariisissa vaikutti lukuisia kulttuuri- ja poliittikkopiireihin kuuluvia henkilöitä, jotka olivat saapuneet kaupunkiin 1800-luvun lopulla keräämään tukea venäläistämistoimia vastaan.⁴³

Keskeinen syy sille, että Enckell keväällä 1919 oli istuvana ulkoministerinä lähetetty Pariisiin, oli ollut toive, että ratkaisu rauhoittaisi Suomen delegaation keskinäisiä riitoja. Toimenpiteellä tahdottiin sekä sisäisesti että ulkoisesti korostaa, kuka edusti maata Pariisissa. Toinen painava syy oli tärkeäksi mielletty rauhankonferenssi. Valtionjohdossa harkittiin jopa valtionhoitajan lähettämistä Pariisiin.⁴⁴ Kolmas ja tärkein syy oli, että Enckellin tahdottiin Pariisissa luovan pohjaa Suomen interventiolle Venäjän sisällissodassa. Ympärysalloista ennen kaikkea Ranska ajoi voimakkaasti hanketta, jonka tavoitteena oli sotilaallisen intervention kautta horjuttaa Neuvostovenäjän bolševikkihallintoa.⁴⁵

Aikaisemmassa tutkimuksessa on tämä juuri Enckellin lähettämisen kannalta keskeisin syy jäänyt huomioimatta. Ennen lähtöä Mannerheim

34. Katso esim. CE R-1-2, 15.3.1919-3.4.1919; CE R-7, [18.4.1919], 5 C 6, UMA.

35. Kuisma 2010, 197.

36. Katso esim. Hannes Gebhard J.K. Paasikiville 22.11.1918, 3, CEA, KA.

37. Henrik Meinander, *Gustaf Mannerheim. Aristokrat i vadmal*. Otava 2017, 100, 122.

38. Nevakivi 1988, 46.

39. Enckell 1956b, 368; Stig Jägerskiöld, *Valtionhoitaja Mannerheim*. Otava 1969, 49; Pietiäinen 1986, 349, 354.

40. John Uggla Leo Ehrnroothille 5.5.1919; CE R-13 maaliskuu-toukokuu 1919, 5 C 6, UMA; Jägerskiöld 1969, 47-49; Pietiäinen 1986, 354-355, 360.

41. CE:n päiväkirja 30.4.1919, 34, CEA, KA.

42. Leo Ehrnrooth, *Från ett skiftesrikt liv*. Söderströms 1947, 294-295.

43. Clerc 2017, 34-36.

44. Jägerskiöld 1969, 47-48.

45. Margaret MacMillan, *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*. John Murray 2001, 77-82.

oli Enckellin muistelmien mukaan antanut tälle tehtäväksi Pariisissa selvittää, mikä on ympärysvaltujen kanta ”Venäjä-kysymyksessä.” Enckellin tuli vakuuttaa bolševisminvastaiset länsivallat siitä, että olisi heidän etunsa mukaista tukea Suomea aseellisessa interventiossa.⁴⁶

Vuosikymmeniä myöhemmin julkaistuihin muistelmiin on syytä suhtautua varauksella. Enckellin raporteista käy kuitenkin ilmi, että hän käytti runsaasti aikaa keskusteluihin interventiomahdollisuudesta vallankumousta paenneiden emigranttipiirien keskuudessa.⁴⁷ Tässä yhteydessä on syytä palauttaa mieleen Enckellin laaja suhdeverkosto Venäjällä. Hän tunsikin jo entuudestaan monia niitä johtavia emigrantteja, jotka olivat asettuneet Pariisiin ja joiden tuki Suomen interventiolle oli ratkaiseva.⁴⁸ Enckellin suhtautuminen interventioon ei kuitenkaan ollut yhtä optimistinen kuin Mannerheimin. Enckell korosti ennen kaikkea tarvetta saada liittoutuneiden tuki operaatiolle. Toisaalta hän ei myöskään halunnut sulkea pois interventiota, koska tämä saattaisi vaikuttaa kielteisesti Suomen ympärysvaltasuhteisiin.⁴⁹

Enckelliä, kuten suurinta osaa Euroopan oikeistoa, leimasi maailmansotien välisenä aikana vahva kommunisminvastaisuus, joka myös vaikutti halukkuuteen pitää kiinni interventiooptiosta.⁵⁰ Yllättävämpää on, että Enckell, perhetaustastaan huolimatta, suhtautui epäilevästi myös valkoisiin venäläispiireihin.⁵¹ Enckell kuului siihen sukupolveen, jolle vuoden 1899

helmikuun manifesti oli muodostanut vahvan avainkokemuksen suhteessa Venäjän valtion.⁵² Enckellin Venäjä-vastaisuuteen lienee vaikuttanut myös hänen isänsä katkeroituminen pakotetun eläköitymisen ja Suomen asevoimien lakkauttamisen myötä vuonna 1903.⁵³ Lisäksi Enckell sai neuvotteluissa emigranttipiirien kanssa parhaimmillaankin ainoastaan hyvin häilyviä lupauksia Suomen itsenäisyyden säilymisestä vastavallankumouksen onnistuessa.⁵⁴ Koko lähettiläskauden ajan Enckell jatkoi tarkasti neuvostovallan kehityksen seuraamista.⁵⁵ Tähän hänellä oli hyvät edellytykset kielitaitonsa ja kontaktiensa ansiosta.

Erik Ehrström teki paluun Pariisiin loppuvuodesta 1920. Tuolloin Enckelliä ulkoministerinä seurannut Rudolf Holsti kiinnitti hänet Pariisiin lähetystöön vakoilemaan Enckelliä. Raporteissaan Holstille Ehrström kuvaili Enckelliä itsekkääksi ja vallanjanoiseksi sekä pyrki maalaamaan Enckellin saksalais- ja venäläismieliseksi horjuttakseen lähettilään asemaa.⁵⁶ Ehrströmin lähettämisen taustalla oli kasvava konflikti Enckellin ja Holstin välillä. Konfliktin alkujuuret olivat Holstin vastustamassa interventio politiikassa, jota Enckell Holstin mielestä Pariisissa ajoi.⁵⁷ Enckell puolestaan vastusti ennen kaikkea Holstin ajamaa uutta reunavaltiosuuntausta – poliitista ja sotilaallista lähentymistä Baltiaan ja Puolaan – koska katsoi, etteivät suuntauksen kannattajat ymmärtäneet Venäjän intressejä.⁵⁸

Konfliktia vahvisti kahden eturivin ulkopoliittikon omaksumien roolien erot. Epäpoliittiseksi

46. Enckell 1956b, 157–159.

47. CE Leo Ehrnroothille 9.5.1919, 2, CEA, KA; CE R-1-2 15-3.–3.4.1919; CE R-12 maaliskuu–huhtikuu 1919; CE R-35 12.–19.9.1919; CE R-38 15.10.–3.11.1919, 5 C 6, UMA.

48. Parhaiten Enckell tunsikin entiset ministeripresidentit Aleksandr Kerenskin ja Georgi Lvovin sekä entisen kenraalikuvernöörin Mihail Stahovitšin. af Foreselles-Riska 2001, 180, 186, 189.

49. CE Rudolf Holstille 26.10.1919, 42, CEA, KA; CE R-1-2 15-3.–3.4.1919; CE R-12 maaliskuu–huhtikuu 1919; CE R-35 12.–19.9.1919; CE R-38 15.10.–3.11.1919, 5 C 6, UMA.

50. CE R-36 20.–24.9.1919; CE R-52 18.–22.3.1920, 5 C 6, UMA; Odd Arne Westad, *The Cold War. A World History*. Penguin Books 2018, 28.

51. Katso esim. CE R-21 19.–20.6.1919; CE R-27 12.–18.7.1919, 5 C 6, UMA.

52. Viittaan tässä Karl Mannheimin teoriaan sukupolvista, jotka muodostuvat jaetusta sosiaalishistoriallisesta sijainnista ja yhteisistä avainkokemuksista. Karl Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge*. Routledge & Kegan Paul 1952, 288–297.

53. J. E. O. Screen, Carl Enckell och Finska kadettkåren. Teoksessa Carl Enckell & J. E. O. Screen, *Finska Kadettkåren 1887–1903. Försättning af arbetet under samma rubrik för åren 1812–1887, med kort öfversigt öfver denna period*. SLS 1990, 16–17.

54. Förhållandet till de kontrarevolutionära ryssarna, 13, CEA, KA.

55. CE R-91, 9.4.1921; CE R-109 8.1.1922; CE R-127 27.1.1923; CE R-131 5.5.–8.6.1923; CE R-135 20.11.1923–7.1.1924, 5 C 6, UMA.

56. Rudolf Holsti CE:lle 9.10.1920, 4, CEA, KA; CE:n päiväkirja 26.10.1920; 7.5.1921, 84, CEA, KA; Einar Böök CE:lle 5.6.1922, 1, CEA, KA; af Foreselles-Riska 1996, 352.

57. Heikki Roiko-Jokela, *Ihanteita ja reaalipolitiikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta*. Jyväskylän yliopisto 1995, 105–106; Enckellin ja Holstin välisestä konfliktista katso myös Vaktjänst. *Svenska Tidningen* 5.1.1921, 1; Budgetbehandlingen i riksdagen. *Vasabladet* 6.3.1921, 1; Eronnut ulkoministeri. *Uusi Suomi* 21.5.1922, 5; Enckell 1956b, 170; Pietiäinen 1986, 381–382.

58. CE R-36 20.–24.9.1919; CE R-38 15.10.–3.11.1919; CE R-75 17.11.1920, 5 C 6, UMA.

ammattidiplomaatiksi itsensä mieltänyt Enckell epäili avoimesti poliittisen Holstin motiiveja. Negatiivinen suhtautuminen Holstiin, jota pidettiin epäilyttävästi vasemmalle kallistuvana, oli yleistä ruotsinkielisessä ja konservatiivisessa oikeistossa 1920-luvun alussa. Samoja asenteita esiintyi myös muualla ulkomaanedustuksessa.⁵⁹ Heikki Roiko-Jokela on korostanut ulkoasiainhallinnossa vallinnutta jakoa vanhemman ja nuoremman sukupolven välillä. Vanhan kaartin diplomaatit, joihin Enckell lukeutui, olivat astuneet virkaan ennen Holstin virkakautta ja jatkoivat ministerinvaihdosta huolimatta vanhan linjan ajamista. Nuoremman polven diplomaatit, jotka yleensä palvelivat lähettilästasoa alemmilla virkaasteikoilla, olivat toisaalta valmiimpia taipumaan ministerin ohjeistukseen.⁶⁰

Konfliktin taustalla vaikutti myös kesän 1919 poliittinen murros. K. J. Ståhlberg oli noussut maan ensimmäiseksi presidentiksi ja syrjäyttänyt Mannerheimin ulkopoliittikan johdosta. Valtiopäämiesmuutos johti yrityksiin karsia Mannerheimille uskollisiksi miellettyjä virkahenkilöitä, ja ulkoministeriössä muun muassa Enckell päätyi tulilinjalle.⁶¹ Yrityksissä ei kuitenkaan onnistuttu, todennäköisesti siksi, että Enckell koettiin liian tärkeäksi meneillään olevan Ahvenanmaan kiistan ratkaisemisessa. Kuten Suomen valtionjohdossa yleisesti, myös ulkoministeriössä on nähtävissä, että vuosikymmenen vaihteessa 1920 käytiin kovaa taistelua niin kutsuttujen ståhlbergiläisten ja mannerheimiläisten välillä. Vaikka Ståhlberg ei osallistunutkaan ulkopoliittikan linjojen muodostamiseen, hänen läheisimmät tukijansa, kuten Holsti, olivat aktiivisia tällä saralla, mikä puolestaan herätti vastareaktioita mannerheimiläisessä leirissä.

Jukka-Pekka Pietiäinen on todennut, että Enckell liioitteli myöhemmin muistelmissaan

kriittistä kantaansa reunavaltio politiikkaa ja Holstia kohtaan.⁶² Enckellin myöhempiä raportteja tarkastaessa onkin ilmeistä, että hänen aikaisemmin jyrkkä vastustuksensa laantui keväästä 1922.⁶³ Tähän lienee vaikuttanut ennen kaikkea Neuvostoliiton tunnustaminen länsimaissa, mikä Enckellin käsityksen mukaan heikensi reunavaltioiden turvallisuutta ja laimensi Kansainliiton turvallisuustakuita. Tässä tilanteessa reunavaltioyhteistyö ei välttämättä ollutkaan typerin ajatus. Lisäksi Enckellin veljen, yleisesikunnan päällikkö Oscar Enckellin, reunavaltio politiikkaa kohtaan osoittama kannatus on saattanut vaikuttaa Enckellin mielipiteenmuutokseen.⁶⁴

Riitaisat suhteet ministeriöön johtivat myös siihen, että Enckellin oli ajoittain ohitettava ulkoministeriö ja kerättävä tietoja Suomen muiden lähetystöjen edustajilta.⁶⁵ Varsinkin ympärysvaltamieliset pitivät tiiviisti yhteyttä toisiinsa. Yhteydenpitoa voisi ehkä parhaiten kuvailla epävirallisiksi ulkopoliittisen suuntauksen verkostoiksi. Verkostoihin kuului myös ulkoasiainhallinnon ulkopuolisia mielipidevaikuttajia, yliopistotutkijoita ja poliitikkoja.⁶⁶ Ulkopoliittisen suuntauksen verkostot ymmärretään tässä jokseenkin avoimiksi, osittain päällekkäisiksi ja ajallisesti muuttuviksi väljiksi sidoksiksi, joissa ennen kaikkea korostui tiedon jakaminen ja yhteydenpito.⁶⁷ Suomen varhaista ulkopoliittista kulttuuria tarkasteltaessa on näiden epävirallisempien verkostojen huomioiminen vähintään yhtä tärkeää kuin ennalta asetetun ulkopoliittikan johdon hierarkia.

Koska ulkoasiainhallintoa oltiin 1920-luvun alussa vasta rakentamassa, eikä yhteydenpitoon ja ajatuksenvaihtoon ollut vakiintuneita muotoja, korostui epävirallisten verkostojen merkitys. Roiko-Jokela on osuvasti todennut, että yksilöiden ja suhteiden merkitys korostui nuoren tasa-

59. Ossian Donner CE:lle 22.9.1919; Ossian Donner CE:lle 31.3.1921, 1, CEA, KA; Antti Hackzell CE:lle 22.10.1924, 4, CEA, KA; Polvinen 1992, 92–93, 484–485.

60. Roiko-Jokela 1995, 113–114.

61. Jägerskiöld 1969, 299–300.

62. Pietiäinen 1992, 407.

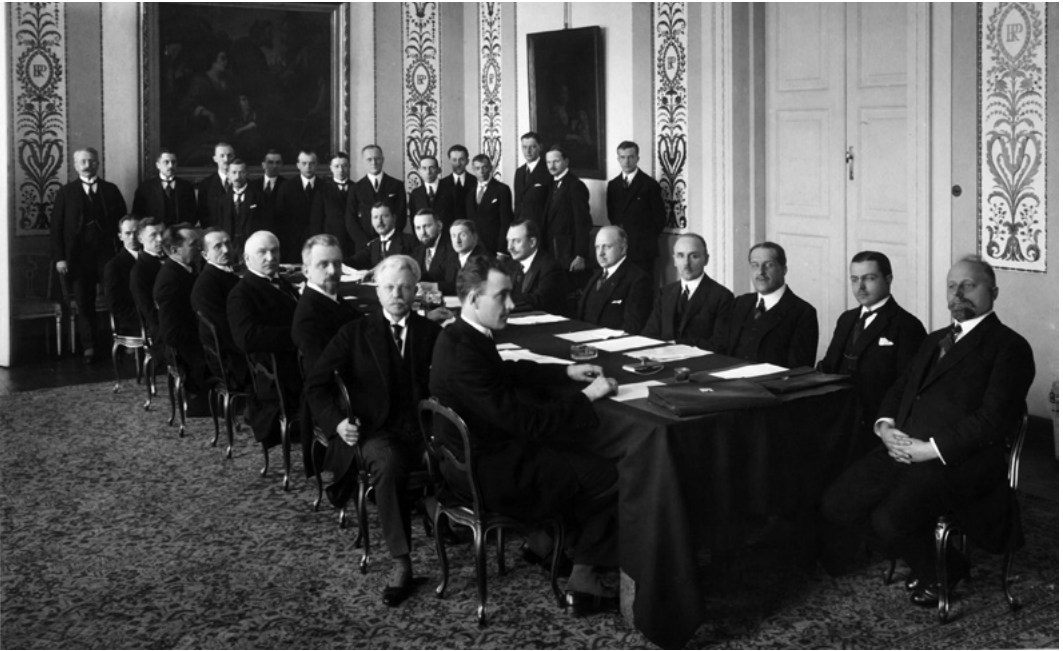
63. Vertaa CE Leo Ehrnroothille 9.5.1919, 2, CEA, KA ja CE R-117 6.3.1922; CE R-118 14.3.1922; CE R-119 30.5.1922, 5 C 6, UMA.

64. Lauri Jonkari, *Kansainliitto Suomen turvallisuuspolitiikassa ja kansainvälisissä suhteissa. Vastaanotto ja vaikutus julkisessa sanassa ja yhteiskunnassa vuosina 1919–1936*. Turun yliopisto 2008, 51.

65. Katso esim. CE Ossian Donnerille 20.8.1920; CE Ossian Donnerille 21.1.1921, 1, CEA, KA.

66. Enckellin kohdalla korostuu yhteydenpito lähettiläisiin Ossian Donneriin Lontoossa ja Harri Holmaan Berliinissä sekä professoreihin Yrjö Hirniin ja Robert Hermanssoniin.

67. Verkostojen käyttöä havainnollistavina käsitteinä historiankirjoituksessa on avattu tarkemmin esim. Elina Seppälä, *Ranskalainen Eurooppa ja suomalainen Suomi. Jean-Louis Perret kulttuurivälittäjänä ja verkostoitujana 1919–1945*. Helsingin yliopisto 2014, 15.

vallan ulkoasiainhallinnossa ja vahvat henkilöt saattoivat ohittaa virallisen hierarkian toteuttaessaan omaa ulkopoliitiikkaansa.⁶⁸ Kuten yllä on kuvattu, verkostot toimivat lisäksi limittäin erityisesti elinkeinoelämän sekä yliopisto- ja kulttuurikentän välillä. Toimijat siirtyivät ulkoasiainhallinnon ja mainittujen kenttien välillä, toivat uusia näkemyksiä ulkopoliitiikkaan ja vakiinnuttivat samalla uutta ulkopoliittista suuntausta yhteiskunnan keskeisillä alueilla.

Geneven internationalisti

Suomen ulkopoliitiikan ensimmäiseksi suureksi koetinkiveksi muodostui kiista Ahvenanmaasta. Usean vuoden kädenvääntö Ruotsin kanssa päättyi kesällä 1921 Kansainliiton päätökseen, jossa vahvistettiin, että saaret kuuluivat Suomelle. Af Forsellesin mukaan menestykselle oli kolme keskeistä syytä. Ensinnäkin Enckell, joka oli edustanut Suomea Kansainliiton käsittelyissä, oli onnistunut keräämään vaikutusvaltaisia liittolaisia Suomelle. Toiseksi Enckell oli menestyksellä levittänyt tietoa saariston historiallisesta kuulumisesta Suomeen. Kolmanneksi Suomi

■ Kuva 2. Reunavaltio politiikkaa käsitellyt ulkoministerikokous Varsovassa 1924. Pöydän vasemmalla puolella kolmas oikealta Carl Enckell ja hänen oikealla puolellaan silloinen Suomen Varsovan-lähettiläs Erik Ehrström. Enckellin vasemmalla puolella Viron ulkoministeri Friedrich Akel ja vastapäätä (neljäs oikealta) Puolan ulkoministeri Maurycy Zamoyski. Kuva: Marjan Fuks Jerozolinska, *Historian kuvakokoelma*, Museovirasto CC BY 4.0.

hyötyi kansainvälisistä suhdanteista. Ruotsissa Ahvenanmaan-kysymystä ajanut hallitus kaatui syksyllä 1920 ja sitä seurannut toimitusministeriö pyrki välttämään konfliktin eskaloitumista. Samalla liittoutuneet näkivät kysymyksen lähinnä avaimena Suomen mahdolliseen interventioon Venäjän sisällissodassa. Koska interventiooptiota ei tahdottu poissulkea, oli järkevää pitää Suomi tyytyväisenä ja ratkaista kiista sille suotuisalla tavalla.⁶⁹ Lisäksi siirtomaavallat pelkäsivät, että Ahvenanmaasta muodostuu kansainvälinen ennakkotapaus, jota siirtomaat pystyisivät hyödyntämään lyömäaseena itsenäistymistaiteluissaan.⁷⁰

68. Roiko-Jokela 1995, 114.

69. James Barros, *The Aland Islands Question. It's Settlement by the League of Nations*. Yale University 1968, 298–299, 338; af Forselles-Riska 1996, 343, 346, 349; Krister Wahlbäck, *Jättens andedräkt. Finlandsfrågan i svensk politik 1809–2009*. Atlantis 2011, 117.

70. Barros 1968, 266–269.

Vaikka Enckellistä riippumaton kolmas syy varmasti oli merkittävin tekijä Suomen menestykselle Ahvenanmaan-kysymyksessä, tämä korotti Enckellin asemaa Suomen diplomaattien joukossa. 1920-luvun alussa Enckell istui kahdesti ulkoministerinä A. K. Cajanderin toimitusministeriössä 1922 ja 1924. Enckellin arvostuksesta kertoo, että Ståhlberg pyrki pitämään mannerheimilaiseksi mielletyn Enckellin ulkoministeriönä molempien toimitusministeriöiden jälkeen. Samalla se kielii Ståhlbergin pragmaattisuudesta: hän pyrki pitämään ulkopolitiikan ammattilaisten käsissä. Lisäksi Ståhlberg tavoitteli jatkuvuutta ulkopolitiikassa ja oli Enckellin tapaan yleisen länsisuuntautunut.⁷¹ Enckell kuitenkin tyrmäsi presidentin pyynnöt, vedoten rooliinsa epäpoliittisena asiantuntijana, joka ei halunnut sotkeutua politiikkaan.⁷²

Enckell näki 1920-luvun edetessä suurimpana ulkopolitiittisena kysymyksenä itsenäisyyden turvaamisen voimistuvan Neuvostoliiton varjossa.⁷³ Af Forselles on esittänyt, että Enckell edusti 1920-luvulla puolueettomuuslinjaa.⁷⁴ Syvällisemmässä tarkastelussa piirtyy kuitenkin kuva löyhästä länsieurooppalais- ja ranskalaismielisestä linjasta, joka oli selkeää jatkumoa Mannerheimin ulkopolitiikalle. Enckell oli ensimmäisen maailmansodan aikana saanut aitiopaikalta nähdä, kuinka turvallisuuden rakentaminen yhden suurvallan armon varaan ei ollut tuottanut toivottua turvaa. Näin ollen Enckell mielsi Suomen integroitumisen Länsi-Eurooppaan ja itsenäisen

demokraattisen Suomen mielikuvan pönkittämissen kansainvälisissä yhteyksissä parhaaksi tavaksi saavuttaa riittävät rauhantakeet.⁷⁵ Tässä yhteydessä korostui myös Enckellin vahvasti ajama elitistinen kulttuuridiplomatia, johon lukeutui muun muassa Suomi-konserttien järjestäminen Pariisissa. Pyrkimyksenä oli luoda kuvaa Suomesta itsenäisenä, sivistyneenä, kosmopoliittisena ja ennen kaikkea länsieurooppalaisena maana.⁷⁶ Enckell pyrki samalla estämään rinnastusta Baltian maihin, jotka hänen mielestään edustivat matalampaa kulttuurista kehitystasetta.⁷⁷

Samalla Enckellin ajattelussa näkyi vuoden 1899 helmikuun manifestin perintö ja ajatus siitä, että turvallisuustakeet saavutetaan, kunhan vain Suomen tilanne ymmärretään:

Osoittaessamme sisäisesti ja ulkoisesti horjumatonta tahtoa selviytyä itsenäisenä valtiona ja säilyttää valtiollisen arvomme, antavat myös mahdolliset vastustajamme kunnioitusta tälle tahdonvoimalle. Samalla saavutamme maailmanmielipiteen sympatiat ja tärkeän moraalisuuden tuen, joka vaaran hetkellä voi johtaa myös materiaaliseen tukeen.⁷⁸

Enckell näki Kansainliiton parhaana väylänä kaavailemalleen länsi-integraatiolle.⁷⁹ Enckellillä oli aktiivinen rooli Suomen jäsenneuvotteluissa ja hänet nimettiin vuonna 1920 Suomen väliaikaiseksi edustajaksi maailmanjärjestykseen.⁸⁰ Vaikka Enckellin usko Kansainliittoon kärsi 1920-

71. Pekka Hallberg, et al., *Presidentin valta. Hallitsijanvallan ja parlamentarismien välinen jännite Suomessa 1919–2009*. WSOY 2009, 48–50; Heikki Roiko-Jokela, *Kriisien värjittämät vuodet. Kaarlo Juho Ståhlbergin presidenttikauden ulkopolitiikka 1919–1925*. K. J. Ståhlbergin säätiö 2021, 27.

72. Seppo Laakso, *Hallituksen muodostaminen Suomessa. Tutkimus HM 36 §:n taustasta, genetiikasta, tulkinnasta ja soveltamiskäytännöstä*. Suomalainen lakimiesyhdistys 1975, 215; Magnus Lemberg, *Hjalmar J. Procopé. En politisk biografi*. Schildt 1989, 84–85; Vares 1996, 264–265; 270–271.

73. CE R-150 17.–20.6.1925, 5 C 6, UMA.

74. af Forselles-Riska 2003, 45.

75. CE Lauri Ingmanille [1925], 5, CEA, KA; CE Werner Söderhjelmille 6.3.1926, 7, CEA, KA; CE-R 150 17.–20.5.1925; CE-R 156 9.1.1926; CE-R 167 5.2.1927, 5 C 6, UMA.

76. CE-R 103 10.–31.8.1921; CE R-150 17.–20.6.1925, 5 C 6, UMA; Pentti Savolainen & Matti Vainio, *Aino Ackté. Elämänkaari kirjeiden valossa*. WSOY 2002, 436–437; Helena Tyrväinen, ”La nature de primitif affiné qui le caractérise”. Sibelius’s Music in Paris and the Construction of the Nordic “Other”. Teoksessa Timothy L. Jackson et al. (toim.) *Sibelius in the Old and New World. Aspects of His Music, Its Interpretation, and Reception*. Peter Lang 2010, 404–405.

77. CE R-21 19.–20.6.1919; CE R-36 20.–24.9.1919, 5 C 6, UMA.

78. ”Visa vi inåt och utåt orubblig vilja att fortleva som suverän nation och att bevara vår statliga värdighet, bibringas våra eventuella motståndare respekt för denna viljekraft samtidigt som vi vinna v[ä]rldsoinionens sympatier och värdefulla moraliska stöd, vilken i farans stund kunde giva anledning till ett materiellt sådant.” CE-R-156 9.1.1926, 5 C 6, UMA.

79. CE R-38 26.5.1919; CE R-47 5.–12.2.1920; CE R-51 5.–17.3.1920; CE R-75 17.11.1920; CE R-137 7.10.1924; CE R-141 19.–21.11.1924; CE R-147 20.4.1925, 5 C 6, UMA; Enckell 1956a, 225–227, 238; Enckell 1956b, 49

80. K. J. Ståhlberg CE:lle 24.12.1920, 7, CEA, KA; Enckell 1956a, 217; Enckell 1956b, 48; Pietiäinen 1992, 464; Jonkari 2008, 60–63.

luvun edetessä, hän ei koskaan täysin menettänyt uskoaan siihen.⁸¹ Enckellin vakaumukseen vaikutti hänen kosmopoliittinen maailman-katsomuksensa, joka oli tarttunut monikulttuurisesta perheestä, maailmanmetropoli Pietarista ja opiskeluaikojen Dresdenistä. Lisäksi Kansainliitto on sen ensimmäisenä vuosikymmenenä nähtävä länsivaltojen neuvostovastaisena liittoutumana.⁸²

Vaikka Enckell vastusti suurvaltariippuvuutta, teki hän poikkeuksen Ranskan suhteen. Asemapaikan vaikutuksen lisäksi Enckellin sympatiat juontuivat hänen ajatuksestaan, että Ranska oli ainoa suurvalta, jolla ei ollut omia sotilaallisia intressejä Itämerellä.⁸³ Ranskalaismielisyys ei ollut harvinaista vuosisadanvaihteen Suomessa, etenkin Enckellin yhteiskuntaluokassa. Ensimmäinen maailmansota oli lisäksi tuonut uuden sotilaallispoliittisen ulottuvuuden perinteiseen yläluokkaiseen ranskalaismielisyteen. Enckellin ranskalaismielisyden juuret juontuivat todennäköisesti jo Pietarin-vuosista. Keisarillisessa pääkaupungissa ranskalaismielisyydellä oli pitkät aristokraattiset perinteet.⁸⁴

1920-luvun puolivälissä Enckell jäi kuitenkin pitkälti yksin näkemyksineen Suomen ulkopolitiikasta. Samalla hänen asemansa ulkopolitiikan vaikuttajana heikkeni. Vaikka turvallisuuspolitiikka 1920-luvulla rakennettiin pitkälti Kansainliiton varaan, erottui valtionjohdon ”legalistinen” Kansainliitto-politiikka, joka rakentui toivoon pitävistä kansainvälisistä oikeuskäytännöistä, Enckellin internationalistisista näkemyksistä. Ero näkyi kenties selkeimmin Enckellin ja Rafael Erichin välisessä kiistassa niin kutsutusta Pohjolan Locarnosta 1925–1926.

Erichin suunnitelmassa Skandinavia ja Itämeren maat olisivat muodostaneet Kansainliiton tukeman puolustusliiton, jonka Neuvostoliitto

olisi allekirjoitettava siihen kuulumattomana valtiona, antaen Kansainliitolle välitysvallan mahdollisen konfliktin syttyessä. Enckell piti hanketta epärealistisena, koska Neuvostoliittoa ei voitaisi vaatia hyväksymään itselleen epäedullisia hankkeita. Lisäksi yksittäisten valtioiden välinen sopimus olisi tavallaan paluu vanhaan konferenssidiplomatiaan, jota Geneven internationalistista yhteishenkeä ihaileva Enckell vastusti.⁸⁵ Taus-talla vaikutti myös Enckellin epäilyt bolševikkien kanssa tehtyjen sopimusten arvosta. Enckellin mielestä niihin ei koskaan saanut luottaa liikaa.⁸⁶ Liittohanke kaatui lopulta nimenomaan Neuvostoliiton vastustukseen.

Monen riidan lähetystö

Enckelliä harmitti, että Helsingistä Pariisiin kantautui vain vähän tietoja, eikä todellista ajatusten-vaihtoa lähettilään ja ulkoministerin välillä syntynyt.⁸⁷ Vuosikymmenen alun suurten kysymysten siirryttyä pois päiväjärjestyksestä Enckelliä selvästi häiritsi, ettei hänen näkemyksiään maan ulkopolitiikasta enää kaivattu yhtä usein. Samaan aikaan ulkoministeriössä kritisoitiin lähettiläiden aktiivista otetta, ja lähettiläitä kehoitettiin välttämään subjektiivisia kannanottoja raporteissaan.⁸⁸

Välejä hallituksen ja Enckellin välillä hiersi lisäksi ulkomaanedustuksen niukka budjetti, mikä johti vaatimattomiin olosuhteisiin Pariisissa. Clerc kuvaa hyvin edustuksen alkuvuosia, jolloin edustus toimi erilaisissa pienissä vuokratiloissa. Koko lähettiläskautensa ajan Enckell joutui vuokraamaan oman edustusasuntonsa ja niukkojen määrärahojen takia käyttämään omia säästöjään.⁸⁹ Enckell valitteli oman lähetystalon puuttumisen olevan ongelma etenkin Pariisissa, jossa arvostettiin diplomatian ulkoisia muotoja.⁹⁰ Taloudellinen ahdinko ei ollut ongelma vain Ranskassa, vaan lähes kaikissa lähetystöissä

81. CE Rafael Erichille 18.3.1926, 2, CEA, KA.

82. Mark Mazower, *Governing the World. The History of an Idea, 1815 to the Present*. Penguin Books 2013, 175; Timo Miettinen, *Eurooppa. Poliittisen yhteisön historia*. Teos 2021, 218, 333–335.

83. Finlands anseende utomlands har mycket stadgats. *Hufvudstadsbladet* 12.11.1921, 5; CE R-122 20.2.1923; CE R-123 7.3.1923; CE R-125 22.3.1923; CE R-128 12.4.1923, 5 C 6, UMA; Suomen edustajat ulkomailla. *Uusi Suomi* 3.5.1925, 2.

84. Seppälä 2014, 8, 13–14, 25, 241.

85. CE E. N. Setälälle 29.1.1926; 22.2.1926, 7, CEA, KA; Antti Hackzell CE:lle 21.1.1926, 4, CEA, KA; Enckell 1956a, 222–227.

86. CE-R 162 15.4.1926, 5 C 6, UMA.

87. CE Rafael Erichille 30.7.1920; CE Rafael Erichille 8.6.1923, 2, CEA, KA.

88. ”Eräitä yleisiä ohjeita kaikille Suomen lähettiläille” 10.11.1919, 34, CEA, KA.

89. Clerc 2017, 46–47. Katso myös CE R-74 2.11.1920; CE R-78 17–31.12.1920, 5 C 6, UMA; CE Rafael Erichille 30.7.1920; CE Rafael Erichille 12.1.1921, 2, CEA, KA.

90. CE Rudolf Holstille 10.9.1919, 34, CEA, KA.

kamppailtiin puutteellisten resurssien kanssa.⁹¹ Maailmansodan jälkeisessä Suomessa kesti vielä vuosia, ennen kuin taloudellinen tilanne salli ulkomaanedustuksen ulkoisten manifestaatioiden, kuten lähetystöalojen, hankkimisen yleisten eurooppalaisten normien mukaisiksi.

Taloudellisista syistä lähettiläiden oli hoidettava suuri osa lähetystön päivittäisistä asioista, kuten konsulitehtävistä ja lehdistöseurannasta, raporttien kirjoittamisesta ja politiikan seuraamisen ohella.⁹² Selvitäkseen suuresta työtaakasta Enckell palkkasi lähetystöön yllä mainittuja Suomen-asian epävirallisia edustajia. Clerc on kuvannut kuinka vanhempien, usein ruotsinkielisten, Enckellin oman sukupolven edustajien ja nuorempien, usein suomenkielisten, ulkoministeriön lähettämien virkahenkilöiden välille syntyi ristiriitoja. Perimmäinen syy närkästykseen oli, että Enckell suosi urakehityksessä ja ansiomerkeissä ensimmäistä ryhmää.⁹³ Enckellin taustan voi olettaa vaikuttaneen hänen toimintaansa. 1870-luvulla syntyneellä Enckellillä oli edelleen yksi jalka vankasti vanhassa sääty-yhteiskunnassa, ja hän oli saanut hyvin konservatiivisen kasvatuksen.⁹⁴ Lähettiläänä hän luotti samankaltaisen taustan ja kielitaidon omaaviin henkilöihin.

1920-luvun puolivälistä suomalaisia instituutioita ravisuttanut kieliriita rantautui myös ulkoministeriöön, joka siihen asti oli ollut varsin ruotsinkielinen.⁹⁵ Enckelliä pyydettiin muun muassa vaihtamaan raporttiansa kieli ruotsista suomeksi.⁹⁶ Enckell jätti kehotukset pitkään huomioimatta, mutta joutui viimeisimpinä lähettiläsvuosinaan hyväksymään ministeriön diktaatin. Enckellin ruotsinkielisyys oli saanut kritiikkiä jo vuosien 1918–1919 ulkoministerikaudella, jolloin

hänet edistyspuoleen johdolla pyrittiin vaihtamaan ”suomalaisempaan” ja ”demokraattisempaan” ministeriin.⁹⁷ Kritiikki toistui 1920-luvun puolivälissä, ja ulkoministeri K. G. Idmanin mukaan Enckellin suomen kielen taito oli ”notorisen tunnettu” ministeriössä.⁹⁸ Myös Pariisin lähetystön sisällä Enckellin ruotsinkielisyys hiersi suhteita johdon ja alempien virkahenkilöiden välillä, kuten Clerc on tuonut esille.⁹⁹

On syytä huomioida, että suhteet Ruotsiin olivat surkeimmillaan Ahvenanmaan-kiistan jälkimainingeissa 1920-luvulla. Lisäksi suomalaisuusaatteen omaksuneissa diplomaattipiireissä pidettiin tärkeänä, että nuoren maan ulkomaanedustus näyttäisi korostetun suomalaiselta ja suomenkieliseltä. Aristokraattisävyinen, pietarilaissyntyinen ja ruotsia äidinkielenään puhuva Enckell sopi huonosti tähän kuvaan. Enckell ei toki ollut ainoa ulkomaanedustuksen edustajista, joka istui huonosti suomalaisuusliikkeen maakuvatyöhön. Voimistuva kieliriita johti muun muassa siihen, että Lontoon-lähettiläs Ossian Donner ja Varsovan-lähettilääksi siirretty Ehrström erotettiin viroistaan puutteellisten kielitaitojen takia.¹⁰⁰

Lokakuussa 1927 Enckell jätti diplomatian ja palasi elinkeinoelämän palvelukseen. Virallinen syy lähdölle oli hänen halunsa taata suomalainen koulutus lapsilleen. Lähdeaineisto ei tarjoa selkeää vastausta sille, oliko tämä todella perimmäinen syy. Totta on ainakin, että Enckell oli yrittänyt järjestää, siinä onnistumatta, suomalaisen yksityisopettajan lapsilleen.¹⁰¹ Juhani Paasivirran mukaan Enckellin eron takana olivat hänen turhautumisensa poliittiseen järjestelmään sekä hänet alun perin diplomaattitehtäviin sysänneen maailmansodanjälkeisen krii-

91. Katso esim. Herman Gummerus CE:lle 10.6.1922; G. A. Gripenberg CE:lle 24.3.1925, 3, CEA, KA; Harri Holma CE:lle 6.7.1922.

92. Paasivirta 1968, 193.

93. Clerc 2017, 42. Katso myös esim. John Uggla CE:lle 6.10.1919, 8, CEA, KA; Arthur Långfors CE:lle 7.8.1922, 5, CEA, KA; Pontus Artti CE:lle 30.3.1925, 1, CEA, KA.

94. Screen 1990, 11; Riska 1993, 127.

95. Y.A.K., Ei heimolaiset, vaan suomalaiset. *Iltalehti* 10.10.1921, 3; Lauri Ingman CE:lle 2.7.1922, 5, CEA, KA; Ulkoministerin paikan täyttäminen. *Karjalan Aamulehti* 22.10.1922, 2; Paasivirta 1968, 163; Henrik Meinander, *Nationalstaten. Finlands svenskhets 1922–2015*. SLS & Atlantis 2016, 41–42.

96. CE R-136 16.1.1924, 5 C 6, UMA.

97. Jägerskiöld 1969, 141; Pietiäinen 1986, 361–363; Pietiäinen 1992, 372–374.

98. K. G. Idman CE:lle 23.10.1925, 5, CEA, KA.

99. Clerc 2017, 15, 42–43.

100. Ossian Donner CE:lle 28.10.1925, 1, CEA, KA; Ossian Donner, *Åtta år. Memoaranteckningar från åren 1918–1926*. Oxford University Press 1927, 235–236; 254–262; Lemberg 1989, 115–116.

101. Einar Böök CE:lle 7.6.1925, 1, CEA, KA; CE Antti Hackzellille 12.8.1926, 4, CEA, KA.

siajan loppu.¹⁰² Kirjeessä Hjalmar J. Procopélle Enckell toteaa kokeneensa lähettilään toimen ajoittain kiittämättömäksi ja katkeroittavaksi.¹⁰³ Lokakuussa 1925, kieliriidan voimistuessa, Enckell oli uhannut erota, jos häneltä vaadittaisiin parempaa suomen kielen taitoa.¹⁰⁴ Vaikka Enckell vapautettiin suomen kielen taidoiltaan puutteellisiksi epäilyille diplomaateille määrätystä kielikokeesta, on todennäköistä, että voimistuva kieliriita oli viimeinen pisara valtiovallan kanssa kamppailuun turhautuneelle Pariisin-lähettiläälle.

Johtopäätökset

Suomen ulkopolitiikan historia maailmansotien välisenä aikana mielletään usein kehityskulukuksi, jossa saksalaissuuntauksesta siirrytään ympärystäväläisiin, Holstin johdolla reunavaltiosuuntaukseen ja lopulta Pohjoismaiseen suuntaukseen. Tässä artikkelissa olen tarkastelemalla yhtä merkittävää diplomaattista vaikuttajaa kuvannut sitä ulkopoliittista kulttuuria, joka vallitsi Suomessa ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Tarkastelussa piirity ennen kaikkea kuva eri ulkopoliittisten suuntausten kilpailusta. Ajanjakso onkin nähtävä murroskautena. Samalla, kun ulkoasiainhallinto ammattimaistui, sen sisällä käytiin kamppailua ulkopolitiikan suunnasta, eivätkä siirtymät yhdestä ulkopolitiikan suunnasta toiseen tapahtuneet käytännössä niin sulavasti kuin mitä joskus on esitetty.

Vuodesta 1919 alkaen Suomen ulkopoliittikkaa alettiin rakentaa vientiteollisuuden ja Mannerheimin suosimaan yleiseen ympäristämieliseen suuntaan. 1920-luvun edetessä tämä politiikka menetti kuitenkin kannatustaan. Samaan aikaan ulkoasiainhallinto haluttiin muotoilla nuoren tasavallan näköiseksi, mikä tarkoitti uusien, usein suomenkielisten, ammattilaisten kouluttamista ja lähettämistä lähetystöihin. Molemmat kehitykset herättivät vastustusta vanhassa kaartissa. Laajemmin on nähtävissä, että ulkoministeriön diplomaatit ja Helsingin virkamiehet poteroituivat 1920-luvulla ulkopoliittisen suunnan näkemuserojensa perusteella, mihin toki vaikuttivat myös puoluepoliittiset kytkökset. Eri suuntien jäsenet pitivät tiiviisti yhteyttä samanmielisten kanssa.

Asetelmaa voisikin kuvailla epävirallisten ulkopoliittisten suuntausten verkostojen kilpailuksi. Näihin verkostoihin kuului keskeisinä toimijoina ulkoasiainhallinnon ulkopuolisia vaikuttajia.

Enckellillä oli taustansa myötä hyvät edellytykset menestyä diplomaattina 1900-luvun alussa. Ennen nimitystään Enckell oli ehtinyt luoda maineikkaan uran teollisuusjohtajana ja Venäjän-asiantuntijana. 1920-luvulla Enckellin toiminnassaan korostui hänen omakuvansa epäpoliittisena ammattidiplomaattina sekä tausta teollisuusjohtajana. Nämä piirteet mahdollistivat sopeutuvaisen suhtautumisen maailmanpolitiikan käänteisiin. Enckell edusti 1920-luvulla tiettyä mannerheimilaisen ulkopolitiikan jatku-moa, ja hänen liputtamansa ulkopolitiikan kulmakivi oli Suomen integroiminen osaksi läntistä Eurooppaa. Enckellin ulkopoliittisessa ajattelussa yhdistyivät kiinnostavalla tavalla kansainvälisen järjestyksen näkeminen reaalipolitiikan kautta sekä liberaali ja kosmopoliittinen maailmankuva, jossa kansainvälinen yhteistyö ja ristirippuvaisuus edistivät rauhaa.

Enckell lukeutui puoluepolitiikan ulkopuolelta värvättyihin asiantuntijoihin, joista maan ulkomaanedustus alkuvuosina oli riippuvainen. Omapäinen toiminta kuitenkin hiersi suhteita poliittiseen ohjaukseen pyrkivän hallituksen kanssa. Puutteelliset resurssit johtivat monenlaiseen improvisointiin ulkomaanedustuksen järjestelyissä. Murrosaika tekee ajanjaksosta kiinnostavan sekä uuden diplomatian historian että henkilö- ja kulttuurihistoriallisten lähestymistapojen näkökulmasta. Leveämpi, prosopografinen, lähestymistapa voisi vielä paremmin tuoda esille edellä mainitut löyhät ulkopolitiikan suuntauksen verkostot, jos tutkittaisiin ensimmäisten lähettiläiden taustoja ja niiden vaikutusta ulkopolitiikan muotoutumisessa.

Artikkeli on kirjoitettu Suomen Kulttuurirahaston ja Nylands Nation myöntämien apurahojen turvin.

FM Sebastian Lindberg on väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** sebastian.lindberg@helsinki.fi

102. Paasivirta 1968, 264.

103. CE Hjalmar J. Procopélle 12.5.1927, 6, CEA, KA.

104. CE Ossian Donnerille [lokakuu 1925], 1, CEA, KA.

Aappo Kähönen

Suomalainen arkipäivän bolševismi Muurmannin rannikolla 1935–1938

Artikkelissani tarkastelen paikallisia tulkintoja puolueen jäsenyydestä 1930-luvun jälkipuolella Muurmannin rannikon suomenkielisen Pohjantähti-kalastuskolhoosin VKP(b):n paikallisjärjestön pöytäkirjojen avulla. Käsittelen paikallisten tulkintojen ja yleisliittolaisten puoluenormien välillä ilmenneitä jännitteitä. Muurmanskin alueella (oblast) suomalaisia oli 1928 noin 2100, 7,7% koko väestöstä. Alueelle perustettiin vuonna 1930 suomalainen autonominen piiri, jossa suomalaista väestöä oli vähän yli puolet. Pohjantähti-kolhoosi perustettiin samana vuonna, kollektivisoinnin edetessä kalastukseen. Talvisodan jälkeen 1940 kaikki Muurmannin suomalaiset karkotettiin Neuvosto-Karjalaan.¹ Täältä pohjalta tutkin suomalaisyhteisön kommunistien ”tavallista elämää poikkeuksellisina aikoina,” Sheila Fitzpatrickia lainaten.² Kun Venäjällä oli tapahtunut vallankumous 1917 ja bolševikkipuolue oli vuonna 1920 käytännössä voittanut sisällissodan, pääosa Venäjän työläisistä, muusta väestöstä puhumattakaan, ei ollut bolševikkeja. Sosialismi oli rakennettava Neuvosto-Venäjälle ja Neuvostoliittoon, eli määriteltävä mitä se käytännössä tarkoittaa. Samalla oli opittava ”puhumaan bolševikkia” ja kuvaamaan uutta yhteiskuntajärjestystä.

Pääkysymykseni ovat seuraavat: Mitä ideologisia teemoja ja konkreettisia tekoja pyrittiin

oikeuttamaan kolhoosin toiminnan kuten kalastuksen ja maanviljelyksen yhteydessä? Miten puolueenjäsenen koulutus- ja joukkojen kasvatustavoitteita perusteltiin ja kuinka Muurmannin suomalaismuorikommunistit niitä käytännössä sovelsivat? Millaista kuvaa joukkoterrorista paikallistason aineisto välittää yksilön ja yhteisön näkökulmasta?

Lähestyn Venäjää, vallankumousta ja Neuvostoliittoa yhtenä modernin varianttina. Lähtökohdaksi otan Michael David-Foxin käsitteen intelligentsija-valtiokeskeinen modernisaatio (*intelligentsija-statist modernization*), joka tarjoaa mahdollisuuden nähdä jatkuvuuksia Venäjän ja Neuvostoliiton välillä, yli vallankumouksen murroksen. Intelligentsijan määritelmään sisältyi jo 1800-luvun Venäjällä ”kansan” palveleminen ja radikaalien uudistusten vaatiminen sekä oppositioasenne itsevaltaiseen valtioon, mutta myös Venäjällä laajemmin jaettu näkemys markkinoiden/kapitalismin ja massakulttuurin turmiollisuudesta. Tämä pohja näkyi eri aatteellisissa virtauksissa, kenties vahvimmin bolševikeissa ja näiden tulkinnoissa marxilaisuudesta (uusi neuvostoihminen).³ Intelligentsijan kansasuhde heijastui suoraan etujoukkopuolueen rooliin joukkojen valistajana Neuvostoliitossa.

Näen mikrohistorian ja mentaliteettien historian hedelmällisenä viitekehysenä ”puolue-

1. Andrej Kotljarchuk, Nordic Fishermen in the Soviet Union. Ethnic Purges and the Cleansing of the Cultural Landscape. Teoksessa Kari Alenius & Matti Enbuske (toim.) *The Barents and the Baltic Sea Region. Contacts, Influences and Social Change*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2017, 42, 53. Pöytäkirja-aineisto vuosilta 1935 ja 1938 on osa Kansallisarkiston kokoelmia. Ne on saatu Muurmanskin arkistosta (GAMO) vuonna 2008.
2. Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as Civilization*. University of California Press 1995; Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press 2000. Neuvostoliiton kommunistinen puolue (KPSS) nimenä oli vuosina 1918–1925 Rossiskaja kommunistitseskaja partija, RKP(b), Venäjän kommunistinen puolue (bolševikit) ja 1925–1946 Vsesojuznaja kommunistitseskaja partija (bolševikov), VKP(b), Yleisliittolainen kommunistinen puolue (bolševikit).
3. David Hoffmann, *Cultivating the Masses. Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914–1939*. Cornell University Press 2011, 190–192, 225, 233–234; Michael David-Fox, *Crossing Borders. Modernity, Ideology, and Culture in Russia and the Soviet Union*. University of Pittsburgh Press 2014, 54–63.

arjen” hahmottamiseen. Suhteutan puolueen paikallisosaston jäsenten argumentteja ja käytäntöjä yleisiin normeihin vertaamalla niitä VKP(b):n puolueen jäsenten velvollisuuksia ja moraalialvoneiden keskuskontrollikomission (TsKK 1920–1934) ja keskuskomitean kontrollikomission (KPK 1934–1952) linjauksiin 1920- ja 1930-luvulla. Mentaliteetti nousee kiinnostavaksi silloin, kun sekä yleiset puoluenormit että paikallisosaston pöytäkirjoissa kuvatut käytännöt näyttävät viittaavan varhaisempiin, vallankumousta edeltäneisiin toimintamuotoihin.⁴

Kun VKP (b) puolueena vaati henkistä sitoutumista määrittelemäänsä sosialismiin ja tämän sitoutumisen toistuvaa vahvistamista, sen maailmankuvaa muovaavaa merkitystä yksilölle ja yhteisölle voi osin rinnastaa uskonnon merkitykseen samassa mielessä. Termi ”puhdistus” (*tsistka*) oli ollut käytössä jo 1700-luvulla ortodoksisessa kirkossa pyrittäessä papiston laadun parantamiseen, sekä sitä koskevassa venäläisessä 1800- ja 1900-luvun alun historiankirjoituksessa.⁵ Herätysliikkeet, kuten lestadiolaisuus, muodostivat pohjan pidemmän keston käytännöille yhteisön identiteetin rakentamisessa ja säilyttämisessä. Tällaiset yhteisöt jakaantuivat ”heränneisiin” ja ”suruttomiin”, ”uskoviin” ja ”maallikoihin”, toisaalta pyrkivät tavoittamaan ”vieraantuneet”. Nämä käytännöt tarjoavat mikrohistorian näkökulmasta pohjaa, sisällön eroista huolimatta,⁶ myös suhtautumiselle etujoukko puolueen jäsenyyteen ja sen velvoitteisiin pohjoissuomalaistaustaisessa yhteisössä, jossa

täysi-ikäiset olivat syntyneet ja kasvaneet pääosin ennen vallankumousta.

Toisin kuin sinänsä pätevässä Oleg Hlevnukin ja David Shearerin neuvostojärjestelmää käsittelevissä tutkimuksissa, joissa lähtökohtana on johtoportaan ja johtajan (Stalinin) keskeinen vaikutus ja suunnitelmallinen kontrolli, tässä artikkelissa lähtökohtana on, että yksipuoluejärjestelmä ei ollut monoliitti vaan valtarakenne, jossa eri ryhmittymien, sekä keskuksen ja alueiden välillä käydään koko ajan valtakamppailuja. Tämä tulkinta on myös perustellumpi hyödynnettäessä ruohonjuuritason aineistoa.⁷

Keskuksen näkökulmasta periferiana Muurmannin suomalaisia voi vain osin rinnastaa muihin Neuvostoliiton raja-alueilla asuneisiin kansallisiin vähemmistöihin. Karjalan neuvostotasavallan tavoin Muurmannin alue rajautui Suomeen, mutta suomalaisilla oli vain alueen alainen autonominen piiri eikä sillä ollut omaa päätätävältä aluetaloudelliseen resurssiin, kalastukseen siinäkään mitassa, kun Neuvosto-Karjalalla oli metsiin. Toisin kuin Neuvosto-Karjalassa, Muurmannilla suomalaisyhteisö pohjasi toisen ja kolmannen polven siirtolaisiin, ja oli siksi varsin homogeeninen.⁸

”Puhdistusten” perusteet

Stalinin joukkoterroria vuosina 1937–1938, muihin kuin puolue-eliittiin kohdistuvana, hahmotetaan yleisellä tasolla osana Venäjän ja Neuvostoliiton hallinnon oleellista teemaa, keskuksen ja alueiden suhdetta, J. Arch Gettyn tulkintojen pohjalta.

4. Erityisen ja yleisen suhteesta mikrohistorian näkökulmasta, Simona Cerrutti, *Microhistory. Social Relations versus Cultural Models?* Teoksessa Anna-Maija Castrén, Markku Lonkila & Matti Peltonen (toim.) *Between History and Sociology. Essays on Microhistory, Collective Action and Nation-Building*. SKS 2004, 27–31 ja Carlo Ginzburg, *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus 1996, 186–187, 192–194. Mikrohistoriasta Neuvostoliitossa olleiden pohjoismaisten kalastajayhteisöjen tutkimuksessa, Kotljarchuk 2017, 40–42 ja muistitietohistorian pohjalta Maria Lähteenmäki, *Punapakolaiset. Suomalaisnaisten elämä ja kohtalo Neuvosto-Karjalassa*. Gaudeamus 2022, 17–18.
5. Kotkin 1995, 333, 336–337; Oleg Kharkordin, *The Collective and the Individual in Russia. A Study of Practices*. University of California Press 1999, 133–136; Igal Halfin, *Stalinist Confessions. Messianism and Terror at the Leningrad Communist University*. University of Pittsburg Press 2009, 2–5; Gabor Rittersporn, *Anger, Anguish and Folkways in Soviet Russia*. Pittsburg University Press 2014, 13;
6. Sari Katajala-Peltomaa et al., Uskonto erontekona keskialjalta 2000-luvulle. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000*. Vastapaino 2009, 214–216, 223–228. Lestadiolaisuuden radikaalisuus tai konformistisuus ei ole tässä oleellista, vaan jatkuvuudet toimintamuodoissa, vrt. Ulla Aatsinki, *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere University Press 2008, 378–384.
7. Esim. Oleg Hlevnuk, *The History of the Gulag. From Collectivization to the Great Terror*. Yale University Press 2004; David Shearer, *Policing Stalin's Socialism. Repression and Public Order in the Soviet Union, 1924–1953*. Yale University Press 2009. Vertaa Rittersporn, 2014; J. Arch Getty, *Practicing Stalinism. Bolsheviks, boyars, and the persistence of tradition*. Yale University Press 2013.
8. Sari Autio, *Suunnitelmatalous Neuvosto-Karjalassa. Paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa*. SKS 2002, 42–45, metsätalouden roolista; Lähteenmäki 2022, 11–16, Neuvosto-Karjalan väestöpohjasta.

Suomeksi tätä tulkintaa keskuksen ja periferian suhteesta Neuvostoliiton historiassa on nostanut esiin Sari Autio-Sarasma talouden ja Markku Kangaspuro politiikan näkökulmasta tarkastellessaan Neuvosto-Karjalan asemaa Neuvostoliitossa. Tällaisessa tulkinnassa joukkoterrori Neuvostoliitossa nähdään hallitsemisen välineenä kriisitulanteissa, kuten pakkokollektivisoinnin ja ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikana vuosina 1928–1932, ja sen soveltamisesta kamppailtiin puoluejohdon ja alueiden puoluesihteerien välillä. Pakkokollektivisoinnin jälkeen ja teollistamisen alettua viisivuotissuunnitelmien aikana Stalin ja politbyroo olivat katsoneet joukkoterrorin tarpeettomaksi.⁹ Neuvostoliitolle laadittiin myös uusi perustuslaki viisivuotissuunnitelmien alettua. Maa siirtyi nyt sosialismiin, jossa ei enää ollut luokkataistelua. Tällöin nähtiin mahdolliseksi sallia vaaleissa jopa useampia ehdokkaita kommunistipuolueen tehtäviin.

Uuden, vuoden 1936 perustuslain aluejohtajilta saama kritiikki sai Stalinin ja politbyroon muuttamaan kantaansa melko nopeasti maaliskuun ja heinäkuun 1937 välissä uuden joukkoterrorikampanjan käynnistämiseen. Enemmän kuin perustuslain alkuun mahdollistamia useamman ehdokkaan vaaleja, pelko koski kampanjointia, mahdollisuutta mobilisoida. Nyt pyrittiin hävittämään monia uhaksi nähtyjä ryhmiä, alkaen entisistä kulakeista. Kun Stalinin ja hänen lähipiirinsä vallankäyttö nojasi paljolti alueiden puoluesihteerihin, näiden huomiot oli syytä ottaa varteen. Terrorin aloittamisen ja pidätys- sekä teloituskiintiöiden jakamisen jälkeen politbyroon valvonta heikkeni ja osin katosi. Vaikka neuvostojen ja puolue-elinten useamman ehdokkaan salaisista vaaleista luovuttiin syksyllä 1937, terroria ei pysäytetty kuin marraskuussa 1938.¹⁰

Puolueen laatua ja kokoa etujoukkojärjestönä pyrittiin Neuvostoliitossa valvomaan lähes alusta pitäen. Jäsenistön tarkistuksia kutsuttiin ”puhdistuksiksi”, joissa voitiin erottaa jäseniä. Ensimmäinen laajempi puoluepuhdistus toteutettiin

vuonna 1921. Vuosina 1933–1935 käytiin läpi 25 puolueorganisaatiota, ja 18,3 % puolueen jäsenmäärästä erotettiin. Lisäksi vuoden 1936 puolella tarkistusta laajennettiin vielä 17 piiriorganisaatioon.

VKP(b):n pudistusten perustana oli heti 1920-luvun alusta ollut yksipuoluejärjestelmä, jonka ymmärrettiin houkuttelevan jäseniksi erilaisia järjestelmän eduista kiinnostuneita henkilöitä vakaumuksellisten kommunistien ohella. Jäsenen puoluekurin ja kommunistisen moraalin mukainen käytös nähtiin suoraan osana puolueen johtavan aseman legitimointia.¹¹ Puhdistamisen perusteluiden muutokset heijastivat suoraan neuvostoyhteiskunnan muutoksia. Yksityisyritteliäisyyden osin sallivan NEP-politiikan ollessa voimassa vuosina 1921–1927 monet puutteet järjestelmän toiminnassa voitiin selittää siirtymäkauden ongelmina. Vaikka näiden puutteiden nähtiin voivan heikentää puolueen jäsenen luokkatietoisuutta ja sitoutumista puolueen tavoitteisiin, seuraukset velvollisuuksien laimnilyönneistä olivat yleensä lievempiä.

Kun pikateollistaminen ja pakkokollektivisointi, ”suuri murros”, käynnistettiin 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa, katsottiin niiden päättäneen siirtymävaiheen ja Neuvostoliiton saavuttaneen sosialismin. Tämä todettiin uudessa vuoden 1936 perustuslaissa, vaalisäädösten ohella. Nyt puhdistamisen logiikka kiristyi, sillä sosialismissa ei enää pitänyt olla jäljellä riistäjäluokista kuin rippeet.

Kun kaikkia järjestelmän ongelmia ei voitu selittää ”rippeiden” avulla, se ohjasi tavalla tai toisella naamioituneiden, sisäisten vihollisten ja ulkomaiden vakoojien etsimiseen. Sekä paikallistason käytäntöjen että puolueen yleisten normien taustoissa on havaittavissa myös pitempi mentaliteetti, jossa on ainakin käsitteellisiä yhtymäkohtia kirkon ja seurakuntien toimintaan.

Langettavien tuomioiden jakamisen sijaan puolueen keskuskontrollikomission tehtävänä oli käsitellä jäsenten virheet sekä pyrkiä ensi-

9. Markku Kangaspuro, *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. SKS 2000, 23–24; J. Arch Getty, ”Excesses Are Not Permitted”. *Mass Terror and Stalinist Governance in the Late 1930s. The Russian Review* 60:1 (2002), 122–124; J. Arch Getty, *Practicing stalinism. Bolsheviks, boyars, and the persistence of tradition*. Yale University Press 2013, 206–236.

10. Getty 2002, 125–131.

11. Puoluenormien ja legitimitetin suhteesta E. M. Ярославский, *Как проводить чистку партии: сборник директивных статей и материалов*. Государственное издательство 1929, 155–158; В. А. САННИКОВ, *Органы партийного контроля в политической системе СССР в 1920-е – первой половине 1930-х годов (на материалах Москвы)*. МГУ 2020, 106–107.

sijaisesti muistutusten ja varoitusten kautta ohjeistamaan niiden korjaamista. Puolueesta erottaminen oli tarkoitettu vasta viimeiseksi keinoksi. Vuoden 1924 lokakuussa TsKK:n johdossa ollut E. M. Jaroslavski julkaisi artikkelin nimeltä ”Seitsemän puoluesairautta”, jossa listattiin ja määriteltiin puolueelle haitallista toimintaa. Näitä olivat: 1) karrerisimi ja kiistely puolueessa, 2) avioliitto ja lähikontaktit pikkuporvarillisiin piireihin, 3) taloudellisten ja hallinnollisten etujen nostaminen ohi puolueen edun, 4) korostetun näytävä pukeutuminen ja kulutus, 5) alkoholismi vääranä veljeytenä, 6) liiallinen seksuaalinen vapaus riistosuhteena miehen ja naisen välillä, 7) osallistuminen uskonnolliseen rituaaliin.¹² Vaikka tämä määrittely kuvastaa osaltaan NEP:in olosuhteita,¹³ se tarjoaa myös hyvin kiinnostavan lähtökohdan vuosikymmentä myöhempään tilanteeseen puoluearjen näkökulmasta, sillä näiden kriteerien pohjalta puoluevelvoitteiden noudattamista valvottiin jatkossakin.

Keskuskontrollikomission rooli muuttui 1920- ja 1930-lukujen vaihteen kriisivuosina. Siinä missä aiemmin valvottiin eri puolue-elimissä tehtyjä päätöslausemia, nyt huomio kohdistui niiden toteuttamiseen puolueen alaosastoissa ja rivijäsenten tasolla. Tämä johti kontrollikomission ja OGPU:n läheisempään yhteistyöhön vuoden 1933 puhdistuksista alkaen.¹⁴

Muurmannin suomalaisten tausta

Suomalaissiirtolaisia, kolonisteja, muutti lähinnä Pohjois-Suomesta Muurmannin rannikolle jo 1800-luvun alussa, laajemmin 1860-luvulla. Pidemmässä perspektiivissä tämä muuttoliike asettuu osaksi laajaa, vuosisatoja jatkunutta Skandinavian pohjoisten ja arktisten alueiden kolonisaatiota, jossa saamelaisten naapurikansat tunkeutuivat väkivaltaisestikin näiden alueille.¹⁵ Toimeentulo arktisella rannikolla perustui ensisijaisesti rikkaisiin kalavesiin, maanviljelyksen

ollessa vain sivuelinkeino. Venäjän hallinto tuki 1860-luvulla alueen kolonisointia suomalaisilla, norjalaisilla ja venäläisillä siirtolaisilla voimistaakseen asemaansa arktisella alueella, mutta sen suhtautuminen siirtolaisuuteen muuttui kielteisemmäksi 1880-luvulta alkaen. Bielyi Kamen (Pieloi) eli Valkeakivi Kuolan vuonossa, Poljarnyin piirissä, oli vuonna 1907 kolmanneksi suurin suomalaissiirtokunta, Uuran ja Pummangin jälkeen.

Suomalaiset olivat yleensä luterilaisia, ja autonomian aikana Suomen valtio tuki luterilaista uskonnonharjoitusta alueella. Lisäksi lestadiolaisuus oli voimakasta Uuran ohella isommissa siirtokunnissa. Uskonto rajasi paikallisia yhteisöjä niin, että protestanttiset skandinaavit ja suomalaiset saattoivat solmia keskenään avioliittoja, mutta eivät yleensä ortodoksisten venäläisten tai saamelaisten kanssa. Neuvostoliiton Jäämeren kalastuslaivaston keskus siirrettiin alueiden välisen kilpailun jälkeen vuonna 1924 Arkangelista Muurmanskiin. Jäämeren kalastuksen tehostamista oli suunniteltu jo ennen vallankumousta. Varsinaisesti neuvostovalta alkoi modernisoida elinkeinoa ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikana 1928–1932. Suuren laivastotukikohdan valmistuminen Muurmanskiin vuonna 1937 voimisti tuntuvasti alueen strategista merkitystä keskusvallalle. Vaikka neuvostovalta katkaisi aiemmat ylirajaiset yhteydet, niin kollektivisoinnista huolimatta Muurmannilta löytyi täysin suomenkielisiä yhteisöjä,¹⁶ kuten 1930 perustettu Pohjantähti kolhoosi Bielyissä, jossa vuonna 1926 oli 133 asukasta.

Pohjantähti-kolhoosin VKP(b):n perusjärjestön pöytäkirjoissa esiintyy noin 70 henkilöä. Näkyvimpiä sukuja ovat Marsch (pöytäkirjoissa Marsi) Kuusamosta, Rajala Sodankylästä ja Sunnari Kemistä. Niiden ensimmäisen polven siirtolaiset olivat tulleet Muurmannin rannikolle 1860- ja 1870-lukujen vaihteessa. Lestadiolaisuus-

12. E. M. Ярославский 1929, 157–170; Kharkhordin 1999, 139–141.

13. Hoffmann 2011, 200–201.

14. Санников 2020, 175–176. Turvallisuuspoliisi OGPU liitetään sisäasiainkansankomissariaattiin (NKVD) 1934.

15. Sami Lakomäki, Tuhottuja kyliä, verisiä puita. Väkivaltaiset tarinat Sápmissa ja sen rajaseuduilla 1600–1800-luvuilla. Teoksessa Rinna Kullaa, Janne Lahti & Sami Lakomäki (toim.) *Kolonialismi Suomen rajaseudulla*. Gaudeamus 2022, 77–81.

16. Max Engman, *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*. Siirtolaisuusinstituutti 2005, 302–303, 305–309, 315–316; Pavel V. Fedorov, *The European Far North of Russia and Its Territorial Constructions in the Sixteenth–Twenty-First Centuries*. *Acta Borealia* 28:2 (2011), 175–178.

taustaa näkyi Marschin suvussa, ja sieltä oli avio-
liittositeitä Moilasiin ja Kivelöihin.¹⁷ Puolue-
hierarkiassa keskeisemmät suomalaiset olivat
vuoden 1918 jälkeen tulleita punapakolaisia, pai-
kallisjärjestön Nils Gustavsson Raumalta ja piiri-
järjestön Frans Mursu Haukiputaalta.¹⁸

Kun lähtökohtana on yleisten puoluenormien
ja paikallisosaston käytäntöjen suhde, ensimmäi-
senä teemana käsitelen poliittista tietoisuutta.
Tätä oli edistettävä sekä puolueen jäsenten
osalta että joukkojen ("massat") ja näistä erot-
tuvien, "myötämielisten" parissa. Toinen keskei-
nen teema on luokkavalppauden soveltaminen,
hallinnosta aina heinättöiden uudistamiseen.
Kolmas, hyvin mielenkiintoinen kokonaisuus on
kansallisuuskysymys. Kansallisuuksien, ensisijai-

■ Kuva 1. Suomalaisia kalastajia Muurmanningin tai
Vienanmeren rannoilta. Kuva: Lapin maakuntamuseon
kuva-arkisto.

sesti suomalaisten ja venäläisten väliset suhteet
ovat tavallaan aineiston kauttaaltaan läpäisevä
teema. Muutos näkyy jo siinä, että kaikki perus-
järjestön pöytäkirjat vuodelta 1935 on vielä laa-
dittu suomeksi, mutta vuonna 1938 käytännössä
pelkästään venäjäksi.

Poliittinen tietoisuus

Poliittisen tietoisuuden korottaminen tulee esiin
useammalla tavalla, tyypillisesti puolueen jäsen-
ten edesottamuksissa, mutta myös pyrittäessä

17. Mikko Kuitula, Muurmanningin rannalle ja Venäjän Lappiin. Suomalaisen siirtolaisuus Kuolan niemimaalle ja kuolan-
suomalaiset 1858–1917. Pro gradu, Helsingin yliopisto 2020, 100–101, 262–264, 323–325, 370–372. Pöytäkirjoissa henkilöt
esiintyvät yleensä sukunimellä, toisinaan mainitaan etunimi tai sen alkukirjan. Jos muistakaan lähteistä ei ole selvinnyt
enempää, viitataan henkilöön pelkällä sukunimellä.

18. Mirko Harjula, *Suomalaiset Venäjän sisällissodassa*. SKS 2006, 594; Леонид Гильди и Михаил Браудже, *Книга памяти
финнов (том 1.)*. Гюл 2010, 92, 297. Gustavsson oli käynyt Marhelevskin puoluekoulun Leningradissa. Mursu oli ollut
Murmanningin legioonassa ja valmistunut Leningradin Kansainvälisestä sotakoulusta. VKP(b):n organisaatiohierarkia
alhaalta ylös: solu, paikallis/perusjärjestö (esim. Bieloj), piirijärjestö (esim. Poljarnyi kraj), aluejärjestö (esim. Murmans-
kij oblast), aluejärjestön sihteeri edustaa keskuskomiteassa, joka oli muodollisesti puolueen korkein elin. Käytännössä
puoluetta johdettiin keskuskomitean poliittisesta toimistosta, politbyroosta.

varhaisemman puoluepuhdistuksen rangaistusten seuraamiseen. Tästä hyvänä esimerkkinä on Hilda Marsin (s. 1905), laivakapteeni Ville Marsin (s. 1880) aikuisen tyttären, tapaus kesäkuulta 1935. Perusjärjestön kokouksessa tarkasteltiin, oliko hän suorittanut annettua valistustehtävää naisten parissa niin, että se oikeuttaisi täysjäsenyyden palauttamisen. Perusjärjestön sihteeri Gustavsson (s. 1900) avasi kysymällä Hildan poliittisesta opiskelusta, lehtien ja kirjallisuuden lukemisesta.

Tämän avauksen jälkeen henkilökritiikki käynnistyi. Kalle Nieminen ja Erkki Heikkinen syytivät Hildaa välinpitämättömyydestä puoluetietoisuuden ja opiskelun suhteen. Heikkinen puolueagitaattorina toi suoraan esiin näkemyksensä, että kuulusteltava oli laiminlyönyt valistusveloitteen:

Edellisen kerran kun minä kävin teidän luona te lupasitte kohottaa poliittista tietoisuuttanne, mutta ette ole sitä täyttäneet. Ette tiedä myöskään tov. Stalinin selostusta[.] Jos ette kykene itsenäisesti ratkaisemaan kysymyksiä niin on pyydettyä apua puoluekomitean sihteeriltä tai toisilta jäseniltä, olla esimerkillisenä puolueettoman [puolueeseen kuulumattoman] väestön keskuudessa.

Puutteiden esittelyn ja käsittelyn jälkeen perusjärjestön sihteeri Gustavsson veti yhteen tilaisuuden luonteen: ”Tällaiset iteseselostukset ovat puolueen kasvatuksen keinoja, tarkoituksella kasvattaa Marksilais-leniniläisillä aseilla varattuja joukkojen johtajia.” Lopuksi Hilda Marsi myönsi tilaisuuden opettavan luonteen ja tunnusti laiminlyöntinsä. Kokous teki vielä Hilda Marsille selviä suosituksia sisältävän päätöksen, eli häntä ei vielä palautettu puolueen täysjäseneksi.¹⁹

Tehtyjä päätöksiä pyrittiin ainakin osittain seuraamaan. Annettuun naisten valistustehtävään palattiin vielä saman vuoden elokuussa. Mitään edistystä ei ollut tapahtunut kesäkuun jälkeen. Hilda Marsin puolustuksena oli, ettei hän ollut kolhoosin keittiön töiltä ehtinyt. Nyt hänet siir-

rettiin keittiön töistä ”verkkobrigadiin”, ilmeisesti kevyemmäksi katsottuun työhön, jotta aikaa jäisi enemmän ”viimeisen kerran” tehtäväksi annettuun valistustyöhön. Vastaavaa motivaatio-ongelmaa naisten parissa tehtävässä valistustyössä ilmeni laajemminkin 1930-luvun alussa muun muassa Neuvosto-Karjalassa.²⁰ Heikkisen puheenvuoro, samoin kuin elokuun kokous toi selvästi esiin jäsenten vastuun oikeuttaa puolueen johtava asema teoillaan.

Jos tasoa oli tarpeen parantaa tyttären osalta, isän kohdalla oli tässä vaiheessa kyse aivan eri tason ongelmista, mitä poliittiseen tietoisuuteen tuli. Elokuussa 1935 käsiteltiin Ville Marsin edesottamuksia, eikä suinkaan ensimmäistä kertaa. Kokous alkoi Ville Marsin ”itiseselostuksella”. Kokouksessa esitettiin useita kysymyksiä kritisoitavalle henkilölle. Paitsi suoraan poliittista tietoisuutta ne käsittelivät työntekoa ja käyttäytymistä, muun muassa moottoririkkoa, kansallisuusvihan levittämistä ja veneen kunnossapitoa ”puolueen jäsenenä.”

Sihteeri Gustavssonin puheenvuoro vahvisti käytöksestä sen, mitä aiemmissa kysymyksissä retorisesti oli esitetty: ”Tiribirkassa [Teriberkan satama] menetteli aivan rikollisesti, juopotteli, tappeli ja antoi puolue ym. paperit mennä vieraille teille. Useampia kertoja on jo tov. Marsia puoluelinjalla rangaistu, mutta ei ole parannusta havaittavissa.” Huolimatta tästä ”rikosrekisteristä” tämänkään kokouksen päätöksessä ei edes uhattu puolueesta erottamisella, vaan kritiikin kohteelle annettiin parannuslista, jota noudattamalla tuli korjata toimintaansa. Keskeistä oli poliittisten opintopiirien ja kirjallisuuden järjestäminen veneelle ja kalastuspaikoille.²¹

Luokkavalppaus ja -viholliset

Kesän ja syksyn toinen merkittävä puolue-teema oli luokkavalppaus ja tarve voimistaa sitä. Samassa kesäkuun 1935 kokouksessa, jossa käytiin läpi puutteita naisten valistamisessa, käsiteltiin myös neljäntenä kohtana VKP(b):n 15.5.1935 lähetettyä keskuskomitean salaista kiertokirjet-

19. GAMO, Muurmanskin alueen arkisto, Fondi 391, opisi, delo 30 NKP(b):n Bielojen perusjärjestön pöytäkirja, 5.6.1935. Jatkossa kaikki viittaukset GAMO:n aineistoihin ovat näihin pöytäkirjoihin.

20. GAMO, F. 391, o.1, d. 30, 21.8.1935. Lähteenmäki 2022, 338–339, yleisemmin ristiriidoista neuvostonaisen ideaalin ja käytännön välillä

21. GAMO, F. 391, o.1, d. 30, 14.8.1935. Juuri Vihelm Marschin (Ville Marsi) isä oli toiminut lestadiolaissaarnaajana Pummangissa, Kuitula 2020, 263.

44 5

Yhteensä ed. poliit. opiskelusta 1935. Biliini. 44981 miit.

N:o	Osallistujan nimi	ollanto. ho. taeman käsitellyt	Monessa ho. on osallistuneet	glis. arvoista lu.	mito. kysymyksiä kehoit. ratkaisut.
1	Valo Rafael	15	7	Tyyt	1905 Ballankemant lasten teltassa, samoin oppimateriaalia
2	Jämskelaimeen Elna	15	11	Tyyt	suuttana undestans, Kallekittämisen synt. 5. päivä tammikuuta 1895 Kajaanin kirkossa
3	Siiminen Kalle	15	11	Tyyt	
4	Kappas-Pekka	15	10	Tyyt	suuttana undestans, Kallekittämisen ja Kallekittämisen kysymys
5	Siikkinen Franssi	15	5	Tyyt	suuttana undestans, Kallekittämisen kysymys
6	Rajala Franssi	15	6	Ept	Kakanaan keikko
7	Heatonen Viljo	15	4	Ept	suuttana oppimateriaalia
8	Melanter Viktor	15	3	Tyyt	suuttana oppimateriaalia
9	Mankinen Jaska	15	3	Ept	suuttana oppimateriaalia
10	Manni Ville	15	2	Tyyt	suuttana oppimateriaalia
11	Masculin Karlo	15	2	Tyyt	suuttana oppimateriaalia
12	Hiselä Eskari	15	1	Tyyt	suuttana oppimateriaalia
13	Manni Hilta	15	2	Ept	suuttana oppimateriaalia
14	Valo Esko	15	2	Ept	suuttana oppimateriaalia
15	Jalava Antti Jouni	15	3	Ept	suuttana oppimateriaalia
16	Alhonen Eino	15	2	Ept	suuttana oppimateriaalia
17	Tuominen Teemu	15	1	Tyyt	suuttana oppimateriaalia
18	Järvelin Väinö	15	2	-	biale meänmaan saajina
19	Alkajärvi Hilja	-	-	-	samoin

■ Kuva 2. "Tenttilista", jossa on arvioitu puolueen jäsenten puoluehistorian tuntemusta vuonna 1935. Kuva: Kansallisarkisto

tä. Vuosien 1937–1938 terrorin kiihdyttämisen näkökulmasta hyvin kiinnostavasti kiertokirjettä esitellyt Vinogradov korosti, ”että luokkaviihollinen käyttää kaikkia keinoja hyväkseen ja tällä ajankohdalla on ottanut taktiikakseen tunkeutua puolueemme riveihin täten ryhtyäkseen horjuttamaan puolueemme perustaa.” Puolueen keskuskomitean ohjeiden nähtiin auttavan ”luokkavieraiden ainesten” torjumisessa, etteivät nämä pääsisi liittymään puolueen jäseniksi.²²

Luokkavalppaus yhdistyi käytännön työhön, kun heinäkuussa alettiin suunnitella sadonkorjuuta. Luokkavalppauden merkitystä uusien toimintatapojen omaksumisessa nosti esiin moni puheenvuoron käyttäjä. M. Vakkilainen paitsi korosti keskuskomitean kannan merkitystä työn tuottavuudelle, myös sitä, että luokkavalppauden puute johti Sergei Kirovin, Leningradin alueen puoluejohtajan murhaan vuonna 1934. Kokouksen päätöslauselma käsitteli sekä rehun tuotantoa ja varastointia että yleisemmin yhtä lailla joukkotyötä: ”Tarmokkaammin taisteltava kulttuurisen elämän puolesta, lyötävä alas sen vastustajat. Yhä voimakkaammin käytävä opiskeluun Marksilais-leniniläisen opin puolesta kohottaen luokkavalppautta.”

Puolueen jäseniä pyrittiinkin mahdollisuuksien mukaan kouluttamaan. Päätöslauselman jälkeen pöytäkirjassa seurasi liitteenä yhdeksäntoista henkilön ”tenttituloslista” puolueen historian opinnoista, arvosteluineen ja sanallisine arvioineen. Yhdeksäntoista puoluehistorian kurssin suorittajasta seitsemäntoista oli läpäissyt sen, arvosanoilla ”Tyyt[yyttävä]” tai ”Epät[yyttävä]”, lisäksi jokaisella oli sanallinen arvio teemoista, joissa kaivattiin lisäopintoja. Kaksi tenttijää, joista toinen oli kyläneuvoston puheenjohtaja Väinö Väyrynen, oli reputtanut, molemmat syystä ”Ei ole suvainnu saapua.”²³

Luokkavalppaus nousi esiin uudelleen laajemmassa yhteydessä vielä heinäkuun lopulla, kun sihteeri Gustavssonin alustuksen pohjalta käsiteltiin Andrei Zhdanovin Saratovin piirissä paljastamia virheitä puolueen jäsenten rekisteröinnissä. Myöhemmin, vuonna 1937 alkaneen

terrorin kannalta kiinnostavasti keskuskomitean päätöslauselma 23.6.1935 vielä kritisoi Saratovin piirijärjestöä ”ulkohallinnollisten” ja repressiivisten keinojen käytöstä kaadereita kohtaan. Bolshevistisen johtamisen päämetodi oli Zhdanovin mukaan vakuuttaminen, rankaisemisen tuli olla vain avustava keino, kun muut keinot oli jo käytetty.²⁴

Stalin ja Molotov olivat ohjeistaneet vuonna 1933 alueiden puoluesihteereitä luopumaan joukkoterrorin käyttämisestä maatalouden kollektivisoinnin jälkeen. Kyse ei ollut siitä, että maan johto olisi vastustanut terroria sinänsä, vaan siitä, että terrorin höydyllisyyttä ja keinoja haluttiin valvoa. Seuraavina vuosina puolueen johto pyrki pitämään kiinni oikeudestaan määrittellä rangaistusten laajuus ja tuomioiden toteutus ”neuvostolaillisuuden” pohjalta. Näin kavennettiin terrorikampanjoissa voimistuneiden paikallisjohtajien valtaa.²⁵

Bieloissa puhunut Gustavsson kannattikin itsekritiikin käyttämistä, mutta siirtyi saman tien kaaderien oikeaan kasvattamiseen ja kouluttamiseen eri käytännön tehtäviin. Nykytermein henkilöstön läpivirtaus kolhoosissa koettiin ongelmaksi ilman rankaisemistakin, kun laivojen konemiehet, kapteenit ja työprikaatien johtajat (brigadirit) vaihtuivat koko ajan, paljolti raskaiden työolosuhteiden takia. ”Joukkojen” oikea kasvattaminen oli puolueen jäsenten vastuulla, ja näiden tuli osata motivoida ”joukkoja” työsuorituksiin eri tavoin muun muassa ohjatun vapaa-ajanvieton ja työprikaatien välisen sosialistisen kilpailun avulla. Lisäksi nuorison, koululaisten ja pioneerien, kasvattaminen katsottiin hyödylliseksi myös vapaa-ajalla.²⁶

Niin poliittisen tietoisuuden kuin luokkavalppauden kehittämisessä valistus- ja opetus-etos oli paikallistasolla vielä vahva. Luokkavalppauden ja työnteon yhdistäminen saattoivat liittyä heinäkuussa 1935 käynnistyneeseen stahanovilaisuuskampanjaan, jonka tavoitteena oli tuotannon nostaminen henkilökohtaisten tuotantoennätysten kautta.²⁷ Enteellisesti, heinäkuussa 1935 keskuskomitean sihteeri ja kont-

22. GAMO, Fondi 391, opisi, delo, 30, 5.6.1935.

23. GAMO, F. 391, o.1, d. 30, 10.7.1935.

24. Krasnyi sever 15.7.1935, Zhdanovin puhe 23.6.1935, 2–4; Rittersporn 2014, 21–22.

25. Getty 2002, 125–131.

26. GAMO, F. 391, o.1, d. 30, 31.7.1935.

27. Mary Buckley, Was Rural Stakhanovism a Movement? *Europe-Asia Studies* 51:2 (1999), 299–300.

rollikomission silloinen puheenjohtaja Nikolai Jezhov, NKVD:n päällikkö vuodesta 1937, ei enää nähnyt pääongelmana puolueen legitimitettä kyseenalaistavaa jäsenten käytöstä, vaan sen että jäsenkirjojen tarkastaminen ei paljastanut paitsi yksittäisiä soluttautuneita tuholaisia, myöskään puolueessa toimivia salaliittolaisten järjestöjä sekä ulkomaisia vakoojia.²⁸ Tässä hänen argumentaationsa erosi siis selvästi Zhdanovista, joka pyrki vielä vahvistamaan puolueen etujoukkoasemaa perinteisiltä pohjin, puoluevelvoitetaan heikosti täyttäneitä jäseniä erottamalla.

Kansallisuuskysymys

Kansallisuuspolitiikka ja siinä tapahtuneet muutokset olivat keskeisiä rakennettaessa Venäjän keisarikunnan paikalle edelleen monikansallista neuvostovaltiota. 1920-luvulla tavoitteena oli neutraloida nationalismi kilpailevana ideologiana. Keinona oli tarjota itsehallintoa ja kulttuurin kehittämistä kansalliselta pohjalta, mutta neuvostojärjestelmän puitteissa. Tämä oli usein helpommin sanottu kuin tehty.²⁹ Ongelmia kansallisuuksien välisissä suhteissa käsitellään Muurmannilla paikallisesti jo elokuussa 1935, ennen kuin Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikan käänne vähemmistöjä vastaan näkyy julkisesti Neuvosto-Karjalassa saman vuoden lokakuussa Edvard Gyllingin erottamisena.³⁰

Elokuun alussa 1935 puolueen perusjärjestö piti samana päivänä peräti kaksi kokousta kansallisuuksien välisistä suhteista. Kokouksista ensimmäinen oli laajempi: siihen osallistui paitsi kolmetoista puolueen jäsentä, myös viisitoista nuorisoliittolaista. Paikallisesta kansallisuuskysymyksestä alusti Frans Sunnari. Keskustelun yleisenä sisältönä oli ongelmien esiin nostaminen, seurustelusuhteet sekä yhteisen kielen puuttuminen suomalaisten ja venäläisten välillä.³¹

Useissa puheenvuoroissa, muun muassa J. Penniäisen, Helmi Kuparin ja Topias Visurin esittämässä kannoissa, tuotiin esiin nykytermein vihapuhe, eli ”ryssä”-nimityksen ilmeisen yleinen käyttö suomalaisten parissa. Huolena oli, että nimittely tarttui vanhemmalta väeltä lap-

siin. Selitykseksi tarjottiin osaksi jännitteitä myös sukupuolten välisissä suhteissa. Nuorisoliittolaisen Helmi Kuparin mukaan Jenny Haiminen olisi ”ryssitellyt” moottorivene ”Kaimanilla”, mutta Visurin mukaan tämä johtui siitä, että ”[työ]brigadissa on venäläisiä tovereita, lukutaitoisia, ja he kiusaavat ja puristelevat tyttöjä.”

Vikaa löydettiin myös suomalaisten parista. Lasten seimellä ei Hilda Marsin mukaan annettu puuroa venäläisen äidin lapselle. Nuorisoliittolaisen Josi Katolan mukaan erään venäläisen hakemusta liittyä kylätoimikuntaan ei käsitelty, eikä häntä haluttu auttaa tarvittavien asiakirjojen saamisessa. Myös Ertta Rajalan kertomassa syy kansallisuuksien välisten suhteiden heikkenemiseen sijoittui suomalaisten puolelle, ja seurustelu tai seksuaalisuus näkyy avoimimmin yhteisöjä jakavana tekijänä: ”Venäläisillä ja suomalaisilla oli yhteisillä voimilla järjestetty näytöskappale [näytelmä]. Suomalainen väestö laskivat liikkeelle jutun, että siellä harjoitetaan sukupuoliyhteyttä, täten lyöden moraalisesti tämän aloitteen.” Nuorisoliittolainen Lauri Ittaliini näki puolestaan venäläisissä paljon hyvää, ja samoin kuin Pekka Karpov, ja yhteisissä tapahtumissa keinon parantaa välejä. Karpov toi lisäksi esiin, että lukutuvalla tarvitaan kaksikielinen, siis myös venäjää osaava lukutuvan hoitaja.

Keskustelun kansallisuuskysymyksestä veti yhteen jälleen perusjärjestön sihteeri Gustavsson. Kansallisuusviha osoitti, ettei puolueen ohjelmaa oltu sisäistetty, ja tätä luokkaviihollinen käytti hyväkseen. Aina tarpeellisen joukkojen valistamisen ohella oli parannettava yhteistyötä venäläisten kanssa kalastuspaikoilla. Päätöslauselmassa katsottiin tarvittavan suomalaisten ja venäläisten yhteinen kokous asian käsittelyyn, sekä yhteinen illanvietto.³²

Saman päivän toinen kokous kansallisuuspolitiikasta oli huomattavasti suppeampi kokoonpanoltaan. Nyt läsnä oli vain neljä henkilöä, sihteeri Gustavssonin ja kysymyksestä aiemmin alustaneen Sunnarin lisäksi kaksi muuta. Tässä kokouksessa kansallisuuksien välisiä ongelmia käsiteltiin kalastuskolhoosin käytännön työtehtävien

28. RGASPI, Fondi 671, opis 1, delo 28, Jezhov–Stalin, heinäkuu 1935. <https://istmat.org/node/24563> (8.3.2023).

29. Terry Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Cornell University Press 2001, 1–4.

30. Irina Takala, *Taistelua ja kuolemaa. Neuvosto-Karjalan suomalaiset 1920–1930-luvuilla*. Karjalan Sivistysseura 2021, 200.

31. GAMO, F. 391, o.1, d. 30, 8.8.1935 a.

32. GAMO, F. 391, o.1, d. 30, 8.8.1935 a.

näkökulmasta. Aiemmin tapahtunut kahden kolhoosin yhdistäminen sekä erilaiset työskentelytavat nousivat kokouksessa esiin konkreettisina konfliktin ja nimittelyn syinä. Bieloin, ja Kuolan vuonon suulla sijainneen Tyyvän kolhoosin yhdistäminen Pohjantähti-kolhoosiksi ei ollut onnistunut Rafael Valon mukaan ongelmitta, vaan ”bieloilasuus” näkyi nimenomaan I kalastusprikaatissa, jonka jäsenet katsoivat olevansa alkuperäisempiä ”Pohjantähden” jäseniä.

Kalastusprikaatin lisäksi Gustavsson mainitsee kolhoosin ruokalan toisena konfliktin paikkana. Kiistaa oli ”...ilmennyt puhtauden, ruuan laiton ja työn suorituksen johdosta joka on johdettu kansalliseksi riidaksi.” Tässä vaikuttaa näkyvän kulttuurierojen merkitys³³. Toinen käytännön ongelma oli, että I prikaatin veneet olivat joutuneet odottamaan useita tunteja kalan luovutus- ja vastaanottoaikoilla, mikä oli myös johtanut ”ryssä”-nimityksiin. Gustavssonin näkemys suomalaisten puolella vallitsevista asenteista oli melko synkkä: ”Ei tahdota kuunnella, jos venäläinen sanoo jotain asiaa, vaan lähdetään pois, siis vihataan jo venäjän kieltäkin, puhumattakaan että sitä pitäisi oppia.”

Tässä jälkimmäisen kokouksen päätöslauselmassa varsin avoimesti todettiin, että ”kansallisuuskysymyksen väärinymmärtämistä” ilmenee laajasti, niin puolueen jäsenten, nuorisoliitolaisten kuin ”puolueettoman” väestön parissa. ”Ryssä” sanan käyttöä puolusteltiin puolueen jäsentenkin parissa. Hyvin kiinnostavasti ”ryssää” käytettiin varkaista ja vieraista venäjänkielisistä, kun taas paikallisia kutsuttiin ”venäläisiksi.”³⁴

Kansallisuuspolitiikan virallisen muutoksen kansallisia eliittejä suosivasta neuvosto/venäläiseen patriotismiin sinetöi lokakuun lopun kokous, jossa käsiteltiin toveri Tšudovin alustuksen pohjalta Karjalan aluekomitean virheitä.³⁵ Kokonaisuutena Pohjantähdessä käyty keskustelu suhteesta venäläisiin tuo hyvin esiin Muurmannin suomalaisyhteisön melko suljetun etnis- ja uskonnollispohjaisen historiallisen taustan. Tottumusta laajempaan kanssakäymiseen tai venäjän kielen käyttöön ei ollut muodostunut.³⁶

Puhdistus Pohjantähti-kolhoosissa vuonna 1935

Käsiteltyjen pöytäkirjojen pohjalta käy ilmi, millä tavoin suomalaisyhteisön sisäiset jännitteet ja yhteydet laajempaan neuvostoyhteiskuntaan muuttuivat. Vaikka keskustelu tapahtuu osin puoluevaltion bolševistisen sanaston puitteissa, iso osa tavoitteista sekä havaituista puutteista on kuitenkin yhteydessä modernin yhteiskunnan rakentamiseen yleensä. Eliittien harjoittama ”kansan” valistaminen ja mobilisoiminen oli tyyppillistä myös kansallisvaltiota rakennettaessa.³⁷

Poljarnyin piirijärjestö oli syksyllä tarkistanut paikallisjärjestön jäsenten toimintaa, valtakunnallisen puhdistuskampanjan puitteissa. Tämä johti lokakuun puolivälissä seitsemän jäsenen erottamiseen, joista useimmat olivat käyttäneet puheenvuoroja aiemmin käsitellyissä pöytäkirjoissa. Kokousta ohjeisti piirijärjestön edustaja Frans Mursu (s. 1893, Haukipudas). Toisin kuin yleensä, kokouksen puheenjohtajana ei nyt toiminut Gustavsson, vaan Jaakko Moilanen ja sihteerinä oli J. Penniäinen.

Tältä pohjalta puolueen Poljarnyin piirikomitea erotti seuraavat henkilöt: Kalle Nieminen, Pekka Karpov, Oskar Kivelä, Kalle Maskulin, Frans Snikker, Viktor Melander, ja Valter Kärkkäinen. Lisäksi Elina Jääskeläinen menetti puolueen jäsenkirjan muodollisista syistä, koska liittymismenettely oli ollut virheellinen.

Kärkkäisen kohdalla syynä erottamiselle oli siirtyminen paikkakunnalta toiselle ilman puolueen lupaa. Kivelän, Snikkerin ja Maskulinin kohdalla perustelut olivat selvimminkin moraalisisia. Kaikkien kolmen osalta syytöksissä mainittiin elämäntapojen turmeltuminen tai rappeutuminen, usein alkoholin käytön seurauksena. Myös työkurin ja puoluekurin rikkominen tuotiin esiin. Astetta vakavampia olivat Kivelän ja Snikkerin osalta maininnat myös puolueen pettämisestä. Jo kuukautta aikaisemmin, kun Kivelä vapautettiin maatalousvastaavan tehtävistä, hänen kohdallaan perusteluna nousi myös puolueamoraaliin ja seurusteluun liittyvät syytökset: ”kertakaikkiaan heitettävä juopottelu ja kekke-

33. Takala 2021, 148–152. Esim. amerikansuomalaisten, karjalaisten ja venäläisten välisistä jännitteistä Neuvosto-Karjalassa.

34. GAMO, F. 391, o.1, d. 30, 8.8.1935 b.

35. GAMO, F. 391, o.1, d. 30, 30.10.1935.

36. Engman 2005, 315–316.

37. Hoffmann 2011, 181–182; Risto Alapuro, Eliitit kansakunnan rakentajina. Teoksessa Juhani Koponen & Sakari Saaritsa (toim.) *Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Gaudeamus 2019, 223–224, 234.

reissä osallistuminen puolueettomien [puolueeseen kuulumattomien] naisten keskuudessa, ja taisteltava tällaisia ilmiöitä vastaan.” Raskaimmat syytökset suuntautuivat Niemiseen ja Melanderiin, joista edellinen oli erotettu ”vakoilijana”, toinen ”vakoilijan suosittamisesta puolueeseen.” Pöytäkirjassa ei tarkennettu, mihin vakoilusyytökset perustuivat.

Päätöslauselman sävy oli selvästi koventunut aiemmista: ”Jokaisen puolueen jäsenen tinkimättömänä tehtävänä on edessäolevien tehtävien toteuttaminen. Vastustavien mielipiteiden paljastaminen ja murskaaminen.” Kun Bielojen perusjärjestön riveistä oli nyt puhdistettu puolisen tusinaa, puoluekomitean vahvuus laski alle viidentoista. Se hajotettiin, ja tilalle tuli puolueorganisaatio. Sen organisaattoriksi kuitenkin valittiin aiempi puoluekomitean sihteeri, Gustavsson, joskin tämä tuli vielä piirikomitean vahvistaa.³⁸

Pohjantähti-kolhoosin loppuvuosi joulukuussa sujui myös ristiriitaisissa tunnelmissa. Vaikka kalastussuunnitelma oli toteutettu, peräti 178 %, Muurmanskin kalastuskolhoosien liiton (MRKS) viimeisessä kokouksessa edustajat Pavlova ja Kurvinen havaitsivat joukon muita puutteita. Alhainen osallistuminen vaivasi Pohjantähden yleisiä kokouksia. Toteutetut puhdistukset eivät myöskään olleet riittäviä. ”Luokkavieraat elementit” olivat heikentäneet Pohjantähden luokka- sekä tuotanto- ja työkuria, ja nämä oli erotettava kolhoosista. Huolimatta kolhoosin kokousten useista valistustyötä käsittelevistä päätöksistä niiden toteutuminen oli jäänyt vajaaksi, myös naisten osalta. Loppukehotuksena oli uuden hallituksen valitseminen.³⁹ Vaikka tuotantotavoitteet oli selvästi ylitetty, kolhoosin puutteet sekä poliittisessa tietoisuudessa että työkurissa katsottiin huomattaviksi.

Ilmapiirin muutokselle kuvaavaa Bielojen perusjärjestössä oli puhdistuksen eteneminen puolueen piirijärjestön edustajan valvonnassa. Myös käsiteltyjen teemojen, poliittisen tietoi-

suuden, luokkavalppauden ja kansallisuuksien välisten suhteiden näkökulmasta lokakuussa ja joulukuussa pidetyt kokoukset muodostavat käännekohtan. Silti paikalliset suomenkieliset toimijat säilyttivät vielä asemansa. Alussa mainituista ”seitsemästä puoluesairaudesta” Bielojen perusjärjestöä näyttävät vaivanneen nimenomaan avioliitto tai lähikontakti pikkuporvarilisiin elementteihin sekä erityisesti alkoholismi ”vääränä veljeytenä.” Joitain viitteitä sisäisestä kiistelystä voi vuonna 1935 nähdä, muttei juurikaan karrierismista, luksuksen tavoittelusta tai uskonnon harjoittamisesta. ”Elämäntapojen rappio” voi kattaa useammankin synnin, mukaan lukien ”liiallinen seksuaalinen vapaus” riistosuhteina. Tähän viitattiin arvioitaessa nuorten naisten käyttäytymistä perinteisen kontrolloivan nuorisokritiikin näkökulmasta. Vuoden lopussa valistustyön epäonnistumisesta nähdään seuranneen että ”on eräitä nuoria tyttöjä, jotka seuraavat juopottelijain perässä ja eristäytyvät kulttuuri- ja joukkotyöstä”. Huomiot heijastavat myös konservatiivista muutosta neuvostoperheen mallissa 1930-luvun puolivälissä, ja muutoksen vaikutusta irtosuhteiden tuomitsemiseen sekä naisten rooliin.⁴⁰

Puhdistuksista terroriin Pohjantähti-kolhoosissa vuonna 1938

Stalinin terrori, sisäisten vihollisten etsiminen ja tuomitseminen erityisesti puolueen parissa, mutta myös laajasti yhteiskunnassa, oli ollut käynnissä jo vajaan vuoden 1938. Eri mieltä olevien, tai vain erimielisyydestä epäiltyjen tuhoaminen ja vangitseminen joukkomitassa alkoi kuitenkin vasta kesällä 1937.⁴¹

Muurmanskin alueen osalta venäläinen tutkimus on tuonut esiin, ettei joukkoterrori rajoittunut vain suurin keskuksiin, vaan koski myös Terskin, Lovozeron, Poljarnyin ja Kuolan piirejä. Terrorin huippu osui vuoteen 1938. Vuosina 1937–1940 arvioidaan teloitetun noin 2000 ihmistä.

38. GAMO, F. 391, o.1, d. 30.16.10.1935. Erotetuista Karpov teloitettiin 1938, Kivelän tuomio 1937 oli 10 v., Kärkkäinen oli saanut jo 1934 3 v. tuomion, Melanderista tiedetään, että hänen 1905 Norjassa syntynyt tyttärensä Olga teloitettiin 1938, Snikker ”selvisi” muurmanninsuomalaisten kollektiivisella rankaisulla, karkotuksella Neuvosto-Karjalaan 1940. Maskulinista ja Niemisestä ei ole toistaiseksi tietoja, Mursu itse vangittiin ja teloitettiin 1937. Harjula 2006, 594; Гильди & Браудже 2010, 126, 152, 217, 283, 472.

39. GAMO, F. 391, o.1, d. 30. 5.12.1935.

40. GAMO, F. 391, o.1, d. 30. 25.12.1935. Lähteenmäki 2022, 339–341.

41. Getty 2002, 117. Puolue- ja sotilaselitiin näytösoikeudenkäynnit ja pidätykset alkoivat jo elokuussa 1936.

Koko alueen väestöstä joukkoterrorin kohteeksi joutuneista kaupunkilaisia oli 64 %, maaseudulla asuvia 36 %. Vaikka koko väestöstä vain 16 % asui maaseudulla, kansalliset vähemmistöt (saamelaiset, norjalaiset, suomalaiset) asuivat lähes kokonaan siellä. Siksi nämä ryhmät kärsivät suhteellisesti enemmän terrorista, vaikka absoluuttisesti uhreja oli enemmän kaupungeissa ja valtaväestössä.⁴²

Muurmannin rannikon Bielojen perusjärjestössä terrori nousi näkyvimmin esiin leimattaessa puolueesta erotettavia ”kansanvihollisiksi” ja syytettäessä ”porvarillisesta nationalismista” tai ”vastavallankumouksellisuudesta.” Osin myös vuoden 1935 arkiset teemat, järjestyshäiriöistä poliittiseen valistamiseen ja venäjän opiskeluun jatkuivat.

Piirijärjestön kokoukset alkoivat vuoden 1938 tammikuussa sekä muodollisilla että sisällöllisillä uudistuksilla. Ensimmäisestä pöytäkirjasta oli kaksi samanlaista versiota, venäjäksi koneella kirjoitettu ja suomeksi käsin. Pohjantähti-kolhoosin kannalta tuntuva muutos oli pitempiaikaisen puoluesihteerin, sittemmin puolueorganisaattorin, Nils Gustavssonin erottaminen puolueesta. Perusteluna oli Ura-Gubassa (Uura) tapahtunut tragedia, jossa neljä koulupoikaa hukkui jäihin. Gustavssonin ja koulun rehtori Tuhkasen katsottiin tienneen poikien karkaamisesta kesken koulupäivän, mutta jättäneen ryhtymättä etsintöihin, minkä pohjalta Poljarnyin piirikomitea erotti molemmat puolueesta. Myös koulun opettajiin kuuluneen Maija Lindin katsottiin olleen vastuussa hukkumisonnettomuudesta, ja puolueen piirikomitea oli erottanut hänetkin. Lind ei ollut päässyt paikalle erottamistilaisuuteen, jolloin asia oli jätetty paikallisen puolueorganisaation ratkaistavaksi. Lindille kuitenkin löytyi ymmärrystä. Hilma Tuhkanen sekä Takkila näkivät lieventävänä tekijänä sen, ettei Lindillä ollut kokemusta lasten opettamisesta, minkä takia hänet voitiin päästää ”muistutuksella varoituksen kanssa.”

Vaikka kokouksen puheenjohtajaksi oli merkitty Rafael Valo ja sihteeriksi Ville Marsi, käytän-

nössä sitä ohjeisti piirijärjestön edustaja Kustarjev, joka esitti uudeksi puolueorganisaattoriksi Baltšenkoa.⁴³ Tässä kokouksessa Gustavssonia ei nimetä erottamisesta huolimatta kansanviholliseksi, mutta tilanne muuttui vuoden edetessä.

Baltšenko ei jäänyt pitkäaikaiseksi puolueorganisaattoriksi, vaan jo helmikuun alun kokouksessa, jossa puheenjohtajana oli piiriorganisaation edustaja Gortšev, valittiin uusi organisaattori Semjon Klemešev. Vastauksena Päckkilän kysymykseen autobiografiasta Klemenšev kertoi syntyneensä vuonna 1907, käyneensä puoluekoulun ja tulleensa Muurmanskiin vuonna 1929. Edellinen tehtävä oli ollut kylpyammekombinaatin johtajana. Vuoden 1938 ilmapiiriä kuvastaen oli oleellista muistaa mainita ettei ”ole osallistunut oppositioon eikä ole minkäänlaisia yhteyksiä ulkomaille.”⁴⁴

Jo nämä vuoden 1938 ensimmäiset kokoukset näyttävät kuinka paikallistason puoluejohto vaihtui ja piirijärjestön ohjaus vahvistui. Samoin kokouskielen vaihtuminen venäjään tuli selväksi. Huhtikuun lopun kokouksessa palattiin jo tammikuussa erotetun Gustavssonin tekemisiin. Puheenvuoroissa kiinnitettiin huomio laiminlyöntien syihin. Aiemman puoluekomitean laimea kiinnostus kalastukseen, puutteet kalastussuunnitelman toteutumisessa ja veneiden huono kurikin johtui Valon, Moilasen ja Visurin puheenvuorojen mukaan siitä että ”Gustavsson lietsoi tätä kaikkea, me käsitimme vasta nyt, miksi lietsoi itsekritiikkeihin, mutta emme osanneet paljastaa [piiri]komitealle aikanaan kansanviholliseksi [vrag naroda].”

Lind toi esiin yleisiä puutteita puolueorganisaation laajuudesta ja huonosta johtamisesta puutteelliseen joukkojen valistamiseen, joiden taustana kuitenkin oli, että ”puolueorganisaatiomme ei kyennyt paljastamaan kansanvihollista Gustavssonia, joka ei työskennellyt meidän hyväksemme [rabotal ne na polzy nas].”⁴⁵ Kansanviholliseksi paljastettu oli siis ollut vihollinen jo aiemminkin. Tulkintaa ohjasi myös se, että oli hyödyllistä löytää selitys aiemmille ongelmille. Gustavsson oli vangittu 2.3.1938, ja teloitettiin

42. Оксана Миколок, *Политические репрессии на Мурмане в 30-е годы XX века*. Мурманск 2003, 7–9.

43. GAMO, F.399, o.1, d.35, 15.1.1938. Lind sai 1938 zv. leirituomion Kazakstaniin, josta vapautui ja eli kirjailijana Petroskoissa 1960-luvulla, Eila Lahti-Argutina, *Olimme joukko vieras vaan*. Siirtolaisinstituutti 2001, 304.

44. GAMO, F.399, o.1, d.35, 2.2.1938

45. GAMO, F.399, o.1, d.35, 25.4.1938.

3.8.1938.⁴⁶ Vielä vuonna 1935 vihollinen määriteltiin Pohjantähdessä ”luokkavieraksi ainekeksi”, joka oli ulkoa soluttautunut puolueeseen. Nyt vihollinen saattoi olla myös pitkään puolueessa toiminut.⁴⁷

Luokkasokeuden ja puolueenvastaisuuden seuraukset

Terrorin seuraava, selvästi dramaattisempi ilmenemismuoto Pohjantähti-kolhoosissa oli kesäkuussa ”porvarillinen nationalismi” ja ”vastavallankumouksellisuus.” Venäjän neuvostotasavallan korkeimman neuvoston vaalit⁴⁸, Hans Rajalaa koskevan päätöksen uudelleen käsittely ja Elina Jääskeläisen puolueen jäsenelle sopimattoman käytöksen tarkastelu olivat esityslistalla kesäkuussa. Puolueen jäsenten aktivointi vaalivalistukseen oli sujunut heikosti puheenjohtaja Klemeševin mukaan. Lind myönsi, että agitointi oli jäänyt vajaaksi, ”en suorittanut sitä kommunistina.” Myös huligaanimaisesta käytöksestä aiemmin tunnettu Ville Marsi vaikutti nyt parannuk-

■ Kuva 3. Vuonna 1938 teloitetun Ertta Rajalan perhekuva. Takarivissä vasemmalta Hans Rajala, puoliso Ertta Rajala sekä Hansin veli Juho Rajala. Edessä ovat Ertan kasvatusvanhemmat, Knuutiset. Kuva: Lapin maakuntamuseon kuva-arkisto.

sen tehneeltä, myöntäessään että oli veneellään pitänyt vain yhden kokouksen vaaleista, ”mutta voisimme tehdä enemmän, se on minun vikani.”

Esityslistan toisessa kohdassa palattiin jo vuonna 1937 tapahtuneeseen Hans Rajalan erottamiseen puolueesta. Piirikomitea oli Klemeševin mukaan kiinnittänyt huomiota siihen, että erottaminen oli tapahtunut vain ”itsearvion”, itsekritiikin, pohjalta, ilman perusjärjestön päätöstä. Hans Rajala oli syyllistynyt luokkasokeuteen, kun ei ollut huomannut tai ilmiantanut vaimonsa Ertan ”vihamielistä työtä.” Syytösten mukaan Ertta oli säilyttänyt asunnossa ”vastavallankumouksellista kirjallisuutta” ja kun Hans ei sitä havainnut, hän antoi kotinsa muuttua vastavallankumouksen

46. Гильди & Браудже , 2010, 92.

47. Fitzpatrick 2000, 191–192.

48. Vaalivalistuksen voimistamista korostettiin myös paikallisessa julkisuudessa. Maatalouden edellytysten kritisointi arkisella alueella oli kuitenkin trotskilais-buharinilaisten tuhoilaisten työtä. Poljarnaja Pravda, 15.6.1938, 21.6.1938.

pesäkkeeksi. Aviomiehen olisi pitänyt tunnistaa ajoissa vaimonsa viholliseksi, sillä: ”Kuitenkin [Erta] Rajala myös pidätettiin, minkä lopputuloksena osoitettiin vihollisten karsinaan.” Tältä pohjalta kokouksen tuli arvioida Hans Rajalan puolueimielisyyttä.⁴⁹

Erikseen raskauttavana tekijänä puheenvuoroissa nousi esiin paitsi vastavallankumouksellisen kirjallisuuden määrä, 200 nidettä, myös harjoitusvihko, jossa oli ”porvarillisnationalistista runoutta.” Syytösten lähtökohdan muodosti todennäköisesti se, että Erta Rajala oli toiminnut kolhoosin kirjastonhoitajana ja kirjoittanut runoja suomeksi, kun hänet oli pidätetty marraskuussa 1937.

Lyhyessä puolustautumispuheenvuorossaan Hans Rajala pyrki ottamaan etäisyyttä nyt jo entiseen vaimoonsa, jonka kanssa oli ollut naimisissa vuosina 1932–1937: ”kirjallisuutta ei lukenut eikä siitä tiennyt, että hän on vastavallankumouksellinen.” Jo kansanviholliseksi luokitellusta Gustavssonista Hans Rajala yritti kuitenkin erottaa Ertan mainitsemalla, että oli ollut huonoissa väleissä tämän kanssa. Seuranneissa Ville Marsin ja Päckilän puheenvuoroissa katsottiin, ettei Hans Rajala ”tunnustanut puhtaasti virheitään” ja hänet tulisi siksi erottaa puolueesta. Vastoin Hansin väitteitä Ertan väitettiin tulleen hyvin toimeen aiempien kansanvihollisten kanssa. Päckilä kertoi myös tunteneensa Ertan ja tämä isän jo Suomesta, ja isä ”oli työväkeä, mutta oli aina työläisiä vastaan, hän oli työläisten vihollinen.”⁵⁰ Tätä keskustelua käytäessä Erta Rajala oli jo kuollut, sillä hänet oli ammuttu 24-vuotiaana jo tammikuun lopulla 1938⁵¹. Luokkasokeudesta syytetty 31-vuotias Hans Rajala, puolueen jäsen vuodesta 1932, puolestaan ”selvisi” puolueesta erottamisella ja kaikkien Muurmannin suomalaisten yleisellä kohtalolla, pakkosiirrolla 1940 Karjalan neuvostotasavaltaan⁵².

Porvarillinen nationalismi konkretisoitui eri muodossa kokouksen esityslistan kolmannessa kohdassa Elina Jääskeläisestä. Hänen puolueimielisyytensä ja -jäsenyytensä, joka oli ilmeisesti palautettu vuoden 1935 puhdistuksen jälkeen, oli nyt arvioinnin kohteena. Asiaa esitelleen piiri-

komitean 1. sihteerin Šatalovin mukaan jäsenyyttä arvioitiin sen takia, miten Jääskeläinen oli reagoinut aikuisen Tanskassa vuonna 1908 syntyneen poikansa Ernstin pidättämiseen. Jääskeläiseltä vaadittiin selitystä siihen, miksi oli sanonut ”syytön veri ei vapise, vielä näemme” kun NKVD oli hakenut Ernstin. Passiivisuuden ja huonon venäjämäntaidon ohella syntilistaa kartuttivat Jääskeläisen epäilyt neuvostodemokratian toimivuudesta. Äänenlaskukomiteassa Jääskeläisen oli väitetty sanoneen ”meillä ei lasketa, siksi pitää vaieta.”

Kuten Hans Rajala, myös Elina Jääskeläinen sai lyhyen puolustautumispuheenvuoron. Jääskeläinen tarjosi selitykseksi, että se mitä hän sanoi ”tulee ymmärtää, ei äidin näkemyksenä neuvostovallasta [*k sovetskom vlaste*], vaan pojan rangaistuksesta, että hän on syytön.” Päinvastoin poika oli hänen mukaansa rakastanut neuvostovaltaa, minkä takia ”häntä tulee sääliä siihen saakka, kun ei tunneta tuomiota.”

Terrorin logiikan näkökulmasta nämä olivat vääriä tai merkityksettömiä argumentteja sen jälkeen kun ”vihollinen” oli paljastettu. Jo pidätys itsessään oli vahva näyttö syyllisyyden suuntaan, eikä oikeusvaltioperinteeseen vetoaminen voinut parantaa asiaa. Seuranneissa puheenvuoroissa viitattiin myös yhteisön sisäisiin ristiriitoihin. Ville Marsin mukaan syytöksissä esitetyt ”faktat” näyttivät ”kommunistin kasvot [*litso*]”, mitä ilmeisemmin ilman naamioita. Marsi palasi vielä aiempien kansanvihollisten käsittelyyn: ”Kolhoosin kokouksessa vuonna 1937 minä puhuin vihollisia – Sun[n]ari ja Gustavsson – vastaan, mutta Jääskeläinen puolusti heitä, ja kutsui minua väristelijäksi.” Lopuksi hän nosti esiin, että Jääskeläinen suosi kohtuuttomasti poikaansa puoluekokouksissa, ja ohjasi asioita tämän hyödyksi.

Šatalov tarjosi puheenvuorossaan Elina Jääskeläiselle vielä mahdollisuutta katua kantojaan, jolloin voitaisiin rajoittaa vakavaan varoitukseen. Jääskeläinen ei katunut, sillä hänetkin erotettiin yksimielisellä päätöksellä. Perusteluina mainittiin muun muassa ”myötätunnosta kansanvihollista Sun[n]aria ja muita kohtaan, poikansa itsepäisestä puolustamisesta ja avun osoittamisesta

49. GAMO, F.399, o.1, d.35, 15.6.1938.

50. *ibid.*

51. Lahti-Argutina 2001, 451.

52. Гильди & Браудже 2010, 416–417.

hänelle lahjottamalla 50 ruplaa.”⁵³ Puolueesta erotettu 51-vuotias Jääskeläinen, joka oli ollut sen jäsen vuodesta 1921, vangittiin kuitenkin vasta 5.6.1940 ja sai viiden vuoden leirituomion.⁵⁴

Sekä Rajaloiden että Jääskeläisen tapauksissa näkyy hyvin terrorin mikrokosmos sosiaalisena ilmiönä. Epälojaalisuudesta vallankumoukselle tuomitaan vahvasti moraaliselta pohjalta.⁵⁵ Aviomiehen olisi pitänyt tunnistaa nyt jo entinen vaimonsa viholliseksi, tai äidin suhtautua tuomitsevasti pidätettyyn poikaansa.

Kansan valistamisesta kansanvihollisiin

Kun vertaillaan, millaiset kokemukset Pohjantähti-kalastuskolhoosin suomalaisyhteisöllä oli vuosista 1935 ja 1938, siirryttäessä sosialismin rakentamisesta terroriin, esiin nousee sekä yhtäläisyyksiä että eroja. Tarkasteluvuosien selvin yhteinen piirre on ”uuden ihmisen” kouluttaminen tai muokkaaminen jatkuvalta vaikuttavalla puolueen jäsenten poliittisella opiskelulla ja joukkojen valistamisella. Välineitä vuosien 1935 ja 1938 niin paikallisesti kuin Neuvostoliitossa tapahtuneen muutoksen hahmottamiseen saadaan tarkastelemalla ensin, mitä teemoja ja tekoja puolueen paikallisosaston pöytäkirjoissa pyritään oikeuttamaan, toiseksi tarkastelemalla miten puolueen jäsenien velvoitetta perustellaan ja lopuksi millainen kuva joukkoterrorista muodostuu.

Teemoista ”poliittinen tietoisuus” ja ”luokkavalppaus” sekä ”luokkaviholliset” liittyvät läheisesti yhteen. Yhdistävänä toimintana on sekä kouluttautuminen omana opiskeluna että puolueeseen kuulumattomien ”kulttuurilla valistaminen”. Itsekritiikkiin viitataan useampia kertoja, mutta varsinaisesti sitä harjoitetaan ”itseselostuksina” vain kerran tai kaksi. Puolueen jäsenten kouluttamisen katsotaan auttavan puolueeseen soluttautumaan pyrkivien luokkavihollisten paljastamisessa.

Kansallisuuspolitiikka keskittyi Pohjantähtikolhoosin näkökulmasta nimenomaan suomalaisten ja venäläisten välisiin suhteisiin. Alkuperäisasukkaita, saamelaisia ei mainita lainkaan,

ja mahdollinen norjalaistausta mainittiin vain, kun joukkoterrorin aikana tarkasteltiin yhteyksiä ulkomaille. ”Kansallisuusvihana”, eli rasismin kitkeminen sai vakavaa huomiota. Kansallisuusvihana katsotaan muokkaavan vielä voimakkaasti kolhoosin jäsenten suhtautumista venäläisiin, erityisesti ulkopaikkakuntalaisiin. Jakavina tekijöinä näkyvimpiä ovat seurustelu ja seksuaalisuus, mutta välitön pohja kiistoille nousi kahden kolhoosin yhdistämisestä seuranneesta kalastuksen organisoinnista.

Suomalaisten venäjän kielen osaamattomuus nousee toistuvasti esiin esteenä käytännön kanssakäymiselle. Tämän teeman vahvuus on osoitus Muurmannin rannikon suomalaisyhteisön kansalliselta ja uskonnolliselta pohjalta muodostuneesta, melko eristäytyneestä identiteetistä. ”Vastavallankumouksellisuutta” havaitaan jo vuoden 1935 puhdistuksen yhteydessä, perusteltaessa paikallisosaston jäsenten erottamisia. Pääosan kohdalla tämä tarkoitti silti vielä puoluekuriin ja -moraaliin, työtehtäviin ja elämäntapoihin liittyviä syytöksiä.

Puolueen jäsenten velvoitteita sekä työnteossa että itseopiskelussa perustellaan toistuvasti esimerkillisellä asemalla suhteessa ”massoihin”, viimekädessä etujoukkopuolueen aseman legitimoimisella. Puolueen jäsenten on mobilisoitava puolueeseen kuulumattomat joukot sekä kolhoosin kalastus- ja maanviljelystavoitteiden täyttymiseen että valtakunnallisiin poliittisiin kampanjoihin, kuten neuvostojen vaaleihin. Puolueen jäsenyys ja puoluekurin noudattaminen tuodaan puheenvuoroissa usein esiin henkilökohtaisesti velvoittavana, lähes tunnustuksellisena. Mentaliteetin näkökulmasta puolue näyttyy eräänlaisena ”valittujen yhteisönä”⁵⁶, johon kuuluminen on perusteltava. Toisaalta, vaikka päätöslauselmissa toistuu poliittiset ja kulttuurin opintopiirit, ja stahanovilaisuuskin mainitaan, käytännön keskusteluissa näkyy myös rajallinen motivaatio, alkoholin käyttö ja ”moraalinen rappio”. Pohjantähti-kolhoosin täyttäessä silti kalastuskiintiönsä yli puolitoistakertaisesti vuoden 1935 lopussa siellä oli ilmeisesti enemmän hyviä kalas-

53. GAMO, F:399, o.1, d.35, 15.6.1938..

54. Lahti-Argutina 2001, 181. Elina ja Ernst Jääskeläisestä myös Kotljarchuk 2017, 50. Kotljarchukin mukaan Elina Jääskeläinen kuoli vankileirillä.

55. Halfin 2009, 13–14.

56. Halfin 2009, 16, ”brotherhood of the elect.”

tajia kuin aktiivikommunisteja, mihin myös vaatimukset jatkopuhdistuksista viittaisivat.

Koko Neuvostoliitossa siirtymä ”normaalipuhdistuksista” joukkoterroriin tapahtuu paljolti vuosien 1935 ja 1938 välissä. Mikrohistorian näkökulmasta on kiinnostavaa rinnastaa tässä yksilön ja yleisten käytäntöjen suhdetta. Tätä kuvaavat paikallisosaston puolue mielisyyskäsittelyt vuonna 1938. Ne rinnastuvat näytösoikeudenkäynteihin sekä roolien että muotojen pohjalta, syytöksiin, nimellisine puolustuspuheenvuoroinen ja ”kansanvihollisten” erottamisineen. Kun luokkavihollisista siirryttiin kansanvihollisiin, se väljensi viholliskuvaa oleellisesti.

Aiemmin vihollinen oli ”luokkavieras elementti”, sosiaalisesti ei-toivotusta ryhmästä, mahdollisesti puolueen jäseneksi päässyt. Kansanvihollinen taas saattoi olla myös pitkäaikainen jäsen ja luottamustoimen hoitaja, mikä näkyi puolueosaston monivuotisen sihteerin kohtalossa. Vaikka keskusvalta jakoi alueelliset pidätys- ja teloituskiintiöt, varsinainen vihollisten nimeäminen voitiin ulkoistaa paikallisille

alihankkijoille, ei vain turvallisuusorganisaatioille, vaan myös puolueosastoille. Tämä muutti myös yksilöiden välisiä suhteita: Aiemmin järjestyshäiriöistä ja kansallisuusvihasta syytetystä saattoi tulla kansanvihollisten paljastaja.

Vaikka Muurmanskin alueella kaupungit kärsivät määrällisesti enemmän terrorista, pääsääntöisesti maaseudulla asuvat kansalliset vähemmistöt kärsivät siitä suhteellisesti raskaammin kuin venäläiset. Kun joukkoterrorin lähtökohtana oli vain mahdollisestikin epälojaalien vangitseminen tai tuhoaminen, Neuvostoliiton raja-alueilla asuvat vähemmistöryhmät sisältyivät tähän ilman erillisiä NKVD:n ohjeitakin. Tätä osoittaa kaikkien Muurmanskin suomalaisten kollektiivinen karkottaminen vuonna 1940 Neuvosto-Karjalaan.

Poliittisen historian dosentti **Aappo Kähönen** on tutkijana Kansallisarkiston projektissa Suomalaiset Venäjällä 1917–1964.

Sähköposti: aappo.kahonen@kansallisarkisto.fi

Heidi Kurvinen

Mediahistorian näkökulma tarpeen digitaalisten lehtiarkistojen käytössä

Digitaalisten tutkimusmenetelmien käyttö on lisääntynyt kaikissa humanistisissa tieteissä ja yhteiskuntatieteissä 2010- ja 2020-luvulla, ja valtaosa analogisia aineistoja hyödyntävistä tutkijoistakin käyttää erilaisia digitaaliin arkistoihin liittyviä työkaluja, kuten hakukoneita ja aineistoluetteloita.¹ Andreas Fickers, Juliane Tatarinov ja Tim van der Heijden korostavat nykytutkimuksen hybridiluonnetta,² mikä tulee lähelle Mats Fridlundin käsitettä digitaalinen historia 1.5 (*digital history 1.5*). Sen tekemiseen ei tarvita ohjelmointitaitoja, mutta tutkijalta edellytetään digitaalisten menetelmien

ja aineistojen hyödyntämistä ja tietoisuutta niiden erityispiirteistä.³ Kriittinen katse kohdistuu tällöin niin digitaalisiin infrastruktuureihin ja käyttöliittymiin kuin aineistoihin ja niiden käyttötapoihinkin.⁴

Tässä katsauksessa avaan ”digiajassa tehtävää historiantutkimusta”⁵ keskittymällä digitoituihin sanoma- ja aikakauslehtiarkistoihin.⁶ Niitä on viime vuosina käsitelty lukuisissa alan hankkeissa ja yksittäisissä julkaisuissa,⁷ mutta tutkijat ovat harvoin pohtineet digitaalisten lehtiaineistojen käyttöä suhteessa mediahistorian kysymyksenasetteluihin.⁸ Sen sijaan digitaalisia lehti-

1. Ks. esim. Tim Hitchcock, *Confronting the Digital. Or How Academic History Writing Lost the Plot*. *Cultural and Social History* 10:1 (2013), 9–11; Lara Putnam, *The Transnational and the Text-Searchable. Digitized Sources and the Shadows They Cast*. *The American Historical Review* 121:2 (2016), 377–380; Kati Katajisto, *Digitalisaation haasteet historiantutkimuksessa*. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:1 (2020), 70–71; Mats Fridlund, *Digital History 1.5. A Middle Way between Normal and Paradigmatic Digital Historical Research*. Teoksessa Mats Fridlund, Mila Oiva & Petri Paju (toim.) *Digital Histories. Emergent Approaches within the New Digital History*. Helsinki University Press 2020, 73–75, <https://doi.org/10.33134/HUP-5-4>; Adam Crymble, *Technology and the Historian. Transformations in the Digital Age*. University of Illinois Press 2021, 1–4; Gerben Zaagsma, *Digital History and the Politics of Digitization*. *Digital Scholarship in the Humanities* (2022), 1–3, <https://doi.org/10.1093/llc/fqac050>.
2. Andreas Fickers, Juliane Tatarinov & Tim van der Heijden, *Digital history and hermeneutics. Between Theory and Practice. An Introduction*. Teoksessa Andreas Fickers & Juliane Tatarinov (toim.) *Digital History and Hermeneutics. Between Theory and Practice*. De Gruyter Oldenbourg 2022, 7, <https://doi.org/10.1515/9783110723991-001>.
3. Fridlund 2020, 79–82.
4. Fickers, Tatarinov & van der Heijden 2022, 6–11.
5. Crymble ehdottaa digitaalinen historia -käsitteen korvaajaksi ajatusta digiajassa tehtävästä historiantutkimuksesta (*doing history in the digital age*). Crymble 2021, 20.
6. Digitaaliset lehtiaineistot ovat usein saatavilla kansalliskirjastojen käyttöliittymien kautta. Tässä katsauksessa kirjoitan kuitenkin digitoiduista lehtiarkistoista korostaakseni lähderyhmän erityispiirteitä erotuksena muista kirjastojen digitoiduista aineistoista, kuten kirjoista ja käsikirjoituksista.
7. Esim. Maud Ehrmann, Estelle Bunout & Marten Düring, *Historical Newspaper User Interfaces. A Review*. *IFLA WLIC* 2019, <https://library.ifla.org/id/eprint/2578/1/085-ehrmann-en.pdf>; Eva Pfanzer et al., *Digital Interfaces of Historical Newspapers. Opportunities, Restrictions and Recommendations*. *Journal of Data Mining and Digital Humanities* (2021), <https://doi.org/10.46298/jdmdh.6121>; Estelle Bunout, Maud Ehrmann & Frédéric Clavert (toim.) *Digitised Newspapers. A New Eldorado for Historians? Reflections on Tools, Methods and Epistemology*. De Gruyter 2023.
8. Mediahistorian näkökulmasta digitaalisia aineistoja on käsitelty joissakin artikkeleissa. Ks. esim. Nicole Maurantonio, *Archiving the Visual*. *Media History* 20:1 (2014), 88–102; Huub Wijffes, *Digital Humanities and Media History. A Challenge*

arkistoja on lähestytty esimerkiksi kulttuurisen perinnön säilyttämisen alustoina, menneisyyden yhteiskuntien peleinä ja erilaisten julkisessa keskustelussa esiin nousseiden teemojen ja yllärajaisen tiedonkierron tarkastelun materiaaleina.⁹ Samanaikaisesti etenkin sanomalehtien lähdekäyttö on kasvanut eksponentiaalisesti,¹⁰ ja moni mediahistoriaan perehtymätön tutkija operoi nykyisin lehtiaineistoilla. Tuoreen artikkelikokoelman otsikossa kysytäänkin, ovatko digitoidut sanomalehdet historian tutkijoiden uusi Eldorado, nykytutkimuksen ehtymätön lähdeaineistovarasto.¹¹

Katsaukseni kiinnittyy samoihin käsitteellisiin pohdintoihin, joita edellä mainitun artikkelikokoelman kirjoittajat tarkastelevat. Päätavoitteena on kuitenkin osoittaa, miten digihistoriaan liittyvää käsitteellistä tietoa voi soveltaa käytännön tutkimustyössä¹². Ajattelen Lara Putnamin tavoin, että historian tutkijoiden enemmistöä koskettava digitalisaatio ansaitsee oman menetelmällisen tarkastelunsa.¹³ Siksi nostan esiin sellaisia lähdekriittisiä kysymyksiä, joita digitaalisten lehtitekstien laadullinen sisällönanalyysi

edellyttää.¹⁴ Valotan erityisesti sitä, missä määrin lehtiarkistoja käyttävän tutkijan pitäisi olla tietoinen lähdeaineiston mediahistoriallisesta kontekstista. Lisäksi konkretisoin aineistoesimerkeillä niitä käytännön tutkimustyöhön liittyviä kysymyksiä, jotka ovat seurausta lehtiaineistojen 2000-luvulla tapahtuneesta massadigitoinnista.¹⁵ Toivon, että mallintamalla omaa oppimisprosessiani pystyn rohkaisemaan digitaalisia lehtiaineistoja käyttäviä tutkijoita ja opiskelijoita yhdistämään tulkinnoissaan sekä digitaalisen historian että mediahistorian näkökulmia.

Lähdekritiikkiin uusia tasoja

Tietokoneavusteinen historian tutkimus ei ole nykypäivän ilmiö, sillä tutkijat kiinnostuivat tietokoneen käyttömahdollisuuksista jo 1960-luvulla.¹⁶ Esimerkiksi Viljo Rasila korosti tuolloin tietokoneen hyötyjä talous- ja sosiaalishistorian tutkimuksessa, mutta toi esiin myös tietokoneavusteiseen tutkimukseen liittyviä haasteita: määrällinen tarkastelu ei soveltunut samalla tavoin tieteenalalle ominaisten uniikkien ilmiöiden tutkimiseen.¹⁷ Hieman ohimennen Rasila pohti

for Historical Newspaper Research. *TMG Journal for Media History* 20:1 (2017), 4–24; Henrik Grue Bastiansen, Nettarkivernes digitale objekter som intellektuell utfordring. *Mediehistorie 2.0 og behovet for en ny filologi. Mediehistorisk Tidsskrift* 1 (2020), 33–46; Zoé Kergomard, A Source Like Any Other? Including Digitised Newspapers in a “Hybrid” Research Project. Teoksessa Estelle Bunout, Maud Ehrmann & Frédéric Clavert (toim.) *Digitised Newspapers. A New Eldorado for Historians? Reflections on Tools, Methods and Epistemology*. De Gruyter 2023, 359–377.

9. Ks. esim. NewsEye-projektin kuvaus, <https://www.newseye.eu/about/> (28.10.2022); Impresso: Media Monitoring the Past -projektin tavoitteet, <https://impresso-project.ch/project/objectives/> (28.10.2022); Oceanic Exchanges: Tracing Global Information Networks In Historical Newspaper Repositories, 1840–1914 -hankkeen kuvaus, <https://oceanicexchanges.org/> (28.10.2022).
10. Adrian Bingham, The Digitization of Newspaper Archives. Opportunities and Challenges for Historians. *Twentieth Century British History* 21:2 (2010), 225–231, <https://doi.org/10.1093/tcbh/hwq007>; Bob Nicholson, The Digital Turn. *Media History* 19:1 (2013), 59–73; Petri Paju, Heli Rantala & Hannu Salmi, Tietokannoista tulkintoihin. Digitaalisen historian tutkimuksen käytäntöjä. *Ennen ja nyt. Historian tietosanommat* 2 (2019), <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108925/63917> (28.2.2023); Fridlund 2020, 75–76.
11. Bunout, Ehrmann & Clavert (toim.) 2023.
12. Tiedon muodoista ja oppimisesta esim. John Biggs & Catherine Tang (toim.) *Teaching for Quality Learning at University*. McGraw-Hill Education 2011, 81–94.
13. Putnam 2016, 379.
14. Keskityn sellaisiin aineistokokonaisuuksiin eli korpusten tarkasteluun, joita tutkijan on mahdollista tulkita lähiluvun keinoin, kun taas tietokoneavusteiset etälukemisen menetelmät rajautuvat tarkastelun ulkopuolelle. Korpuksen rakentamisesta sekä lukemisen tavoista ks. esim. Heidi Hakkarainen et al., Digitoidut sanoma- ja aikakauslehdet lähdeaineistona. Teoksessa Rami Mähkä et al. (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Kulttuurihistorian seura 2022, 113–120.
15. Käytännön opastusta annetaan nykyisin myös opetuksessa. Lisäksi muutamissa tuoreissa artikkeleissa on pyritty samaan. Mediahistoriallinen keskustelu on kuitenkin rajautunut niissä pääsääntöisesti käsittelyn ulkopuolelle. Hakkarainen et al. 2022, 105–123; Kaisa Kyläkoski, Historiantutkija verkon ääressä. Hakee, hakee ja soisi löytävänsä. *Ennen ja nyt* 22:4 (2022), 33–47, <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.122103>.
16. Varhaisena esimerkkinä on Edward Shorterin tutkimusenteko-opas *The Historian and the Computer. A Practical Guide* (1971). Ks. Crymble 2021, 2; Shawn Graham, Ian Milligan & Scott Weingart, *Exploring Big Historical Data. The Historian's Macroscope*. 2 painos. Imperial College Press 2022, 17–20; Wijffes 2017, 5.
17. Viljo Rasila, Tietokone historian tutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 65:2 (1967), 140–146. Rasilasta ks. myös Mikko Tolonen & Leo Lahti, Digitaaliset ihmistieteet ja historian tutkimus. Teoksessa Matti Hannikainen, Mirrka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoria historian tutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 235.

historiantutkijan valmiuksia uuden tutkimusmenetelmän käyttöönottoon:

[T]ietokone avaa aivan uusia näkymiä myös historiantutkimukselle. Ennen kuin mahdollisuuksia kuitenkin voidaan käyttää kyllin tehokkaasti tutkimuksen hyväksi, on tutkijain tiedettävä: 1) mitä ja minkälaisia tehtäviä tietokone voi suorittaa, 2) minkälaisia tehtäviä tietokoneella kannattaa suorittaa, 3) mitä on tiedettävä ohjelmoinnista sekä 4) mitä on tiedettävä aineiston syöttötekniikasta.¹⁸

Rasilan peräänkuuluttama ymmärrys tietokoneen toimintamekanismeista esiintyy myös nykyisissä keskusteluissa digitaalisesta lähdekritiikistä sekä digitaalisten työkalujen kritiikistä.¹⁹ Osa tutki-

■ Kuva 1. Ennen digitaalisia arkistoja leikekokoelmat autoivat tutkijoita sanomalehtikeskustelujen äärelle. Leikkeitä arkistoiitiin myös lehtien toimituksissa. Kuvassa *Hufvudstadsbladetin* arkisto ja kirjasto vuodelta 1934. Lähde: Journalistinen kuva-arkisto, JOKAHL3B_E01:20. CC BY 4.0.

joista on puhunut jopa historiantutkimuksen vallankumouksesta,²⁰ kun taas toiset ovat olleet varovaisempia ja korostaneet digitaalisissa tutkimusympäristöissä vaadittavia uudenlaisia taitoja.²¹ Petri Paju, Heli Rantala ja Hannu Salmi kirjoittavat verkkomaailman konehuoneista, joissa ”tehdyt päätökset ohjaavat aineiston käyttöä ja käyttäjiä”.²² Tähän keskusteluun kiinnittyy myös Helle Strandgaard Jensenin digitaalisen arkistolukutaidon (*digital archival literacy*) käsite. Sen

18. Rasila 1967, 146.

19. Esim. Kimmo Elo, Digitaalisen historiantutkimuksen kenttää louhimassa. Teoksessa Kimmo Elo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Turun historiallinen yhdistys 2016, 24; Marijn Koolen, Jasmijn van Gorp & Jacco van Ossenberg, Toward a Model for Digital Tool Criticism. Reflection as Integrative Practice. *Digital Scholarship in the Humanities* 34:2 (2019), 368–385; Estelle Bunout, Contextualising Queries. Guidance for Research using Current Collections of Digitised Newspapers. Teoksessa Estelle Bunout, Maud Ehrmann & Frédéric Clavert (toim.) *Digitised Newspapers. A New Eldorado for Historians? Reflections on Tools, Methods and Epistemology*. De Gruyter 2023, 279, 291–292.

20. Julia Flanders, The Productive Unease of 21st-century Digital Scholarship. *Digital Humanities Quarterly* 3:3 (2009), <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/3/3/000055/000055.html> (28.2.2023); Anders Frickers, Towards a New Digital Historicism? Doing History in the Age of Abundance. *View* 1:1 (2012), 19–26; Wijfjes 2017, 5–6.

21. Esim. Nils Brügger, *The Archived Web. Doing History in the Digital Age*. The MIT Press 2018, 14.

22. Paju, Rantala & Salmi 2019.

keskiössä on ymmärrys niistä taloudellisista, kulttuurisista ja poliittisista reunaehdoista, jotka määrittelevät digitaalisten arkistojen muotoutumista ja niiden käyttöä.²³

Jensenin mukaan digitaalinen arkistolukutaito auttaa meitä ymmärtämään erilaisia kokoelmien syntyyn vaikuttaneita taustatekijöitä. Lisäksi se haastaa pohtimaan, mitä meidän on mahdollista löytää, kun toteutamme käyttöliittymässä erilaisia hakuja tai käytämme tietokoneavusteisia analyysimenetelmiä.²⁴ Käsite korostaa käyttöliittymään ja digitoitujen dokumenttien syntymekanismiin kohdistuvaa kriittisyyttä, jota Estelle Bunout on omassa mallissaan täydentänyt digiaineistoja käyttävän tutkijan itsereflektiolla. Niin sanotun kysymyskritiikin (*query criticism*) eli tekemiensä hakujen kriittisen tarkastelun ja mahdollisen uudelleen suuntaamisen lisäksi nykytutkijoilta vaaditaan ymmärrystä siitä, minkälaisia kysymyksiä digitaalisille aineistoille on ylipäätään mahdollista esittää.²⁵ Myös digitaalisen hermeneutiikan käsite yhdistää historian tutkimuksen käytänteiden kriittisen tarkastelun digitaalisten tutkimusympäristöjen lukutaitoon.²⁶

Sinällään tutkimusympäristön voimakas muutos ei ole ennen kokematon. Aineistojen digitalisaatio on verrattavissa 1800-luvun lopulla tapahtuneeseen kansallisarkistojen perustamiseen. Myös tuolloin tehtiin valintaa sen suhteen, mitä säilytetään ja asetetaan käyttäjien saataville.²⁷ Samalla tavoin toimitaan nyt. Tutkijoina olemme kuitenkin tottuneita tiedostamaan arkistoissa

säilyneiden aineistojen valinnaisuuden ja sen vaikutuksen tulkintoihin, kun taas tietokoneen ruudulle ilmestyvien aineistojen kohdalla samat kysymykset jäävät helposti pohtimatta.²⁸

Koska digitalisaatio on aiheuttanut tutkimuksellisen käänteeseen, joka tavalla tai toisella koskettaa kaikkia historian tutkijoita, näiden kysymysten pohtiminen on ensiarvoisen tärkeää. Onhan jo yksinomaan optisen tekstintunnistuksen (*optical character recognition*, OCR) kehittymisen vaikuttanut merkittävästi niihin tapoihin, joille rajaamme ja läpikäymme aineistoja. Uudet työskentelytavat edellyttävät tutkijalta myös kykyä toimia aineistopaljouden keskellä sekä tarkkuutta hakuosumien kontekstoinnissa,²⁹ mitä käsitellen seuraavaksi.

Erilaisten kontekstien ymmärtäminen tärkeää

Yksi keskeisimmistä digitalisaatioon liittyvistä hyödyistä on aineistojen helppo saatavuus. Osin tästä johtuen uusimman ajan tutkijat käyttävät sanoma- ja aikakauslehtiaineistoja yhä useammin tutkimuksensa täydentävänä lähteenä. Lehtiaineistojen lukeminen eri puolilta maailmaa on myös entistä helpompaa, ja uusien lehtisivujen digitointi tuo koko ajan laajenevan lähdejoukon tutkijoiden ruuduille. Esimerkiksi Iso-Britannian sanomalehtiarkistossa (*The British Newspaper Archive*) digitoidaan viikottain satoja tuhansia sivuja, ja käyttöliittymä avaa jo nyt pääsyn yli 70 miljoonaan lehtisivuun noin 2000 sanomaleh-

23. Helle Strandgaard Jensen, Digital Archival Literacy for (all) Historians. *Media History* 27:2 (2021), 251–254, doi:10.1080/13688804.2020.1779047. Jensenin kokoamia ajatuksia löytyy myös muiden tutkijoiden teksteistä. Ks. esim. Ehrmann, Bunout & Düring 2019, 2; Henrik Grue Bastiansen, Når mediehistorien blir søkbar – og grafisk. Introduksjon til Nasjonalbibliotekets første IT-verktøy. *Mediehistorisk Tidsskrift* 2 (2019), 133; Bastiansen 2020 42–43; Nicholson 2013, 64–67; Wijffes 2017, 10; Bunout 2023, 285–292.

24. Jensen 2021, 259–260.

25. Bunout 2023, 279–280.

26. Fickers, Tatarinov & van der Heijden 2022, 6–11. Ks. myös Tolonen & Lahti 2018, 236; Sarah Oberbichler et al., Integrated Interdisciplinary Workflows for Research on Historical Newspapers. Perspectives from Humanities Scholars, Computer Scientists, and Librarians. *Journal of the Association for Information Science and Technology* 73:2 (2022), 226.

27. Jani Marjanen, How Digitalization Changes History (and maybe also Historical Research). NewsEye-projektin blogi 12.3.2018, <https://www.newseye.eu/blog/news/how-digitalization-changes-history-and-maybe-also-historical-research/> (28.10.2022); Johan Jarlbrink & Pelle Snickars, Cultural Heritage as Digital Noise. Nineteenth Century Newspapers in the Digital Archive. *Journal of Documentation* 73:6 (2017), 1229.

28. Zaagsma 2022, 1–3, 8–15.

29. Käytännön tutkimustyön muutoksia käsitellään seikkaperäisesti lukuisissa alan julkaisuissa. Samanaikaisesti monet elementit tutkijan työssä ovat kuitenkin säilyneet digitaalisissa ympäristöissä ennallaan, mistä johtuen muutoksia ei tulisi korostaa liikaa. Ks. esim. Nicholson 2013, 61–64; Paul Gooding, *Historic Newspapers in the Digital Age. "Search all about it!"*. Routledge 2017, 1–3; Maud Ehrmann, Estelle Bunout & Frédéric Clavert. Digitised Historical Newspapers. A Changing Research Landscape. Introduction. Teoksessa Estelle Bunout, Maud Ehrmann & Frédéric Clavert (toim.) *Digitised Newspapers. A New Eldorado for Historians? Reflections on Tools, Methods and Epistemology*. De Gruyter 2023, 1–5; Bunout 2023, 277–285.

destä.³⁰ Aineistopaljouden keskellä hakuosumia arvioidaan kuitenkin helposti painoarvoaan merkittävämmiksi tai niitä tulkitaan virheellisesti, jos tutkija ei perehdy riittävästi osumiensa yhteiskunnalliseen ja mediahistorialliseen kontekstiin.³¹ Näin tapahtui minulle, kun kirjoitin englanninkielistä ensyklopedia-artikkelia feminismistä eurooppalaisissa sanomalehdissä.

Keräsin käsittelyäni varten lehtitekstejä muun muassa Iso-Britannian sanomalehtiarkiston kokoelmista ja valikoin tekstiin sitaatin, joka kuvasi hyvin argumenttiani.³² Kontekstualisoin sitaatin asianmukaisesti omana aikanaan kierätettyihin feminismiin stereotyyppioihin sekä toin esiin sen, kuinka toimittaja tarkasteli siinä brittiläistä naisasialiikettä suhteessa yhdysvaltalaiseen feminismiin. Sen sijaan en pohtinut tarkemmin artikkelin julkaisukontekstia vaan havahduin vasta jälkeensä siihen, että kyse oli Aberdeenin kaupungissa Skotlannissa julkaistusta paikallislehdestä. Vaikka tulkintani oli riittävä lyhyelle ensyklopediatekstillemme, olisin voinut rikastuttaa sitä kiinnittämällä huomiota paikallislehden rooliin uusien ajattelutapojen leviämässä. Mediahistoriallinen konteksti häivytti analyysissäni kuitenkin taka-alalle, kun tein tulkintoja ilman kunnollista kulttuurista tuntemusta, mistä Putnam on varoittanut.³³

Laajempi konteksti katoaa herkästi, kun tutkija innostuu yksittäisestä hakuosumasta. Esimerkkinä voidaan tarkastella *Karjala*-lehden vuonna 1917 julkaisemaa mainintaa naiseksi pukeutuneesta miehestä, joka joutui venäläisten

sotilaiden pahoinpitelemäksi.³⁴ Jos sukupuolen moninaisuuden historiasta kiinnostunut tutkija tulkitsee uutista perehtymättä tarkemmin julkaisujankohdan muuhun uutisointiin, häneltä jää huomaamatta, että sotilaiden aiheuttamat järjestyshäiriöt olivat *Karjalassa* toistuvan uutisoinnin aiheena.³⁵ Näin ollen normeja rikkonut sukupuolen esittäminen ei näyttäydä keskeisenä syynä uutiselle tai edes sitä edeltäneelle tapahtumaketjulle, vaan kyse oli ajan poliittisessa ilmapiirissä tapahtuneesta kiehuunasta, joka herätti Viipurissa julkista keskustelua Suomen itsenäistymistä edeltäneinä kuukausina.

Tutkijan on syytä kiinnittää huomiota myös uutisen alkuperään sekä sijoittumiseen lehdessä. *Karjalasta* tuttu ilmaisu 'naiseksi pukeutunut mies' toistuu esimerkiksi *Keskisuomalaisen* uutisessa vuodelta 1932³⁶. Tällä kertaa sukupuolien rikkominen on nostettu uutisen kärkeen, sillä otsikko tiesi kertoa "'Daami' olikin - mies!'"³⁷ Suomen tietotoimiston (STT) välittämä uutinen kertoi dramaattisin sanakäntein tukholmalaisessa yökerhossa tapahtuneesta välikohtauksesta sekä sitä seuranneesta poliisin takaa-ajosta. Uutinen toi eittämättä lukijoiden ulottuville tiedon henkilöstä, joka kyseenalaisti käytöksellään sukupuolen kaksinaapaista jakoa, mutta normin rikkomus tapahtui turvallisesti Suomen rajojen ulkopuolella. Lisäksi uutisen journalistista merkitystä vähensi humoristinen kerronta sekä tekstin sijoittaminen viihteellisten pikku-uutisten joukkoon. Kyse oli täyteuutisesta, jonka tarkoituksena oli viihdyttää lukijoita.

30. Rose Staveley-Wadham, We've Reached 50 Million Pages. Celebrating 50 Fantastic Things About The Archive. The British Newspaper Archive -sivuston blogi 5.4.2022, <https://blog.britishnewspaperarchive.co.uk/2022/04/05/archive-reaches-50-million-pages/> (28.2.2023); The British Newspaper Archive -sivuston etusivu, <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/> (29.8.2023).

31. Bingham 2010, 227–228; Hitchcock 2013, 11–18; Putnam 2016, 383–389; Bunout 2023, 276–280; Kergomard 2023, 360–366. Niin sanottu rusinat pullasta -lähestymistapa (*cherry-picking*) ei ole ollut vieras analogisia lehtiaineistoja käyttäville tutkijoillekaan, mutta siihen on entistä helpompaa hairahtua digitaalisissa tutkimusympäristöissä. Ks. Penny Tinkler, Fragmentation and Inclusivity Methods for Working with Girls' and Women's Magazines. Teoksessa Rachel Ritchie et al. (toim.) *Women in Magazines. Research, Representation, Production and Consumption*. Routledge 2016, 26, 37–38.

32. Heidi Kurvinen, Feminism in the News. Teoksessa Karen Ross et al. (toim.) *The International Encyclopedia of Gender, Media and Communication*. Wiley-Blackwell 2020, 4, <https://doi.org/10.1002/9781119429128.iegmc.202>.

33. Putnam 2016, 394–497.

34. Toissayöllinen katumeteli. *Karjala* 30.6.1917, 3, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1244056?page=3> Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (KDA).

35. Esim. Sotilasmielivalta Viipurissa ja tšekäläinen poliisilaitos. *Karjala* 1.7.1917, 3, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1244367?page=3>, KDA; Sotilasmielivalta. *Karjala* 30.8.1917, 3, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1244370?page=3>, KDA.

36. Sama uutinen julkaistiin myös *Savon Sanomissa*, *Kannaksen Lehdessä*, *Käkisalmen Sanomissa*, *Ylä-Vuoksessa*, *Länsi-Savossa* ja *Etelä-Suomen Sanomissa*.

37. "Daami" olikin - mies! *Keskisuomalainen* 3.5.1932, 3, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1864532?page=3>, KDA.

Hakuosumien ja niiden julkaisukontekstin välisen yhteyden katoamista edesauttaa se, että lehtiaineistot ovat digitoituna etäännyneet toimituksellisesta kontekstistaan, mikä historian-tutkijoilla on muutoinkin ollut tapana häivyttää näkyvistä³⁸. Mediahistoriallisen kontekstin vaikutus tulkintojen kestävytyteen vaihtelee toki lähestymistavasta ja tutkimuskysymyksestä riippuen. Jos tutkija esimerkiksi käyttää isoja aineistomasoja selvittääkseen lehtien välisiä tiedonkierron tapoja,³⁹ yksittäisten lehtien journalistisen kontekstin avaaminen ei ole välttämättä olennaista tutkimuskysymyksen ratkaisemisessa. Sen sijaan uudessa julkaisukontekstissa teksteille annettujen merkitysten analysoiminen edellyttää lähilukemista.⁴⁰ Tällöin lehtitekstien mediahistoriallinen kontekstointi on välttämätöntä, jotta voimme tehdä niistä perusteltuja tulkintoja. Esimerkiksi ymmärrys tekstien toimituksellisista syntyprosesseista sekä eri lehtityypeille⁴¹ ominaisista piirteistä syventävät olennaisesti lähilukemalla tehtyä analyysiä.⁴² On myös hyvä muistaa, ettei journalistinen konteksti ole irrallaan muista tutkimuksellisista konteksteista, kuten tutkimusajan laajemmasta yhteiskunnallisesta keskustelusta, vaan asettuu tulkintoja tehtäessä vuoropuheluun niiden kanssa.⁴³ Lisäksi toimitustyön luonteessa eri aikoina tapahtuneet muutokset

vaikuttavat tulkintoihin. Esimerkiksi suorat käännöstekstit ja niin sanottu leikkaa-liimaa-journalismi sekä tekstien kierrättäminen olivat leimalista 1800-luvun journalismille, mutta samaisen vuosisadan jälkipuoliskolta lähtien toimittajien aktiivinen rooli uutistuotannossa on koko ajan kasvanut.⁴⁴

Lehtitekstin kontekstoiminen oman aikansa mediaympäristöön ja siihen julkaisuun, josta teksti on löydetty, haastaa tutkijaa esittämään jatkokysymyksen: mitä lähteitä digitaalinen haku ei ole tavoittanut ja miten mahdolliset katveet vaikuttavat tutkimustuloksiin?⁴⁵ Tällöin lähdekriittinen katse kohdistuu digitaalisen lehtiarkiston institutionaaliseen ja teknologiseen kontekstiin, kuten Bunout kirjoittaa.⁴⁶ Käytännössä kaikkea analogisten arkistojen aineistoista ei ole vielä digitoitu eikä ehkä koskaan tullakaan digitoimaan. Samanaikaisesti aineistojen näennäisen helppo saatavuus kannustaa tutkijoita tietynlaisen tutkimuskysymysten äärelle ja vinouttaa käsitystä siitä, mikä on tutkimisen arvoista.⁴⁷ Esimerkiksi Suomessa naistenlehdet ovat olleet keskeisiä yhteiskunnallisen keskustelun paikkoja,⁴⁸ mutta Kansalliskirjaston digitoiduista kokoelmista niihin ei pääse käsiksi kuin 1940-lukua edeltävältä ajalta. Kotimaisista sanomalehdistä on katsauksen julkaisuhetkellä löydettävissä muutama

38. Aiheesta esim. Heidi Kurvinen, Toimittajat ja toimitusprosessit mediatekstien takana. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:3 (2018), 310–322; Kergomard 2023, 362.
39. Esim. Hannu Salmi et al., Återanvändningen av text i den finska tidningspressen 1771–1853. *Historisk Tidskrift för Finland* 103:1 (2018), 46–76, <https://journal.fi/htf/article/view/80405>; Sofia Paasikivi et al., Infectious Media. Cholera and the Circulation of Texts in the Finnish Press, 1860–1920. *Media History* (2022), doi:10.1080/13688804.2022.2054408.
40. Hannu Salmi et al., Shared and Parallel Histories of Swedish-language Newspapers. An introduction. Teoksessa Patrik Lundell et al. (toim.) *Information Flows across the Baltic Sea. Towards a Computational Approach to Media History*. Föreningen Mediehistoriskt arkiv 2023, 16; Patrik Lundell, Recontextualisations and Transformations in the Information Flows. A worm's-eye view through the temperance question. Teoksessa Patrik Lundell et al. (toim.) *Information Flows across the Baltic Sea. Towards a Computational Approach to Media History*. Föreningen Mediehistoriskt arkiv 2023, 81–82.
41. Historiantutkijoiden yleisesti käyttämistä lehdistä voidaan erottaa ainakin sanoma- ja aikakauslehdet, pilalehdet, järjestölehdet, ammattilehdet sekä organisaatioiden sisäiseen ja ulkoiseen viestintään tarkoitetut lehdet. Lehtityyppi vaikuttaa osaltaan siihen, millä tavoin niissä käsitellään tutkijaa kiinnostavia kysymyksiä.
42. Bingham 2010, 230; Nicholson 2013, 71; Wijffes 2017, 12–13, 21; Kergomard 2023, 362–366. Ks. myös Bunout 2023, 292–296; Putnam 2016, 392. Kontekstoinnin merkitys koskee yhtä lailla analogisia lehtiaineistoja käytäviä tutkijoita. Ks. esim. Tinkler 2016, 25–26.
43. Jukka Kortti, *Mediahistoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*. SKS 2016, 33–34; Tinkler 2016, 31–32.
44. Pirjo Munck, *Valistajista ammattimieheksi. Toimittajien ammattilaistumisen pitkä tie 1771–1921*. Helsingin yliopisto 2016, 62–74; Hannu Salmi et al., The Reuse of Texts in Finnish Newspapers and Journals, 1771–192. A Digital Humanities Perspective. *Historical Methods. A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History* 54:1 (2021), 14, 26; Lundell 2023, 78–79.
45. Jensen 2021, 253–255.
46. Bunout 2023, 278–279, 285–292.
47. Jensen 2021, 253–255; Putnam 2016, 389–392; Wijffes 2017, 16.
48. Esim. Laura Saarenmaa & Iris Ruoho, Women's Magazines in the Nordic Style. Politics, Politicians and the Welfare State. *European Journal of Communication* 29:3 (2014), 289–303.

kokonaisuudessaan digitoitu lehti, joita ovat *Maaseudun Tulevaisuus*, *Länsi-Savo*, *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Uusi Suomi*.⁴⁹ Lisäksi esimerkiksi *Apu*, *Hufvudstadsbladet*, *Ny Tid*, *Tekniikan Maaailma* ja *Suomen Kuvalehti* ovat suurelta osin luettavissa digitaalisessa muodossa myös viime vuosikymmeniltä. Varsin sattumanvaraiselta vaikuttava valikoima selittyy sillä, että kyseisten lehtien vanhoja vuosikertoja on digitoitu ulkopuolisella rahoituksella niiden vuosikymmenten osalta, joihin Kansalliskirjaston massadigitointi ei ole vielä ulottunut.⁵⁰ Näin ollen tutkimusaineistoissa on ollut selkeä vinouma, mikä on viime vuosina jossain määrin korostanut keskustalais-kokoomuslaisia poliittisia näkökantoja⁵¹. Lähi-tulevaisuudessa tosin suomenruotsalaisen lehdistön digitoitujen versiot avautuvat kokonaisuudessaan Kansalliskirjaston palvelun kautta tutkijoiden käyttöön, ja ulkopuolisella rahoituksella digitoidaan parhaillaan myös esimerkiksi *Helsingin Sanomia* ja *Ilta-Sanomiam*.⁵²

Tällä hetkellä Kansalliskirjaston digipalvelussa on yli 17 miljoonaa sanomalehtisivua ja noin seitsemän miljoonaa aikakauslehtisivua. Avoimesti käytettävissä ovat suomenkieliset aineistot, jotka on julkaistu ennen vuotta 1939 sekä ruotsinkieliset aineistot vuoteen 1949 asti.⁵³ Käyttöliittymän ominaisuuksia myös parannetaan koko ajan. Vuosien 1771–1914 sanomalehtiaineistot on esimerkiksi viime vuosina tekstintunnistettu uudelleen, mikä on parantanut hakuosumien laatua keskimäärin 17 prosenttiyksikköä.⁵⁴ Digitaalisille arkistoille ominainen jatkuva muutos vaikuttaa näin ollen varsin konkreettisesti hakuhetkellä saatavien

osumien listaukseen ja tulosten luotettavuuteen. Tästä johtuen hakuhetkeä määrittäneet reunaehdot on syytä kirjoittaa läpinäkyvästi auki valmiiseen tutkimukseen. Tutkijan on lisäksi kyettävä arvioimaan, minkälaisia tulkintoja aineistosta on kussakin hetkessä mahdollista tehdä.⁵⁵

Omassa tutkimuksessani digiarkistojen jatkuvasti täydentyvä luonne on korostunut käyttäessäni Kansalliskirjaston digipalvelun aineistoja lähivuosisikymmeniltä. Koska eri sanomalehtien digitaalisia vuosikertoja on ilmestynyt käyttöliittymään pitkin tutkimusprosessia, olen joutunut muuttamaan ymmärrystäni tutkimusaineiston koostumuksesta. Zoé Kergomardin tavoin olen siirtynyt suljetun korpuksen ihanteesta kohti aukinaista lähdeaineistoa, joka voi saada uusia muotoja tutkimusprosessin kuluessa.⁵⁶ Samanaikaisesti olen hyödyntänyt aineistonkeruussa erilaisia lähteidenlukutapoja. Olen yhdistänyt yksittäisten tekstien läheltä lukemisen niiden katsomiseen etäältä ja havainnut siten kehityskulkuja ja yhteyksiä, jotka ovat ohjanneet uusien aineistojen äärelle.⁵⁷ Se on avannut mahdollisuuden löytää jotain sellaista, jota en alun perin osannut edes etsiä.⁵⁸ Seuraavaksi käsittelen tarkemmin digitaalisten arkistojen käyttöliittymien erityispiirteitä ja niiden vaikutuksia tutkimusprosessissa.

Arkistojen käyttö lisää käsitteellistä ymmärrystä

Digitoisemisessa ja digitaalisten aineistojen esillepanossa on aina kyse valinnoista, jotka tiivistyvät käyttäjille tarjotussa käyttöliittymässä. Sen toi-

49. Usein kysytyt kysymykset, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/faq> (28.8.2023).

50. Hakkarainen et al. 2022, 109. Vastaavanlainen tilanne on esimerkiksi Hollannissa. Ks. Wijffes 2017, 15–17.

51. Vuotta 1939 uudemmat aineistot ovat katsauksen kirjoittamishetkellä tutkijoiden käytössä haka-kirjautumisen kautta.

52. Digitoituista ruotsinkielisistä sanomalehdistä tuli yleisömenestys. Kansalliskirjaston digipalvelu 14.11.2022, <https://www.kansalliskirjasto.fi/fi/ uutiset/digitoituista-ruotsinkielisista-sanomalehdista-tuli-yleisömenestys> (28.2.2023); Johanna Lilja & Tuula Pääkkönen, Kansalliskirjasto digitoi. Tutkijoille ja kansalaisille. *Ennen ja nyt* 22:4 (2022), 11–12, <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.122833>.

53. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/stats> (22.8.2023); Digi.kansalliskirjasto.fi. 25 miljoonaa sivua historiaa. Kansalliskirjaston digipalvelu 12.12.2022, <https://www.kansalliskirjasto.fi/fi/ uutiset/digikansalliskirjastofi-25-miljoonaa-sivua-historiaa> (28.2.2023).

54. Erno Liukkonen, Tuula Pääkkönen & Minna Kaukonen, ”Turho hölyhtys” on nyt ”turha hälyytys”. Digitoidun sanomalehtiaineiston sisältöhaun parannukset käytössä. *Tietolinja* 2 (2021), <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021121661233>; Lilja & Pääkkönen 2022, 11–12.

55. Wijffes 2017, 16; Jensen 2021, 260; Martina Hjertman, *Afloat and Aflame. Deconstructing the Long 19th Century Port City Gothenburg through Newspaper Archaeology*. Universus Academic Press 2022, 69–70.

56. Kergomard 2023, 367–368.

57. Tim Hitchcock, Big Data, Small Data and Meaning. *Historyonics* 9.11.2014, http://historyonics.blogspot.com/2014/11/big-data-small-data-and-meaning_9.html (28.2.2023); Putnam 2016, 386–387; Julia Laite, The Emmet’s Inch. Small History in a Digital Age. *Journal of Social History* 53:4 (2020), 975.

58. Putnam 2016, 377, 386–387; Bunout 2023, 278; Kergomard 2023, 371–373.

mintamekanismien ymmärtäminen on tutkijalle välttämätöntä. Vaikka lehtiarkistojen käyttöliittymät muistuttavat monelta osin toisiaan, niissä on lukuisia hakujen tekemiseen ja tulosten esittämiseen liittyviä eroavaisuuksia.⁵⁹ Esimerkiksi Kansalliskirjaston digipalvelussa haku on mahdollista kohdentaa tekstien ohella lehtikuviin, kun taas Ruotsin Kuninkaallisen kirjaston sanomalehtiarkistossa kuvahakumahdollisuutta ei ole olemassa. Norjan Kansalliskirjastossa on käytössä N-gram-työkalu,⁶⁰ joka muistuttaa Googlen palvelua ja antaa mahdollisuuden nähdä selkeitä trendejä erilaisten hakusanojen kehityksessä. Norjalainen käyttöliittymä näyttää osumat suhteellisina frekvensseinä, kun taas Kansalliskirjaston hakuosumista katsottavissa oleva kaavio esittää absoluuttiset frekvenssit. Kansalliskirjaston digipalvelussa osumat on kuitenkin helppo suhteuttaa haussa mukana olleiden lehtisivujen määrään käyttöliittymästä saatavan Excel-tiedoston avulla. Kaikissa lehtiarkistoissa suhteuttaminen ei onnistu puuttuvien metatietojen vuoksi, ja ne saattavat myös käyttää erilaisia suhteuttamisen mittareita. Lehtisivujen määrän ohella osuman frekvenssi voidaan laskea esimerkiksi miljoonaa sanaa kohden.

Tietoisuus arkistokohtaisista eroista on edellytys sille, että hakutuloksista voidaan tehdä luotettavia tulkintoja.⁶¹ Käytännössä uuteen lehtiarkistoon tutustuminen tapahtuu usein yrityksen ja erehdyksen kautta. Se voi kuulostaa epäiteelliseltä, mutta digiaineistojen kohdalla käsillä tekemisen on itse asiassa osoitettu kehittävän käsitteellistä ymmärrystä, jos se yhdistetään kriittiseen ajatteluun (*thinking*).⁶² Etenkin aluksi digitaalisten lehtiarkistojen rohkea testailu on jopa välttämätöntä, jotta tutkijan ymmärrys niiden tutkimukselle avaamista mahdollisuuksista kehittyi. Minä esimerkiksi ehdin tehdä Tanskan Kuninkaallisen kirjaston sanomalehtiarkistossa useampia hakuja ennen kuin ymmärsin, miten digitoitujen lehtien sisällä oli mahdollista liikkua ilman, että lehteä oli selattava sivu sivulta.

En myöskään aluksi huomannut, että Ruotsin Kuninkaallisen kirjaston sanomalehtiarkistossa oli mahdollista tallentaa suosikkisivuja, vaan keräsin aineistoa talteen yksinomaan kuvamalla. Lopulta aineistonkeruutapojen yhdistelmä osoittautui tässä tapauksessa toimivimmaksi, sillä omalle listalle tallennettuja leikkeitä ei ole mahdollista lukea Suomessa. Ruotsalaiset ja tanskalaiset aineistot ovatkin kokonaisuudessaan tavoitettavissa vain kirjastojen omilla hakupäätteillä, kun taas Islannin, Färsearten ja Grönlannin lehdistöä kokoava Timarit.is sekä osa Norjan Kansalliskirjaston digitoimista sanoma- ja aikauslehtiaineistoista on luettavissa kotikoneelta Suomessa.

Pohjoismaisten lehtiarkistojen käyttöliittymien eroavaisuudet ilmentävät hyvin Maud Ehrmannin, Estelle Bunoutin ja Marten Düringin ajatusta digitoitujen sanomalehtiarkistojen neljästä sukupolvesta: niiden edetessä arkistot kehittyvät vuorovaikutteisemmiksi ja tutkijoiden tarpeita paremmin palveleviksi. Kehittyneemmissä käyttöliittymissä tutkija voi esimerkiksi rakentaa omia leikekokoelmia. Aineiston käyttömahdollisuuksia on myös voitu rikastaa tarjoamalla vaikkapa mahdollisuus nimentunnistukseen (*Named-entity recognition*, NER). Tällöin käyttöliittymä laskee esiintymisfrekvenssejä esimerkiksi henkilöiden, paikkojen ja tapahtumien nimille.⁶³

Useimmille tutkijoille keskeisin suurten aineistomassojen läpikäyntiä helpottanut ominaisuus on kuitenkin lehtiarkistoille standardiksi muodostunut sanahaku.⁶⁴ Myös kaikki pohjoismaiset digiarkistot tarjoavat käyttäjälleen ensimmäisenä avoimen sanahakukentän sekä erilaisia hakuja rajoittavia vaihtoehtoja, kuten ilmestymisajankohdan ja julkaisun nimen. Yksinkertaista sanahakua on usein mahdollista täydentää sumealla haulilla, jolloin osumiin sisältyy haetun sanan kaltaisia sanoja. Käyttäjää ohjeistetaan lisäksi erilaisten tuloksia parantavien hakumuotojen, kuten kirjastojen käyttöliittymistä tuttujen Boolean operaattoreiden, käyttöön.⁶⁵

59. Nicholson 2013, 64–66; Koolen, van Gorp & van Ossenbruggen 2019, 369–370, 379–382; Jensen 2021, 251–252; Bunout 2023, 285–288.

60. Bastiansen 2019, 134–139.

61. Pfanzelter et al. 2021, 13–16.

62. Esim. Fickers, Tatarinov & van der Heijden 2022, 7–8.

63. Ehrmann, Bunout & Düring 2019, 8–18.

64. Esim. Hitchcock 2013, 14–15; Hakkarainen et al. 2022, 110–113.

65. Jensen 2021, 257–258; Oberbichler et al. 2022, 232–233; Hjertman 2022, 72–73.

Samanaikaisesti onnistunut aineistonkeruu edellyttää tutkijalta ymmärrystä tutkittavasta ilmiöstä ja sen laajemmasta kontekstista: saamme käyttöliittymästä ulos sen, mitä osaamme siltä kysyä.⁶⁶ Yrittäessäni paikantaa feminististä liikettä käsitellyttä kirjoittelua 1960- ja 1970-luvun vaihteen suomalaisista lehdistä en esimerkiksi aluksi huomannut käyttäviä englanninkielisen ilmaisun käännoästä 'naisten vapautusliike', koska ajattelin, ettei se suorana käännoäslainana olisi voinut olla vakiintuneessa käytössä. Sen sijaan suoritin hakuja asiasanoilla 'naisasia', 'naiskysymys', 'sukupuolirooli', 'feminismi' ja 'feministi' sekä edistyneempien hakujen yhdistelmillä, kuten eri taivutusmuodot hakuihin sisällyttävällä katkaisumerkillä *⁶⁷. Vasta törmätyäni suomenkielisessä lehtiartikkelissa englanninkieliseen ilmaukseen 'women's lib' ymmärsin lisätä hakusanoihini naisten vapautusliikkeen eri variaatioineen ja kolmella kielellä. Tämä oli tutkimukselleni ratkaisevaa, sillä tulokset avasivat laajemman näkökulman siihen keskusteluun, jota Suomessa tuohon aikaan käytiin.

Esimerkkini on hyvä osoitus siitä, että digitaalisissa ympäristöissä korostuu tutkijan kyky käyttää oikeanlaisia hakusanoja. Siksi käytettyjen hakusanojen kriittinen tarkastelu ja niiden aukikirjoittaminen on välttämätöntä.⁶⁸ Impresso-projektin kaltaisissa kehittyneemmissä käyttöliittymissä on tosin jo nykyisin tutkijan hakusanastoa kehitäviä ominaisuuksia, kuten mahdollisuus nähdä haetun sanan OCR-muunnelmia eli optisen tekstintunnistuksen väärintulkintamisia sanoja.⁶⁹ Lisäksi erilaisten hakusanojen yhdistely ja saatujen tulosten lukeminen ristiin lisäävät kaikissa käyttöliittymissä tulosten luotettavuutta. Tutki-

jalta vaaditaan myös ymmärrystä historiallisesta kielenkäytöstä, siinä tapahtuneista muutoksista ja sanojen mahdollisista piilomerkityksistä.⁷⁰ Omaa sanavarastoa on mahdollista kartuttaa perehtymällä esimerkiksi tutkimusajankohdan lehtikieleen ja siinä käytettyihin ilmaisiin. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen historian osalta sanomalehtien käyttämää suomenkielistä terminologiaa on kartoitettu ansiokkaasti Sateenkaarihistorian hakusanakirjassa.⁷¹

Käyttöliittymä on keskeisessä roolissa myös hakuosumien esittämisessä, mikä aiheuttaa esimerkiksi hakutulosten näennäistä tasa-arvoisuutta.⁷² Toisin sanoen hakutuloksia selatessa kaikki tulokset näyttävät yhtä tärkeitä, vaikka hakukone tarjoaisikin mahdollisuuden järjestää osumat osuvuuden perusteella, kuten Kansalliskirjaston digipalvelussa on mahdollista tehdä. Niinpä esimerkiksi hakukomentoni "Betty Friedan" AND "Naisellisuuden harhat" tuotti osumiksi muun muassa kirja-arvioita Friedanin vuonna 1967 suomennetusta kirjasta *Naisellisuuden harhat* ja artikkeleita hänen samana vuonna tapahtuneesta Suomen-vierailustaan, mutta myös yleisiä artikkeleita feminismistä⁷³. Käytännössä haun mahdollistanut ohjelmisto laski jokaiselle osumalle arvon, jossa hakusanaparin sivukohtaista toistuvuutta laskettiin suhteessa sivun sanojen kokonaismäärään sekä sanan yleiseen toistuvuuteen.⁷⁴

Yllättäen kustantamon mainokset Friedanin kirjasta eivät olleet osumien joukossa, vaikka tekemäni haku sisälsi suomennoksen nimen. Tässä tapauksessa käyttöliittymälle aiheutti ongelmia kirjan otsikon ensimmäisen sanan tavutus (naisellisuuden) sekä sen rivitys kolmelle riville. Tieto-

66. David Deacon, Yesterday's Papers and Today's Technology. Digital Newspaper Archives and 'Push Button' Content Analysis. *European Journal of Communication* 22:1 (2007), 8, <https://doi.org/10.1177/0267323107073743>; Bastiansen 2019, 136–137.

67. Esim. Hakkarainen et al. 2022, 111–112.

68. Bunout 2023, 281–283; Wijffes 2017, 16–17.

69. Ks. Design, <https://impresso-project.ch/project/design/>; Computational Linguistics, <https://impresso-project.ch/project/linguistics/>; FAQ: What are 'word embeddings', <https://impresso-project.ch/app/faq> (28.2.2023).

70. Esim. Bingham 2010, 229–230; Hakkarainen et al. 2022, 113.

71. <https://sateenkaarisanakirja.herokuapp.com/> (17.11.2022).

72. Maarten van den Bos & Hermione Giffard, The Grapevine. Measuring the Influence of Dutch Newspapers on Delpher. *TS. Tijdschrift voor tijdschriftstudies* (2015), 29.

73. Olin hakua tehdessäni kiinnostunut siitä, minkälaisen painoarvon Friedanin teoksen suomennos ja hänen samalle vuodelle ajoittunut Suomen-vierailunsa on saanut kotimaisessa uutisoinnissa lähivuosisikymmeninä. Tein haun 1.8.2020 ja toteutin sen vuosille 1967–2018. Kohdistin haun sanoma- ja aikakauslehtiaineistoihin ja edellytin osumilta kaikkia hakusanoja. Haku tuotti kaikkiansa 22 osumaa, joista osa oli valtavirtalehdistön sijasta aikakausjulkaisuista, kuten Naistutkimusmonisteista.

74. Usein kysyttyä: Haku ja metadata, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/faq> (22.2.2023).

■ Kuva 2: Sanomalehtien digitointi on tehty useimmiten mikrofilmiin pohjalta, mikä on paikoin vaikuttanut tekstintunnistuksen laatuun. Kuvassa mikrofilminlukulaite vuodelta 1971. Kuvaaja: Yves Tessier. Lähde: Lavalin yliopiston arkistohallintaosasto, 334-2-001. Wikimedia Commons.

koneella saattaa olla hankaluuksia tunnistaa hakusanoja myös optisen tekstintunnistuksen puutteista ja palstojen segmentoinnissa esiintyneistä ongelmista johtuen⁷⁵. Alkuperäistä paperilehteä ja sen digitoitua versiota onkin syytä tarkastella editioina, joilla on omat ominaisuutensa. Digitoitu lehti esimerkiksi sisältää aina sellaista tietoa, joka puuttuu sen paperisesta versiosta. Tämä digitoinnissa syntyvä kohina (*noise*) saattaa tuoda tekstintunnistuksen keskelle sellaista tekstiä, jota alkuperäisessä lehdessä ei ole ollut, kuten Johan Jarlbrink ja Pelle Snickars ovat kuvanneet.⁷⁶

Friedan-esimerkissä alkuperäisten osumien lista täydentyi avoimemman haun (hakukomento ”Betty Friedan”) ansiosta muutamilla vuoteen 1967 liittyneillä maininnoilla,⁷⁷ mikä vahvisti tulkintaa yhdysvaltalaisfeministin ja hänen kirjansa merkityksestä 1960-luvun suomalaisessa keskustelussa. Kustantamon mainonnassa kirja saikin suhteellisen suuren painoarvon, kun taas kirja-arvioiden kirjoittajat nostivat paikoin esiin teoksen keskeisten argumenttien soveltumattomuuden suomalaiseen kontekstiin. Analysoidessani Betty Friedania käsitteleviä osumia niiden tulkitseminen kokonaisuutena ja suhteessa toisiinsa nousi näin ollen keskeiseksi. Käytännössä kontekstualisoin uudelleen sen, mitä tietokoneen ruudulta oli luettavissa yksittäisinä artikkeleina ja mainoslauseina⁷⁸. Tämä edellytti ymmärrystä niin lehtitekstien historiallisista konteksteista kuin käyttöliittymän toteutuksessa tehdyistä valinnoista sekä kyvyistäni käyttöliittymän käyttäjänä. Tekemiäni tulkintoja ei voikaan irrottaa käyttämistäni hakukomennoista tai siitä institutionaalista ja teknologisesti kontekstista (Kansalliskirjasto ja sen tarjoama käyttöliittymä), jossa suoritin hakuja ja selasin saamiani osumia.⁷⁹

Käytännössä erilaiset kontekstit asettuvat digitaalisissa arkistoissa usein vuoropuheluun keskenään. Lehtitekstien kontekstoinnissa on nimittäin mahdollista hyödyntää metatietoja, jotka löytyvät digitoitujen lehtiarkistojen käyttöliittymistä varsin helposti. Esimerkiksi Kansalliskirjaston digipalvelussa metatietoihin on kirjattu muun muassa lehden julkaisupaikka ja siinä mahdollisesti tapahtuneet muutokset, lehden nimi eri variaatioineen sekä julkaisijan mahdollinen poliittinen sidonnaisuus. Metatietojen merkitys ei ole kuitenkaan yksinomaan informaatioarvossa, vaan ne auttavat tutkijaa tarkastelemaan digitoitujen aineistojen materiaalisuutta – tai oikeammin digitointiprosessissa muuttunutta materiaalisuutta. Henrik Grue Bastiansen muistuttaa paperilehdistä digitoitujen sanoma- ja aikakauslehtien koostuvan ykkösistä ja nolista. Ne tuottavat tietokoneen ruudulle kuvan alkuperä-

75. Yleistajuisesti OCR-tunnistuksesta ja siihen liittyvistä haasteista esim. Hakkarainen et al. 2022, 111; Lilja & Pääkkönen 2022, 6; Wijffes 2017, 18–19.

76. Jarlbrink & Snickars 2017, 1228–1243, 1229. Ks. myös Oberbichler et al. 2022, 231–232; Hakkarainen et al. 2022, 107, 111.

77. Vuodelle 1967 osumista sijoittui seitsemän, joista kaksi oli kirjan mainoksia. Kaikkinensa osumien määrä vuosina 1967–2018 oli 100. Haun rajaukset noudattivat edellisen haun vastaavia.

78. Thomas Smits, Looking for The Illustrated London News in Australian Digital Newspapers. *Media History* 23:1 (2017), 84.

79. Bunout 2023, passim.

räislähteestä, jota emme pysty koskettamaan.⁸⁰ Näin ollen esimerkiksi tutkitun sanoma- tai aikakauslehden fyysinen koko ja sivumäärä häipyvät tietokoneen ruudulta helposti näkyvistä. Sen sijaan alkuperäistä paperilehteä selaava tutkija näkee lähteensä materiaalisien muodon konkreettisesti edessään ja pystyy suhteuttamaan tulkinsansa osaksi tätä ymmärrystä.⁸¹ Digitoituja aineistoja tarkasteleva tutkija voi rakentaa vastaavaa ymmärrystä numeerisista tiedoista koostuvien metatietojen avulla, mutta lehden kuvittelu materiaalisena objektina jää tutkijan mielikuvituksen varaan. Tähänkin on tosin kehitetty ratkaisuja. Esimerkkinä voidaan mainita Helsingin yliopiston COMHIS-tutkimusryhmässä kehitetty *materiality explorer* -työkalu, jonka avulla kotimaisten sanomalehtien koon ja ulkoasun muutoksia on pystytty lähestymään tietokoneavusteisesti⁸².

Lopuksi

Digitaaliset aineistot antavat meille mahdollisuuden esittää kokonaan uudenlaisia tutkimuskysymyksiä sekä löytää ennestään tutkimattomia näkökulmia menneisyyteen. Laajat sanomalehtiaineistot tarjoavat esimerkiksi mahdollisuuksia analysoida julkisessa keskustelussa käytyjä debatteja sekä hahmottaa erilaisten käsitteiden ja ilmiöiden historiallista kehitystä. Aineistojen käyttö edellyttää kuitenkin tietoisuutta digitaalisten työkalujen rajoitteista sekä niiden käytön vaikutuksista tutkimustuloksiin. Koska digitaalinen sivu on aina alkuperäisen lehtisivun editio, tekstien tulkitseminen edellyttää myös ymmärrystä kahdesta erilaisesta mediaympäristöstä. Viime kädessä digitaalisuuden synnyttämässä murroksessa onkin kyse historiantutkijan perusmenetel-

mien hallitsemisesta sekä niiden soveltamisesta uudennlaisissa tutkimusympäristöissä.

Tässä katsausartikkelissa olen pyrkinyt avaamaan digitaalisten lehtiarkistojen erityispiirteitä omien käytännön esimerkkieni avulla, koska keskustelu digitalisaatioon liittyvistä peruskysymyksistä on nähdäkseni edelleen tärkeää. Vaikka tällä hetkellä opiskeleva sukupolvi on kasvanut digitaalisten ympäristöjen kyllästävässä maailmassa, heidänkään diginatiiviuutensa ei tarkoita automaattista kykyä tarkastella digitaalisessa muodossa olevia aineistoja kriittisesti. Tästä johtuen meidän on tutkijoina ja opettajina oltava tietoisia digitoitujen aineistojen käyttöön liittyvistä menetelmällisistä kysymyksistä. Samanaikaisesti meidän on tärkeä tarkastella digitaalisia lehtiaineistoja lähdeyyppinä, jonka pohjalta tehtävät tulkinnat edellyttävät ymmärrystä yksittäisten tekstien laajemmasta mediahistoriallisesta kontekstista.

Haluan kiittää lämpimästi vertaisarvioitsijoita heidän esittämistään kriittisistä kommentteista, jotka auttoivat kirkastamaan katsauksen argumenttia. Lisäksi kiitän Turun yliopiston kulttuurihistorian professori Hannu Salmea sekä tutkijatohtori Heidi Hakkarasta, dosentti Petri Pajua ja väitöskirjatutkija Satu Sorvalia, joilta olen viime vuosina oppinut paljon digitaalisesta historiasta.

Dosentti Heidi Kurvinen työskentelee kollegiumtutkijana Turun yliopiston ihmistieteiden tutkijakollegiumissa (TIAS). **Sähköposti:** heidi.kurvinen@utu.fi

80. Bastiansen 2020, 39–40. Ks. myös Nicholson 2013, 64; Wijffes 2017, 18.

81. Hieke Huistra & Bram Mellink, Phrasing History. Selecting Sources in Digital Repositories. *Historical Methods* 49:4 (2016), 221–222; Wijffes 2017, 20; Tinkler 2016, 26.

82. Eetu Mäkelä et al., Interdisciplinary Collaboration in Studying Newspaper Materiality. Teoksessa S. Krauwer & D. Fiaer (toim.) *Twin Talks Workshop at DHN 2019. Proceedings of the Twin Talks Workshop at DHN 2019*. CEUR-WS.org 2019, 55–66. Ks. myös <https://newspaper-materiality-comhis.rahtiapp.fi/> (17.11.2022).

Susanna Välimäki & Nappu Koivisto-Kaasik

Miksi tutkia säveltäjänaisia?

Naiset ovat aina luoneet musiikkia, onhan musiikillinen ilmaisu ihmisille ja kulttuureille luontaista kaikkialla ja kaikkina aikoina. Säveltävien naisten perinne on silti usein jäänyt piiloon, myös Suomen musiikin historian kirjoituksessa. Naisten sävellyskulttuuria ovat keskeisesti määrittäneet sisäinen tarve musiikilliseen luovuuteen, musiikin tärkeä sija tyttöjen kasvatuksessa sekä naisten ja heidän musiikkinsa poikkeaminen miehiseksi ymmärretystä normista. Moni historian säveltäjänainen pohti omaa sävellystyötään ja kertoi siihen liittyvistä ajatuksistaan toiselle säveltäjänaiselle, muttei juuri muille.

Säveltäminen oli 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuolen naiselle haasteellista toimintaa yhteiskunnan sukupuolittuneiden rajoitusten, normien ja käsitysten takia. Tämä oli tilanne niin Suomessa kuin yleensä Euroopassa, Yhdysvalloissa ynnä muissa maissa, joissa harjoitettiin länsimaista sävellyskulttuuria. Naisen säveltämistä pidettiin lähinnä paheksuttavana, häpeällisenä, naurettavana tai yhdentekevänä toimintana,

koska säveltämisen katsottiin soveltuvan vain miehille. Yleisesti ajateltiin, että säveltäminen oli ristiriidassa naisen sukupuolisen olemuksen ja roolin kanssa. Jos nainen sävelsi, se teki hänestä sukupuolensa hukanneen tai kieltävän epänaisen. Samalla uskoteltiin, että naiselta puuttuivat säveltämiseen tarvittavat henkiset edellytykset.¹ Säveltäminen oli siten tunkeutumista miehille varatulle alueelle.

Etsiessämme tietoa pitkällä 1800-luvulla syntyneistä suomalaisista säveltävistä naisista huomasimme pian, että heitä oli paljon enemmän kuin mitä aluksi oletimme. Historiallista arkistomateriaalia läpi kahlatessamme meille muodostui nopeasti käsitys siitä, miten keskeinen merkitys naisilla on Suomen musiikin historiassa. Ruohonjuuritasolla – musiikin opiskelijoiden ja varhaisopettajien sekä koulu- ja kotimusiisoinnin parissa – 1800-luvun musiikkielämä oli pitkälti nimenomaan naisten kulttuuria. Laulu ja pianonsoitto kuuluivat ylempien luokkien tyttöjen tapakasvatukseen siinä missä koruompelu, ranska ja muut kielet.² 1800-luvun naiselle musiikki – erityisesti

1. Esim. George P. Upton, *Woman in Music*. A. McClurg 1890 [1886]; Judith Tick, *American Women Composers Before 1870*. University of Rochester Press 1995 [1979], 224–233; Jane Bowers & Judith Tick (toim.) *Women Making Music. The Western Art Tradition, 1150–1950*. University of Illinois Press 1987, 8–9; Eva Rieger, *Frau, Musik und Männerherrschaft. Zum Ausschluss der Frau aus der deutschen Musikpädagogik, Musikwissenschaft und Musikausbildung*. Furore 1988; Christine Battersby, *Gender and Genius. Towards a Feminist Aesthetics*. The Women's Press 1989; Nancy B. Reich, *European Composers and Musicians, ca. 1800–1890*. Teoksessa Karin Pendle (toim.) *Women & Music. A History*. Indiana University Press 1991, 98–99; Marcia J. Citron, *Gender and the Musical Canon*. Cambridge University Press 1993, 10, 44–54, 80–120; Pirkko Moisala, Musiikki sukupuolen kautta tulkittuna. Esimerkkejä sukupuolistavasta musiikintutkimuksesta. *Musiikki* 24:3 (1994) 241–277, 256–257.
2. Esim. Sisko Wilkama, *Naissivistyksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1880-luvuilla. Pedagogis-aatehistoriallinen tutkimus*. HY 1938, 2, 6–9, 39, 42, 80; vrt. Tick 1995 [1979]; Rieger 1988: luku 1.4; Reich 1991; Marja Mustakallio, ”Teen nyt paljon musiikkia.” *Fanny Henselin (1805–1847) toiminta modernisoituvassa musiikkikulttuurissa*. Musiikkitieteen väitöskirja. Åbo Akademi 2003; Candace Bailey, *Music and the Southern Belle. From Accomplished Lady to Confederate Composer*. Southern Illinois University Press 2010; Kirsi Vainio-Korhonen, *Sofie Munsterhjelmän aika. Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS 2012, 27–28, 30, 121, 131.

laulu ja pianonsoitto – oli yksi harvoja alueita, joita hän saattoi opiskella yhtä pitkälle ja samoilla opettajilla kuin miehet. Suurin osa perusteellisen musiikkikoulutuksen saaneista ihmisistä 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuolen Suomessa oli naisia.

Naiset hakeutuivat sankoin joukoin musiikin ammattiopintoihin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen Euroopassa. He opiskelivat konservatorioissa ja muissa musiikinopetusta antavissa kouluissa laulua, pianonsoittoa ja hiljalleen muitakin soittimia, vaikka sävellyksen, kontrapunktin, soinnutuksen ja soitinnuksen luokille osallistuminen oli yleensä tehty naisille vaikeaksi tai mahdottomaksi.³ Euroopan konservatorioiden opiskelijoista 70–80 prosenttia oli naisia.⁴ Nykyisen Taideyliopiston Sibelius-Akatemian opiskelijoista valtaosa oli naisia 1950-luvulle saakka.⁵ Musiikin historiasta kertovat kirjat antavat asiasta yleensä päinvastaisen, virheellisen kuvan.

Myös musiikkiseuroissa naiset olivat kantavia voimia, vaikka historiankirjoihin on otettu näistä toimijoista mukaan yleensä vain miesten nimet. Turussa 1800-luvun lopussa konsertteja järjestäneen ja muusikoiden yhteistyöverkostona toimineen Diletanttiiyhdistyksen jäsenistä niin suuri osa oli naisia, että siihen viitattiin nimellä ”*dilletanter*”, sekopäiset tädit.⁶ Sen sijaan näkyvien kansallisten musiikki-instituutioiden hallinto ja työpaikat – oopperalaulajia lukuun ottamatta – pysyivät miesten hallinnassa. Naisen ei katsottu sopivan huomattavaan julkiseen toimeen tai valta-asemaan, kuten säveltäjäksi, kapellimestariksi, orkesterimuusikoksi, korkeampien oppilaitosten opettajaksi, johtajaksi, johtokunnan jäseneksi tai kriitikoksi. He kyllä kelpasivat kapellimestarien, kuoronjohtajien, säveltäjien ja musiikkioppilaitosten johtajien ”oikeiksi käsiksi”

apulaisjohtajiksi ja työmyyriksi, mutta ilman vastaavaa virallista asemaa. Naisten uramahdollisuuksia rajoittivat musiikkialalla moninkertaiset ideologiset ja institutionaaliset esteet, portinvarijat ja lasikatot.

Naiset saattoivat 1800-luvulla kuitenkin opettaa ja johtaa niin toisten kuin omaakin musiikkia yksityisissä ja valtiollisissa tyttökouluissa ja niiden opettajaluokilla. Musiikinopettajan työ, kuten kielten ynnä muiden kouluaineidenkin opettaminen, oli 1800-luvulla harvoja valtakulttuurin hyväksymiä ansiotyön mahdollisuuksia ylempien luokkien naisille, etenkin leskille sekä naimattomille ei-aatelisille säätyläisnaisille.

Säveltäjän naisten toimijaverkostot ja yhteistyön muodot ulottuivat monille taiteen, koulutuksen ja sivistyksen aloille. Moni nainen ponnistautui ammatilliselle uralle nimenomaan toisten naisten tukemana, naisvaltaisesta perhetaustasta, kouluympäristöstä tai samanhenkisestä ystävyyspiiristä. Säveltävät naiset muodostivat elämänmittaisia työ-, asuin- ja elämänkumppanuuksia toisten naisten kanssa. Heidän naisvaltaiset perheensä muodostuivat siskoista ja muista naispuolisista sukulaisista, ystäväistä, työtovereista ja elämänkumppaneista. Joidenkin säveltäjän naisten elämäntapaa voisi kuvata niin sanotuksi Bostonin avioliitoksi, joka oli tyypillinen 1800-luvun ja 1900-luvun alun naisille, jotka tekivät ammatillista uraa taiteiden, tieteiden ja koulutuksen alalla.⁷ Kahden naisen välistä parisuhdetta ja yhdessä asumista pidettiin ”viattomana”, vaikka miesten kohdalla sitä ei olisi hyväksytty. Koska naistenväliseen intohimoon liittyvät dokumentit kuten kirjeet on yleensä tietoisesti tuhottu asianosaisten itsensä tai heidän läheistensä toimesta, queer-tulkintojen tekeminen vaatii hermistymistä hiljaisuuksille, alakulttuurisille koo-deille ja monisäikeisille eettisille kysymyksille.⁸

3. Mabel Daniels, *An American Girl in Munich*. Little, Brown & Company 1905; Bowers & Tick 1987, 7; Rieger 1988, 59–74; Reich 1991, 99–100; Citron 1993, 59–61; Mustakallio 2003, 62; Freia Hoffmann (toim.) *Handbuch Konservatorien. Institutionelle Musikausbildung im deutschsprachigen Raum des 19. Jahrhunderts*. Laaber-Verlag 2021.

4. Rieger 1988, 59–74; ks. myös Hoffmann et al. 2021.

5. Fabian Dahlström, *Sibelius-Akatemia 1882–1982*. Suom. Rauno Ekholm. SA:n julkaisuja 1. SA 1982, 37.

6. Åbo Akademin kirjasto. Ivar Thunebergin ja Fanny Thunebergin kokoelma: Ivar Thunebergin kirjeet Lilli ja Axel Thunebergille.

7. Esim. Lillian Faderman, *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendship and Love between Women from the Renaissance to the Present*. The Women's Press 1991 [1981], 190. Nimitys juontuu Henry Jamesin romaaniin *Bostonin naiset* (*The Bostonians*); Henry James, *Bostonin naiset*. Suom. Kaarina Ripatti. WSOY 1986 [1886]. [Alkuteos *The Bostonians*.]

8. Tuula Juvonen, *Varjoelämä ja julkisia salaisuuksia. Homoseksuaalisuuden rakentuminen sotien jälkeisessä Suomessa*. Vastapaino 2002, 58 & 2021, 71–72, 75; Riikka Taavetti, *Queer-historian avoimet menneisyydet*. Teoksessa Elina Hakoniemi et al. (toim.) *Menneet tulevaisuudet. Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2018*. Helsingin yliopisto 2018, 111–112, 121–123.

Queeristi eläneet säveltäjänaiset vaikuttaisivat olevan aineistossamme pikemminkin keskeisiä toimijoita kuin marginaalia.

Naistenvälisten suhteiden ja verkostojen merkitys ilmenee siinäkin, että tyttökoulu on tutkimuksessamme keskeinen instituutio. Ennen valtiollisten konservatorioiden valtakautta 1800-luvun korkeatasoisin ammattimainen musiikinopetus keskittyi usein tyttökouluihin, joissa monet ajan tunnetut muusikot työskentelivät.⁹ Tyttökouluihin muodostui omia musiikillisia perinteitä ja säveltäjänäisten jatkumoa. Suomalaisnaiset kävivät tyttökouluja myös Ruotsissa, Ranskassa, Saksassa ja Sveitsissä. He opiskelivat musiikkia näissä kouluissa ja usein samaan aikaan lisäksi musiikkikouluissa ja yksityisesti.

Säveltäjänaisiin liittyvät aineistot ovat usein päätyneet lähdekokoelmiin toisten naisten kuolinpesistä ja jäämistöistä. Moniin historiallisiin nuottipainatteisiin on aiempi omistaja kirjoittanut nimensä, jonka olemme usein huomanneet olevan naisen. Osittain tämä johtunee siitä, että suurin osa pianonsoiton ja laulun harjoittajista on Suomessa kaikkina aikoina ollut naisia. Toisaalta kuolinpesien leimat ja lahjoittajatiedot kertovat siitä, että naisten tuottamaa kulttuuriperintöä ovat halunneet säilyttää juuri naiset.

Esimerkiksi Josefine Woldstedt (1848–1913) ei koskaan julkaissut yhtään sävellystä, mutta Kansalliskirjastossa on kaksi mapillista hänen sävellyskäsikirjoituksiaan. Päivämääristä ynnä muista seikoista päätellen ne ovat peräisin sairauden varjostamilta viimeisiltä vuosikymmeniltä (1890–1913). Ehkä säveltäminen oli Woldstedtille hänen elämänsä viimeisenä parinäkymmenenä vuotena ainut tapa tehdä musiikkia tai ylipäätään tehdä jotakin, pitää yllä yhteyttä sisäiseen sielunelämään ja soivaan maailmaan, musiikilliseen

minuuteen ja elävyyden kokemukseen. Paksut mapit kertovat voimakkaasta ilmaisuntarpeesta ja vuolaasti soineesta mielestä.

Hyvä esimerkki Woldstedtin sävelkielen koruttomasta vaikuttavuudesta on yksinlaulu Friedrich Schillerin kuuluisaan tekstiin *Des Mädchens Klage* (Tytön valitus). Laulu ilmentää runon murhemielistä sisältöä koskettavasti. Runossa suurta murheen taakkaa kantava tyttö istuu veden rannalla synkeässä yössä. Hän kokee sielunsa tyhjäksi ja kuoleentuneeksi. Kaikki toiveet ovat turhia, ja hän kaipaa kuolemaa. Piano askeltaa c-mollissa tasaisin neljäsosa-soinnuin, ja laulun melodinen linja sekä välisoitot viettävät voimakkaasti alas, aina uudestaan ja uudestaan alkavine, vierähdystä muistuttavine rytmeineen. Musiikki on toisteista ja muuttumatonta, peruuttamattomuutta ilmentävää – ja kaunista.

Teksti on muokattu Susanna Välimäen ja Nuppu Koivisto-Kaasikin teoksesta Sävelten tyttäret. Säveltävät naiset Suomessa 1800-luvulta 1900-luvulle (Historiallinen Arkisto 154, SKS 2023). Ote julkaistu Historiallisen Aikakauskirjan ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran yhteistyönä.

Susanna Välimäki on taiteiden tutkimuksen apulaisprofessori ja musiikkitieteen tieteenalavastaava Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: susanna.valimaki@helsinki.fi

FT Nuppu Koivisto-Kaasik työskentelee Suomen Akatemian tutkijatohtorina (2022–2025) Taideyliopiston tutkimusinstituutissa.

Sähköposti: nuppu.koivisto@uniarts.fi

9. Esim. Tick 1995 [1979], 33–56; Rieger 1988, 59–79; Bailey 2010, erit. luku 4; Annkatrin Babbe & Volker Timmermann (toim.) *Musikerinnen und ihre Netzwerke im 19. Jahrhundert*. Schriftenreihe des Sophie Drinker Instituts 12. BIS Verlag 2016; Susanne Rode-Breyman (toim.) *Orte der Musik. Kulturelles Handeln von Frauen in der Stadt*. Musik-Kultur-Gender 3. Böhlau Verlag 2017.

Epäuskottava kertomus säätiön vaikutuksesta syrjintään opettajakoulutusvalinnassa

Historiallisessa *Aikakauskirjassa* (2/2023) julkaistiin Ville Okkosen kirjoitus ”Kaavailut kansakoulunopettajainkoulutuksen sisäänoton poliittisista rajauksista ja vasemmistolaisten opettajien valvonta 1950- ja 1960-lukujen taitteessa”. Siinä annettiin ymmärtää, että elinkeinoelämää lähellä oleva Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiö (SYT) yhteistyössä korkeiden kouluviranomaisten ja SUPOn kanssa olisi luonut virkakieltojärjestelmän, jolla pyrittiin estämään vasemmistolaisesti ajattelevien pääsy opettajankoulutukseen. Tämä väite on varsin epäuskottava.

Väitteensä tueksi artikkelin kirjoittaja Ville Okkonen tuo esille yhden ainoan SYT:n järjestämän seminaarin vuodelta 1960, johon kouluviranomaisia oli osallistunut. Itse asiassa artikkelinsa lopuksi Okkonen joutuukin myöntämään, ettei hänellä mitään todisteita virkakiellosta olekaan, vaikka hän siihen suuntaan vihjailee ja liittää monta viatonta henkilöä tuohon kuviteltuun hankkeeseen.

Osallistuminen erilaisten sidosryhmien tilaisuuksiin kuului kouluhallituksessa työskentelevien virkatehtäviin, eikä se vielä todista mitään. Osallistuminen siis kuului asiaan, vaikkei itse olisikaan ollut samaa mieltä arvopohjasta, jonka perusteella esimerkiksi nyt mainittu säätiö toimi. Jutussa mainittu kansanopetusosaston koulutoimenjohtaja Alfred Salmela oli isoisäni ja olen perehtynyt hänen arkistoonsa, muihin lähteisiin sekä haastatellut useita aikalaisia ja kouluvaiuttajia kirjoittaessani hänen elämäkertansa.

Kukaan, eikä mikään lähde, viittaa virkakieltoon, jonka olemassa ololla Ville Okkonen flirttailee.

Päinvastoin Alfred Salmela, joka oli kotoisin vaatimattomista olosuhteista, pyrki koko uransa aikana tasoittamaan kaikkien suomalaisten lasten opintietä tuomalla useita sosiaalisia uudistuksia, kuten maksuttoman koulunkäynnin, kaikkien ulottuville riippumatta lasten vanhempien varallisuudesta tai asuinpaikasta (tai poliittisesta suuntautumisesta). Hän näki sekä oikeiston että vasemmiston työväenliikkeen isänmaallisina ja Suomen etua ajavina. Tämänkään vuoksi ei vasemmistolaisesti ajattelevien diskriminointi olisi voinut tulla kyseeseen.

Omassa työssään Salmela pystyi valitsemaan hänelle raportoivat kansakouluntarkastajat. Tässäkään työssä hän ei katsonut hakijoiden puoluekantaan tai maailmankatsomusta. Tärkeintä oli pätevyys tehtävään. Näin muun muassa kouluhallituksen entinen pääjohtaja Erkki Aho (sd.) pääsi aloittamaan kouluhallintouransa aluksi tarkastajan sijaisena.

Alfred Salmela itse joutui usein poliittisen painostuksen alaiseksi, mutta pysyi virassaan loppuun asti, vaikka 1930-luvulla Lapuan liike ja sotien jälkeen kouluhallituksen pääjohtaja Yrjö Ruutu (SKDL) pyrkivät savustamaan hänet pois kouluhallituksesta. Ruutu pyrki kopioimaan Suomen neuvostoliittolaisen mallin mukaisen koulujärjestelmän, minkä hankkeen Salmela pystyi pysäyttämään. Tämä tapahtui tuomalla sosialidemokraattisen kansanedustajan Aino Malkamäen avulla kunnallista keskikoulua koskeva lakialoite

eduskuntaan, missä se hyväksyttiin syksyllä 1945. Malkamäki oli jäsenenä kansakoulukomiteassa, jonka puheenjohtaja Salmela oli.

Näin Suomeen luotiin ilmainen, tasa-arvoinen koulujärjestelmä jo 30 vuotta ennen peruskoulua. Valtion tiukasta taloustilanteesta johtuen näiden koulujen yleistyminen oli hitaampaa kuin Sal-

mela olisi toivonut. Tässäkään suhteessa ei siis tapahtunut radikaalia koulutusajattelun muutosta 1960-luvulla, vaikka Okkonen artikkelissaan niin väittää.

Olli Salmela
dosentti, Helsinki

Venäjän ja Ukrainan kirkkopoliittisten erimielisyyksien syitä, siteitä ja seurauksia

Heta Hurskainen & Teuvo Laitila:

Ukraina on meidän! Kirkot ja politiikka Ukrainan ja Venäjän suhteissa. Gaudeamus 2023. 416 s. ISBN 978-952-345-205-3.

Ukrainan ja Venäjän väliset jännitteet nousivat niin kutsutun suuren yleisön tietoon viimeistään vuonna 2014, kun Venäjä miehitti Krimin ja alkoi tukea venäläismielisiä separatisteja Itä-Ukrainassa. Helmikuusta 2022 alkaen täysimittaiseksi hyökkäyssodaksi kärjistynyt ja yhä laajempia mittasuhteita saanut konflikti on hallinnut mediatilaa. Kirkkopoliittiset kiistat ovat pyörineet mukana sotauutisoitinta taustoittavana sivujuonteena, mutta niiden taustat ja todellinen merkitys venäläisen ja ukrainalaisen nationalismien kehitykselle – ja lopulta jännitteiden kärjistymiselle sodaksi asti – ovat saattaneet jäädä monelle tapahtumia seuraavalle hämäräksi ja Ukrainan monien kirkkojen olemus ja keskinäiset suhteet epäselviksi.

Tähän hämäryyteen luo tervetullutta valoa Itä-Suomen yliopiston teologian yliopistotutkijoiden Heta Hurskaisen ja Teuvo Laitilan tietokirja, joka avaa Ukrainan itäiseen kristillisyyden piiriin lukeutuvien kirkkokuntien mutkikkaita vaiheita ja niiden roolia alueen monitahoisissa poliittisissa käänteissä. Tekijät luonnehtivat kirkkojen toimintaa ”epäpoliittiseksi politiikaksi”, jossa kirkollisiin periaatteisiin vetoaminen on tapa vaikuttaa poliittisesti. Heidän tarkastelukulmassaan korostuvat ukrainalais-venäläiset suhteet sekä etäisyyden ottaminen valmiisiin, latautuneisiin tulkintoihin ja kilpaileviin näkemyksiin menneisyydestä. Kirja pyrkiikin – tekijöidensä sanoin – osaltaan purkamaan Ukrainan kirkollisuuden tulkittamista ensisijaisesti Venäjän historian perspektiivistä. Se liittyy siis mukaan Venäjä-keskeisyyden kriittiseen, antikolonialistiseen tarkasteluun, joka on sodan myötä ottanut akateemisessa maailmassa uusia kierroksia. Kriittiseltä katseelta ei vältty myöskään Ukrainan kansallinen tarina, jossa – kuten muissakin kansallisissa kertomuksissa – yhtenäisyyden vaikutel-

maa on rakennettu osin yksinkertaistamisten ja pois-sulkemisten kautta.

Mitä kilpaileviin historianäkemyksiin tulee, niiden voi sanoa olevan kirkkopoliittisten näkemuserojen ja kiistojen perusta ja punainen lanka. Sekä Venäjällä että Ukrainassa katsotaan, että niiden kristillistymisen alkupiste on vuosi 988, jolloin Kiovan Rusin suuriruhtinas Vladimir – ukrainalaisittain Volodymyr – otti väitetyksi vastaan kasteen ja antoi kastaa myös alamaisensa. Tämän vuoksi häntä kunnioitetaan pyhänä molemmissa maissa. Mutta siihen yhteiset näkemykset käytännössä päättävätkin ja myyttihistoriallinen käännekohta haarautuu erillisiksi ja toisensa haastaviksi kansallisiksi kertomuksiksi. Venäläisessä versiossa esitetään, että Kiovan Rus oli venäläisen valtiokehityksen ja sen kirkollisen järjestelmän alkumuoto, joka ”siirtyi” yhtenäisenä jatkumona Moskovaan. Ukrainalaisittain Kiovan Rus edustaa puolestaan ukrainalaisuutta, joka säilyi ja selviytyi maata pirstoneista ja jakaneista vaiheista huolimatta.

Kirjan ensimmäisessä osassa Hurskainen ja Laitila kuvaavat yksityiskohtaisesti, miten nykyisin Ukrainaksi kutsutun alueen kirkollinen monimuotoisuus ja samalla jännitteet kehittyivät ennen 1900-lukua. Yksityiskohtaisuudesta huolimatta esitys on selkeä, ja kirjoittajat liittävät eri vaiheet kunkin aikakauden valtataisteluihin alueen hallinnasta. Tältä osin teos ja Jukka Korpelan tuore kirja *Muinais-Venäjän myytti. Kiovan Rus, Ukraina ja Vanhan Venäjän historia* täydentävät hyvin toisiaan. Moskovan patriarkaatin perustaminen (1589), kreikkalaiskatolisen kirkon syntyminen Brestin unionin seurauksena (1595), Puolan vallan aika, 1600-luvun kasakkahetmanaatin nousu ja hajoaminen sekä Ukrainan jakaminen Puolan ja Venäjän kesken (1667) pohjustivat tilannetta, jossa Kiovan metropoliitta vuonna 1668 siirtyi Moskovan patriarkaatin yhteyteen. Tämän tapahtuman tulkinnat ovat olleet keskiössä, kun on kiistelty Ukrainan kirkollisesta asemasta.

Moskovan patriarkaatin näkökulmasta Ukraina ”palasi” vuonna 1668 osaksi alkuperäistä, itäslaavilaista ortodoksista yhteyttä. Ukrainan itsenäiseksi julistautuneen kirkon mukaan Ukrainan aluetta ei koskaan luovutettu kenellekään, vaan sen ja Ukrainan erottamaton yhteys oli luotu jo Kiovan Rusin suuriruhtinaan ja asukkaiden kastamisessa bysanttilaiseen ortodoksiseen uskoon. Tulkinnan hyväksyy myös Konstantinopolin

patriarkaatti, joka tammikuussa 2019 myönsi Ukrainalle edellisenä vuonna valmistellun autokefalian, eli täysin itsenäisen aseman. Kiovan ja Moskovan jatkumon haastava näkemys on ollut Moskovalle mahdoton hyväksyä monesta syystä, muun muassa siksi, että se käytännössä asettaisi venäläisen itsenäisen ortodoksisuuden alkupiteeksi vasta vuoden 1589.

1800-luvun kansallisuusaatteiden nousu vahvisti Venäjällä ajatuksia ortodoksisuuden ja valtionkehityksen saumattomasta yhteydestä, Venäjän erityisluonteesta sekä ortodoksisten itäslaavien – eli venäläisten, ukrainalaisten ja valkovenäläisten – perimmäisestä ykseydestä saman kansan eri ilmentyminä. Näitä ideoita tuki kasvavassa määrin myös kirkko. Samaan aikaan Ukrainassa kansallista, sekä venäläisyydestä että puolalaisuudesta erillistä identiteettiä hahmoteltiin painotuksia vaihdellen niin kielen, kasakoiden kuin ”itää” ja ”länttä” omaleimaisesti yhdistävän kreikkalaiskatolisuudenkin varaan.

Valtiollinen itsenäisyys ei varsinaisesti kuulunut 1800-luvun ukrainalaisiin kansallisuuspyrkimyksiin, mutta vuoden 1917 jälkeisissä kuohuissa sekin lyhytaikaisesti toteutui. Samalla tuli hetkellisesti tilaa kirkkolisille itsenäisyyspyrkimyksille. Vuonna 1921 perustettiin Moskovasta irrallinen Ukrainan ortodoksinen kirkko. Irrrottautumisprosessissa katsottiin, että kirkolliskokous palautti ennen vuotta 1686 toimineen itsenäisen ukrainalaisen ortodoksinen kirkon. Muiden ortodoksisten kirkkojen hyväksyntää toimi ei kuitenkaan saanut. Seuranneena neuvostoaikana ukrainalaista kansallistunnetta ruokkivaksi katsottu kirkko nitistettiin alun myönteämielisyyden jälkeen olemattomiin, kun taas Moskovan patriarkaatti luovi läpi vuosikymmenten poliittisen ristiaallokon neuvostovaltan kontrollissa. Hurskainen ja Laitila kuvaavat kirjan toisessa osassa näitä ja muita neuvostoaajan haasteita Ukrainan kirkkopoliitikalle ja kirkkoliselle elämälle.

Omat mutkikkaat käännteensä Ukrainan kirkkopoliitikkaan toivat toinen maailmansota, saksalais miehitys ja ukrainalaisnationalismin nousu. Jälkimmäisen seurauksia olivat muun muassa epäilyttävänä pidetyn kreikkalaiskatolisen kirkon ”palauttaminen” Moskovan huomaan vuonna 1946 sekä Ukrainan ortodoksisuuden yhä tiukempi suitsiminen neuvostokansalaisuuden ruutuun. Sodan aikana fasismista oli tullut yleiskäsité, jolla saatettiin leimata kaikki Neuvostoliitolle epäedullinen toiminta ja toimijat, kuten Vatikaani sekä kaikenlainen ukrainalainen kansallismielinen liikehdintä.

Siinä, missä teoksen kaksi ensimmäistä osaa ovat luonteeltaan enemmän taustoittavia – ja sellaisina oleellisia myöhempien vaiheiden ymmärtämiseksi – kolmas osa on analyttisempi ja myös spekulatiivisempi katsaus kirkkojen rooliin tapahtumissa ja kehityskuluissa, jotka alkoivat vuonna 1991, Ukrainan itsenäistyessä, ja jatkuvat yhä. Kirkkopoliitikan ”pääpelaajat” asemoitui-

vat kentälle jo Neuvostoliiton viimeisinä aikoina. Mihail Gorbatšovin uudistuspolitiikka ja kasvava kritiikki neuvostoaajan toimia kohtaan johtivat siihen, että Ukrainan autokefaalinen kirkko perustettiin uudelleen vuonna 1989. Samana vuonna kreikkalaiskatolinen kirkko sai jälleen toimiluvan. Moskovan patriarkaatti puolestaan myöntyi antamaan omalle eksarkaatilleen eli hallinnoimalleen kirkolle Ukrainassa autonomisen aseman vuonna 1990. Vaikka se toimi edelleen patriarkaatin alaisuudessa, se pyrki ottamaan etäisyyttä venäläiskansalliseen tulkintaan ortodoksisuudesta. Tästä autonomisesta kirkosta irtosi vielä vuonna 1992 Kiovan patriarkaatti, joka vuonna 2018 yhdistyi autokefaalisen kirkon kanssa muodostaen ”Ortodoksinen kirkon Ukrainassa” (Moskovan patriarkaatin alaista kirkkoa kirjoittajat kutsuvat puolestaan ”Ukrainan ortodoksiseksi kirkoksi”).

Tekijät kuvailevat kirkkopoliitikan näkökulmasta ansiokkaasti kehitystä, jossa Venäjän harjoittama, historian imperialistisiin tulkintoihin yhä vahvemmin nojautuva patrioottis-konservatiivinen politiikka ja Ukrainan samanaikainen lähteneminen Eurooppaan ajautuivat törmäyskurssille 2010-luvun aikana. Avoimesti vastakain olivat lopulta sekä Venäjä ja Ukraina että Moskova ja Konstantinopolin patriarkaattit. Käännekohtina voidaan nähdä vuoden 2014 tapahtumat, Konstantinopolin myöntymisen ukrainalaisten ortodoksien autokefaliaan vuonna 2018 ja lopulta Venäjän täysimittainen sota sen ”lännen vasalliksi” syyttämää Ukrainaa vastaan. Tässä valtataistelussa ovat kietoutuneet yhteen maallinen ja kirkollinen valta niin Venäjällä kuin Ukrainassakin. Sen ytimessä ovat olleet erilaiset tulkinnat historiasta ja Ukrainan suhteesta Venäjään. Tilanne on entisestään kärjistynyt, kun hyökkäyssodan alettua Venäjän ortodoksinen kirkko ryhtyi täysipainoisesti tukemaan ”sotilaallista erikoisoperaatiota” ja esittämään tapahtumat liki apokalyptisesti ”pyhänä sotana”, hyvän ja pahan taisteluna ja ”venäläisen maailman” suojelemisena läntiseltä rappiolta. Tämä on saanut myös Moskovan patriarkaatin alaisen Ukrainan ortodoksinen kirkon toimijat ottamaan emäkirkkoonsa etäisyyttä ja toisaalta Ukrainan pitämään sitä yhä selkeämmin turvallisuusuhkana.

Kenelle Ukraina kuuluu, kysyvät Hurskainen ja Laitila. Vaikka kirjassa keskiössä ovatkin nimenomaan kirkot poliittisina toimijoina suhteessa maalliseen valtaan ja toisiinsa, rivien välistä hahmottuu myös ruohonjuuritason kuva ukrainalaisista ja heidän suhteistaan uskontoon: ne, joille kirkko ylipäänsä jotakin merkitsee, ovat tavanneet kokea tärkeämmäksi oman lähiseurakuntansa ja sen pyhäköt kuin ylätason valta- taistelut. Mutta tältäkin osin tuhoisa sota on lisännyt ja kärjistänyt jännitteitä ja tuonut kireät kansallisuuskysymykset yhä enemmän osaksi arkista uskonelämää. Paitsi itse sodalla, myös Ukrainan ja Venäjän kirkkopoliittisilla kiistoilla on monta tasoa ja ulottuvuutta globaalista paikalliseen. Näiden tasojen tarkasteluun *Ukraina on*

meidän! antaa erinomaiset matkaeväät sekä tutkijoille että asiasta muuten kiinnostuneille lukijoille.

Kati Parppe
Dosentti ja yliopistonlehtori
Itä-Suomen yliopisto

Hengästyttävä matka säveltävien naisten uudelleen löydettyihin maailmoihin

Susanna Välimäki & Nappu Koivisto-Kaasik:
Sävelten tyttäret. Säveltävät naiset Suomessa 1800-luvulta 1900-luvulle. Historiallinen arkisto 154. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2023. 480 s. ISBN 978-951-858-596-4. Verkossa saatavilla: <https://doi.org/10.21435/ha.154>

Kuulostavatko Charlotta Lithander-Carlödbom, Natta Maconi tai Ingrid Rancken tutuilta? Entäpä Sigrid Ilmoni, Helmi Valio tai Sylvi Raitio-Orola? Pitkällä 1800-luvulla syntyneitä naisia yhdisti rakkaus musiikkiin ja säveltämiseen. 126 säveltäjänaisen elämään voi nyt perehtyä juuri ilmestyneessä Susanna Välimäen ja Nappu Koivisto-Kaasikin suurteoksessa.

Tunnen itseni etuoikeutetuksi, kun saan käsiini taittovedoksen kirjasta, jonka tekemistä olen saanut seurata useiden vuosien ajan. Kirjahankkeen rinnalla historian säveltävien naisten musiikki on kuulunut viime vuosina muissakin yhteyksissä kuten *Historian unohtamat orkesterimusiikit* -hankkeessa. Myös *Suomen Kansallisbiografiaa* on täydennetty naissäveltäjien biografiolla.

Välimäki ja Koivisto-Kaasik toivat vielä muutama vuosi sitten esiin, että teoksesta oli tulossa noin 70:n naissäveltäjän kokoomabiografia. Arkistotyöskentelyn tuloksena määrä lopulta lähes kaksinkertaistui. Tutkijoiden matka on ollut pitkä, mutta hämmästyttävää on se, miten lyhyessä ajassa – ja vielä haastavissa pandemian olosuhteissa – he ovat tehneet tämän kaiken arkistotutkimusta ja perustutkimusta vaatineen tutkimustyön. Vain hyvin pienestä osasta teoksen naisia oli aiemmin olemassa jotain tutkimuksellista tekstiä. On pitänyt löytää heidän elämänsä ja heidän sävellyksensä, tai vähintäänkin tieto siitä, että he sävelsivät, vaikka monessa tapauksessa itse nuottikäsikirjoitukset ovat toistaiseksi kadoksissa.

Feministinen biografia metodina

Sävelten tyttäret osoittaa, että biografia voi olla metodi. Teoksessa se toimii metodina niin unohtuneen musiikin historian kuin naisten toiminnan historian esiin kaivamisessa. 126 pienoisiografiasta, laajasta johdannosta ja

loppuluvusta koostuva lähes 500-sivuinen kuvitettu teos on yhtäältä kunnianosoitus 1800-lukulaiselle biografia-kirjoittamisen traditiolle, sillä 1800-luku oli pienoisiografioiden kulta-aikaa. Toisaalta kirja on osoitus siitä, mitä kriittinen moderni biografinen historiantutkimus voi saada onnistuessaan aikaan. Hattu nousee lukijan päästä, kun sukeltaa kymmenien naisten elämänhistorioihin sekä Susanna Välimäen ja Nappu Koivisto-Kaasikin mittavan tieteellisen työskentelyn saloihin.

Sävelten tytärten pienoiselämäkerrat perustuvat alkuperäisaineistoihin ja tutkimustyöhön. Naisten etsimistä menneisyydestä on siivittänyt ajatus, että säveltäminen on laaja-alaista kulttuurista toimintaa, jossa naiset ovat olleet aktiivisia tyttärinä, koululaisina, opiskelijoina, osana erilaisia yhteiskunnallisia liikkeitä, taiteilijoina, ammattilaisina. Teos on lähtökohdiltaan klassisesti historiankirjoituksen tyhjän aukon paikkaamista. Kirjailija- ja kuvataiteilijanaisten historiaa on Suomessakin aktiivisesti kartoitettu, tutkittu ja kirjoitettu 1980-luvulta lähtien, mutta musiikin historiankirjoituksessa on ollut iso, sukupuolen mentävä aukko. On hämmästyttävää, että vielä vuonna 2023 olemme tilanteessa, jossa ilmestyy tällainen kokoomateos historian pitkälti unohtamista naisista ja sellaisesta kulttuurin alueesta, jolla heidän historiaansa ei ole huomioitu. Kuitenkin, kuten kirjoittajat loppusanoissaan toteavat, säveltäminen oli 1800-luvulla syntyneiden naisten parissa paljon yleisempää kuin mitä aiempi historiankirjoitus tai miesvetoinen valtakulttuuri on antanut ymmärtää.

Välimäki ja Koivisto-Kaasik eivät toki ole työskennelleet tyhjiössä, vaan he esittelevät lukijalle huolellisesti kaiken aiemman tutkimuksen ja sen feministisen tutkimuksen perinteen, jota he jatkavat. *Sävelten tyttäret* asemoi itsensä selkeästi osaksi feminististä musiikin historiaa sekä elämäkertatutkimuksen modernia perinnettä. Tästä asetelmasta nousee kiehtova ja olennainen tulokulma säveltämiseen. Koko teos itsessään kysyy, mitä säveltäminen on, kun sitä katsotaan naisten toimijuuden historian kautta. Tällöin relevanttia ei ole se, onko sävellyksiä julkaistu tai esitetty julkisesti tai minkälaista ammatillista toimintaa se on ollut. Kaikki naisten säveltämisen muodot, tyylit ja lajit sekä itse sävellykset ovat tärkeitä (s. 16). Säveltäminen kietoutuu useimpien naisten kohdalla kaikkeen muuhun musiikilliseen toimintaan: opettamiseen, soittamiseen, esiintymiseen, mutta myös muihin ammatteihin ja taiteenlajeihin. Moni naisista saa osakseen useita epiteettejä, eikä lainkaan tavatonta ole, että esimerkiksi Toini Topeliuksen tai Ina Langen tavoin he ovat kirjailijoita, säveltäjiä, musikoita, toimittajia, kääntäjiä, naisasianaisia. Tämä kertoo myös 1800-luvun lopulle ja vielä pitkälle 1900-luvun alullekin ominaisesta taiteiden ja ammattien eriytymättömyydestä, missä oli luontevaakin toimia monilla kulttuurin ja luovan alan kentillä samaan aikaan tai elämän eri vaiheissa.

Feministinen ote tarkoittaa teoksessa erilaisten käsitteiden ”sytäämistä liikkeelle” (s. 16), jolloin on kysyttävä, mitä on säveltäminen tai miten määritellään teos, konsertti, musiikinopetus tai suomalaisuus. *Sävelten tyttäret* avaakin suorastaan hengästyttävän kansainvälisen, ja ylirajaisen, näkökulman 1800-luvun maailman. Harva näistä naisista pysyi koko elämänsä yhdessä maassa. Useimmat kävivät vähintään opintomatkoilla ulkomailla, tai useissa tapauksissa viettivät koko elämänsä vaihtaan asuinmaata ja kotipaikkaa. Kansainvälisyyden lisäksi teos avaa naisten välisten opettaja-oppilassuhteiden, ystävyysien, rakkauksien ja kumppanuuksien historiaa. Moni säveltävä nainen teki yksityiselämässäänkin poikkeuksellisia ratkaisuja, jotka tällaisessa laajassa kollektiiviografiassa näyttäytyvät enemmän sääntönä kuin poikkeuksena. Kuten tekijätkin sanovat: ”Queeristi eläneet säveltäjänaiset vaikuttaisivat olleen aineistoissamme pikemminkin keskeisiä toimijoita kuin marginaalia.” (s. 20)

Taitavaa lähdetöskentelyä

Hämmästyttävintä on se valtava tarmo ja energia, jolla niin monet kirjan naisista ovat elämänsä eläneet. Kaiken muun elämänsä ohella he ovat säveltäneet, soittaneet, sanoittaneet, soittaneet, johtaneet kuoroja, opettaneet yksityisoppilaita ja koululuokkia, jakaneet omaansa. Erityisen kiinnostavasti teos avaa lasten musiikkikulttuurin historiaa, sillä naiset toimivat aikakauden odotusten mukaisesti paljon juuri lastenlaulujen säveltäjinä ja lasten musiikkikasvatuksen parissa. Esimerkiksi Lilli Thunebergin nuottikirjat, jotka hakevat inspiraationsa ruotsalaisen samanaikaisen lastenkirjailijan Elsa Beskowin saduista, kertovat osuvasti naisten kulttuurisen vuorovaikutuksen historiasta.

Naiset olivat aktiivisia varhaisten musiikkiopistojen oppilaita ja tyttökoulut tarjosivat laadukasta ja monipuolista musiikinopetusta. Kuitenkin naisten musiikin historiaa pitää etsiä paitsi katveista, myös arkisen elämän nurkista: kodeista, seurapiireistä, salongeista, naisten verkostoista. Tuolloin ollaan usein tekemisissä myös kadonneiden käsikirjoitusta ja aineistojen parissa. Monelta teoksessa esitellyltä naiselta ei ole tähän mennessä löytynyt sävellyskäsikirjoituksia, vaan tieto heidän toiminnastaan löytyy muunlaisesta aineistosta. Tutkimustyö onkin ollut todellista neulojen etsimistä heinäsuovista, ja aineistoksi on käynyt kaikki kirkonkirjoista kirjeisiin, romaaneihin, sanomalehtiin, valokuviin, koteihin, esineisiin, muistelmakirjoituksiin, nekrologeihin ja hautakiviin. Kirjaan liittyvää tutkimustyötä leimaakin tavaton paneutuneisuus, huolellisuus ja tarkkuus sekä kunnioitus menneisyyden naistoimijoita kohtaan.

Kirjan tekijät ovat salapoliisimaisesti kiertäneet arkistoja, museoita ja koteja paitsi Suomessa myös ympäri Eurooppaa ja digitaalisten aineistojen avulla myös laajemmin. Arkistotyö on ihailtavaa perinpo-

jaisuudessaan, ja lukija saa kaiken dokumentoinnin eteensä huolellisissa viitteissä ja lähdeluetteloissa. Sekä historioitsijan koulutuksen saanut Nuppu Koivisto-Kaasik että musiikintutkija Susanna Välimäki taitavat historiallisen kontekstoinnin ja lähteyttämisen salat. Harva historioitsija jaksaa nykyään uurastaa aineistojen parissa näin perin pohjaisesti ja laaja-alaisesti, – etenkin kun yliopistomaailman ulkopuolelta tulevat paineet suosivat nopeaa, tehokasta ja mitattavaa tutkimuksen tuott(eist)amista. *Sävelten tyttäret* onkin elävä ja voimakas vastalause tällaisille ihanteille. Teos kertoo siitä, miten valtavan määrän historiallista tietoa, uudenlaista tulkintaa ja elämyksellistä tekstiä voi saada aikaan, kun paneutuu työhönsä ja käyttää siihen aikaa. Tässä kaikessa kirja kertoo myös elämäkerrallisen tutkimuksen tekemisen vaativuudesta.

Vaikka kumpikin kirjoittaja on kirjoittanut teokseen kymmeniä elämäkertoja, jää lukijalle olo, että sen tekijöillä on tulkinnallinen ja henkilökohtainen side jokaiseen kirjan naiseen. Näin sävelten tyttäret tulevat eläviksi ja kiinnostaviksi myös lukijalle. Toki ne, joista on löydettävissä enemmän tietoa ja ennen muuta ne, joilta on jäänyt laajoja aineistoja, saavat alyyttisemmän tulkinnan. Teos onkin täynnä oivaltavia ja inspiroivia tulkintoja naisten sävellystyöstä, joka usein tuntuu heijastavan heidän elämänsäkin. Syvälinen musiikin, säveltämisen ja soittamisen tuntemus, joka molemmilla kirjan kirjoittajilla on, kietoutuu empaattiseen asennoitumiseen naisten elämään ja heidän usein koviinkin kohtaloihin sekä laaja-alaiseen historiallisen kontekstoinnin kykyyn.

Teoksen tyyllissä tieteellinen tarkkuus yhdistyy saumatta yleistajuisuuteen, mikä kertoo myös suomen kielellä kirjoittamisen merkityksellisyydestä. Esimerkiksi elämänsä viimeiset parikymmentä vuotta mielisairaiden hoitolaitoksessa eläneen laulaja, laulunopettaja, säveltäjä Josefine Woldstedtin (1848–1913) kohdalla Susanna Välimäki analysoi hienovaraisesti tämän elämänkohtaloa sekä erästä tämän tekemää sävellystä (ks. kirjaote tämän *Historiallisen Aikakauskirjan* numeron sivulla 309).

Soiva kudelma

Biografiasta muodostuu kirjassa keino tuoda naiset yhdessä osaksi historian kirjoitusta ja kulttuurista muistia. Se on eräänlainen kuvien soiva kudelma naisten monialaisen toiminnan historiasta pitkällä 1800-luvulla; siitä avautuu naisten luovuuden, toiminnan tarpeiden ja motivaatioiden rikas näkymä, jossa kokonaisuus on enemmän kuin sen yksittäiset osat. Naisten elämät risteävät toisiinsa ja heidän luovuutensa ja työntekonsa mahdollisuudet perheissä, kouluissa, oppilaitoksissa ja eri puolilla Eurooppaa avaavat sitä maailmaa, joka oli olemassa pitkälle 1900-luvulle asti.

Tutkimuksellisesti teoksesta kannattaa lukea sen erityisen ansiokas ja moneen tieteelliseen keskusteluun

kontribuoiva johdanto sekä loppuyhteenveto, jossa kollektiivibiografia osoittaa myös tilastollisen voimansa. Kirja toimii myös äärimmäisen tärkeänä hakuteoksena ja se sisältää jokaisen naisen kohdalla tietoa siitä, onko häntä tutkittu muutoin lainkaan ja millaisia tiedossa olevia aineistoja on olemassa ja mitä kenties voisi vielä löytää. Onkin hienoa, että kuten muutkin SKS:n Tiedekirjat, tämäkin on avoimesti luettavissa verkossa. Painettuna teos on mukkea, kauniisti taitettu teos jokaisen 1800–1900-lukujen kulttuurihistoriasta kiinnostuneen pöydälle. Uskon, että teos tulee houkuttelemaan niin oppinäytteen tekijöitä kuin muitakin tutkijoita laajentamaan yhä käsitystämme näistä naisista ja heidän kanssasisaristaan, joita epäilemättä kirjastoista, arkistoista ja museoista vielä löytyy lisää.

Maarit Leskelä-Kärki
Dosenntti, yliopistonlehtori
Kulttuurihistoria, Turun yliopisto

”Olkaamme iskureita, brigadiireja, kaadereita!”

Maria Lähteenmäki:

Punapakolaiset. Suomalaisnaisten elämä ja kohtalo Neuvosto-Karjalassa. Gaudeamus, Helsinki 2022. 453 s. ISBN 978-952-345-193-3.

Neuvostoliitossa eläneet suomalaiset ovat pinnalla. Tietokirjoja ilmestyy nopeammin kuin keskivertolukija ehtii lukea: Irina Takalan, Aimo Ruususen, Harri Vanhalan, Arto Rinteen, Ossi Kampin, Anni Reuterin, Agnessa Haikaran ja muutamien muiden teokset ilmentävät kirjallista tulivuorenpurkausta. Samasta ilmiöstä todistavat muutkin havainnot: SKS:ssä kerätään ja esitellään muistitietoa Stalinin vainoista ja Kansallisarkistossa tutkitaan Neuvostoliiton suomalaiskohtaloita.

Lähteenmäen *Punapakolaiset* nousee kirjauutuuk-sien kärkipäähän. Se on kunnianhimoinen ja arkistoläh-teiltään melko rikas katsaus aihepiiriin, joka on jäänyt – monestakin syystä – katveeseen. Neuvosto-Karjalan suomalaisnaiset eivät ole sykähdyttäneet poliittisen his-torian perinteisempää, suurmiesvetoista koulukuntaa, mutta kyse ei ole yksinomaan tästä. Monet naisista oli-vat yhteiskunnallisina vaikuttajina näkymättömiä puur-tajia, jotka eivät jättäneet jälkeensä arkistolähteitä ja lehtijuttuja.

Tällaiset ”lähteettömät”, työväenluokkaiset naiset tuppaavat jäämään historian mykiksi todistajiksi, mutta tällä kertaa heidän äänensä kuuluu elävine kokemuk-sineen ja näkemyksineen. Lähdeuutuutena on hyö-dynnetty sellaisia punapakolaisnaisten itsensä vuosina

1931–1934 työstämiä pienoiselämäkertoja, joita säilyte-tään Petroskoissa Karjalan Tiedeakatemia arkistossa.

Neuvostoliittoon päätyneet suomalaiset olivat osa laajempaa ilmiötä, ”liikkuvuuden aikaa”. Ensimmäinen maailmansota ja sitä seuranneet mullistukset ajoivat miljoonia ihmisiä maanpakoon. Tyyppiesimerkki aika-kaudesta olivat ne 10 000–13 000 Suomen sisällissodan punasuomalaisia, jotka kiirehtivät karkuun pikateloituk-sia Vladimir Leninin Neuvosto-Venäjälle. Samaan ilmiöön voidaan sisällyttää myös 1930-luvun alkupuoliskon suo-malaissiirtolaiset: noin 6 500 amerikansuomalaisia ja 15 000–20 000 loikkaria matkasi itään. Lähtösyitä oli yhtä monia kuin lähtijöitä, mutta päällimmäisenä pai-noivat ahtaat taloudelliset ja poliittiset olot. Vain osa lähti rakentamaan työläisten paratiisia. Useimpia kiin-nosti enemmän se, oliko ruoho aidan toisella puolella vihreämpää – niin kuin Josif Stalinin Neuvostoliitosta kantautuneessa propagandassa luvattiin.

Tuhannet siirtolaiset asettuivat kotoisaksi miel-lettyyn neuvostojen Karjalaan, erityisesti Petroskoin, Uhtuan ja Äänisenrannan alueille. Rajan läheisyys ja Neuvostoliiton 1920-luvun korenizatsija-politiikka ohja-sivat asuinpaikkavalintoja. Moskovan tarkoituksena oli vahvistaa punaista imperiumia ja sen syrjäisiä rajaseu-tuja vähemmistökansallisuuksien avulla. Suomalaisia ja monia muita vähemmistöjä kannustettiin pitämään kiinni juuristaan ja luomaan Neuvostoliitolle uskollisia paikallisia bolševikkiliitteliä. Siinä missä valkoisen Suo-men piti seistä länsisivestyksen lukkona idän bolševismia vastaan, Edvard Gyllingin johtamalta Neuvosto-Karja-lalta odotettiin samaa vastakkaiseen ilmansuuntaan. Työläisten Karjala perustettiin vastavoimaksi, mallival-tioksi ja sosialistiseksi vaihtoehdoksi heimosotaa henki-välle ”kapitalisti-Suomelle”.

Raja oli niin huokoinen, että sen yli itään pääsi vielä 1930-luvullakin, jos vain tahtoa oli. Yleensä miehet loikkasivat ensin. Naiset ja lapset seurasivat perässä virallista tietä passin kanssa tai laittomasti rajan yli kul-kien. Idän suureen, tuntemattomaan saavuttiin usein ”peloissaan, viluissaan, nälissään ja nukkumattomien öiden väsyttämänä”, kuten Lähteenmäki kuvaa. Vaikka hameenhelmaan tarrautuneet ”lapset kitisivät, itkivät ja olivat rauhattomia”, matkaa jatkettiin. Ei ollut vaihtoeh-toja, jos perhe haluttiin saada yhteen.

Ensimmäiset askeleet uudessa kotimaassa olivat äärimmäisen vaikeita varsinkin silloin, kun rajan yli oli tultu laittomasti. Salaisen poliisin tšekitit soimasivat loikkareita ”loisiksi”, ”luokkapettureiksi” ja jopa ”vakoo-jiksi”, mutta aikaa myöten osa loikkareistakin tarrasi kiinni elämän syrjään. Työtä ja niukkaa toimeentuloa oli tarjolla maassa, jossa rakennettiin raskasta teollisuutta, padottiin jokia, kaivettiin kanavia, kaadettiin metsiä ja raivattiin peltoja suunnitelmatalouden raivolla.

Ensimmäisen viisivuotissuunnitelman hengessä nai-set piti vapauttaa kodin kahleista. Heidät tuli saada

työelämän eturintamaan innokkaina ja aina valmiina Neuvostoliiton iskureina. ”Suuren kotimaan sosialistinen rakennustyö on niin puoleensa vetävä, että siitä sivussa on vaikea elää”, tiivistä 52-vuotias poliittinen pakolainen Liisa Uurtamo kirjessään bolševikkijohtaja Arvo ”Poika” Tuomiselle. Uurtamo tahtoi teollisen työn ja koneiden jyskeen ääreen, niin kuin moni muukin neuvostonainen. Esimerkiksi Petroskoin suksitehtaan 600 työläisestä miltei puolet oli naisia. Teollisesta työstä puhuttiin ”oikeana vallankumouksellisuutena”, työläisten isänmaata vahvistavana velvollisuutena.

Neuvosto-Karjalassa työ, mutta myös arki ja juhla olivat erilaisia kuin Suomessa. Vanhastaan tutut juhlapäivät kuten itsenäisyyspäivä kannatti unohtaa heti alkuunsa ja uudet painaa visusti mieleen. Neuvostoliitossa juhliittiin tsaarin kukistumista, Pariisin kommuunia, vappua, puna-armeijaa, sosialistista kilpailua, Kommunistista internationaalia, lokakuun vallankumousta ja naisten päivää.

Pikkuporvarillisuus tuomittiin kapitalistisena hapatuksena. Kunnan ”punakarjalatar” halveksi Neuvostoliittoon muuttaneiden amerikansuomalaisten perheiden kotiäitejä eli ”missiksiä” ja oli valmis käymään kivääri ojossa ”lahtareita” vastaan. Julistettiin, ettei naisten pitänyt olla ”orjattaria” vaan tietoisia, vapaasti valitsevia ihmisiä. Jopa Lenin valjastettiin mukaan propagandaan: hänen väitettiin auttavan vaimoiaan Nadežda Krupskajaa taloustöissä ja ompelevan omat nappinsa.

Lastentarhat sekä oikeus avioeroon, aborttiin ja ilmaiseen opiskeluun olivat naisille tärkeitä edistysaskelia, mutta niistä monet katosivat 1920-luvun vaihtuessa 30-luvuksi. Konservatismi ja puritanismi voittivat alaa eri puolilla neuvostoyhteiskuntaa. ”Etenkin vuoden 1936 uusi perhelaki painotti neuvostoäidin paikkaa kotona lasten synnyttäjänä”, Lähteenmäki huomauttaa.

Isovenäläinen nationalismi oli nosteessa. Vakooja- ja provokaattorisyytökset arkipäiväistyivät samaan aikaan, kun vähemmistökansallisuksien vaino kiihtyi. Kaikki

huipentui Stalinin vuosien 1937–38 suureen terroriin, joka kosketti Karjalan suomalaisyhteisöä musertavasti. Yksi uhreista oli Siina Urpilainen, ruohojuuritason väsymätön puurtaja ja mallityöläinen. Tammikuussa 1938 hän kirjoitti Petroskoin täpötäydestä vankilasta Moskovan suomalaisille: ”Tuskin voitte kuvitella, miten raskaalta tuntuu minusta tämä kamala syytös.” ”Enhän ole koskaan osannut edes kuvitella, että minua syytettäisiin tämänluontoisista asioista sitä suuremmalla syyllä, että asia on ihan päinvastoin.”

Urpilaisen tuomio oli tavallista lauhkeampi. Niskalaukauksen sijaan hänet lähetettiin kymmeneksi vuodeksi Karagandan leirille Kazakstaniin. Puoliso Ilmari ja poika Taisto eivät olleet yhtä onnekkaita: heidät ammuttiin syyskuussa 1938 soramontun reunalle. Useimmat ”korkeimpaan” tuomituista olivat miehiä, mutta joukkoon mahtui myös satoja aivan tavallisia neuvostonaisia: puunkaatajia, lastenkodin siivoojia ja kollektiiviruokalan keittäjiä.

Lähteenmäki viittaa väkivaltaan yhtäältä ”suomalaisena kansanmurhana” (s. 297) ja toisaalta ”suomalaisen etnisenä puhdistuksena” (s. 366), mutta aina ei tule täysin selväksi, mitä hän väkeväillä määritelmillä tarkoittaa. Samaa on sanottava esimerkiksi ”terrorin” ja ”terrorismin” käsitteistä, jotka menevät ainakin aika ajoin sekaisin. Ehkä käsitteellinen epätarkkuus selittää sitäkin, minkä takia kirjassa on horjuntaa terrorin uhrimäärissä. Sivulla 16 siteerataan arviota, jonka mukaan ”suuren terrorin” uhreja oli ”noin 25–30 miljoonaa”. Luku on miltei kaksikymmentä kertaa liian suuri, mutta onneksi asiaan palataan sivulla 329: vuosien 1937–38 suuressa terrorissa pidätettiin vähintään 1,6 miljoonaa ihmistä, joista yli 700 000 tuomittiin ammuttavaksi.

Vaikka muitakin kauneusvirheitä löytyy, ne eivät pilaa hyvää yleisvaikutelmaa. Lähteenmäen perusteellinen ja tyylikkäästi kuvitettu teos tähtää ja useimmiten myös osuu historian unohdettuihin. Samalla se tulee kuvanneeksi aikakauden Neuvostoliittoa laajemminkin, mikä ei ole aivan vähäinen saavutus.

Aleksi Mainio
Dosentti, Helsingin yliopisto

**Vastaväittäjä,
jos haluat julkaista arviosi
Historiallisessa Aikakauskirjassa
ota yhteyttä toimitukseen!**

Historioitsijoille tiedonjulkistamisen valtionpalkintoja 2023

Tiedonjulkistamisen valtionpalkinnot julkaistiin tiistaina 12.9.2023. Opetus- ja kulttuuriministeriö myöntää vuosittain tiedonjulkistamisen valtionpalkinnot tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan esityksestä. Palkittujen joukossa olivat professori Maria Lähteenmäki (Itä-Suomen yliopisto) ja tutkimuspäällikkö Minna Sarantola-Weiss.

Professori Maria Lähteenmäki palkittiin teoksestaan *Punapakolaiset: Suomalaisnaisten elämä ja kohtalo Neuvosto-Karjalassa (Gaudeamus)*. Lähteenmäki analysoi teoksessaan kokeneen historiantutkijan taidolla vaikeaa ja aiemmin liian vähälle huomiolle jäänyttä menneisyyden aikakautta (kirja-arvio teoksesta sivulla 318).

Tuhansia ihmisiä siirtyi vapaaehtoisesti tai pakene Neuvosto-Venäjäälle ja sittemmin Neuvostoliittoon. Lähteenmäki hyödyntää teoksessaan heidän kärsimyskertomuksiaan diktatuurista, joka osoittautui raskaaksi pettymykseksi. Pääpaino on naisten kohtaloita ymmärtävässä tutkimuksessa. Samalla kirjoittaja laatii kokonaiskuvan, jossa hyödynnetään taitavasti aikalaistekstejä ja niiden autenttista todistusvoimaa.

Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan mukaan teos on monipuolinen, laajaan lähdeaineistoon perustuva analyysi niin Neuvostoliittoon siirtyneistä eliitin jäsenistä kuin aivan tavallisista ihmisistä ja heidän kokemuksistaan 1920- ja 1930-luvun työläisten paratiisissa. Lähteenmäki erittelee myös Suomen valtion suurelta osin puutteelliseksi osoittautuneita yrityksiä lievittää kansalaistensa hätää ja yrityksiä päästä takaisin kotimaahansa.

Neuvottelukunta toteaa, että tulevaisuuden historia tapahtuu tänään. Lähteenmäki muistuttaa meitä siitä, miten tärkeää on tallentaa kriisiaikojen tapahtumat ja ihmiskohtalot tulevaisuuden historiantutkimuksen aineistoiksi.

Tutkimuspäällikkö Minna Sarantola-Weiss palkittiin teoksestaan *Me halusimme kaiken: 1980-luvun historiaa (Siitälä)*. Teos on taitavasti toteutettu kuvaus 1980-luvun

Suomesta. Teoksen alkuun sijoitettu lyhyt lista muutamista tuon vuosikymmenen tapahtumista Suomessa ja maailmalla virittää lukijan siihen monien näkökulmien ja tarkastelun tasojen kehikkoon, jolle Sarantola-Weissin analyysi ja kiehtova aikamatka rakentuu.

Teos monipuolistaa ja haastaa aiempia kansallista muistia hallinneita mielikuvia tuon ajan Suomesta. 1980-luku oli muutakin kuin olkatoppauksia ja 1990-luvun talouskriisiä edeltänyttä itsekästä kulutusjuhlaa. Tuhansien harmaan sävyjen suomettuneesta ja eristyneestä yhteiskunnasta tuli nopeasti vauraampi, avoimpi ja kansainvälisempi. Helsinki kuhisi uudenlaista city-kulttuuria. Rauhan aate, luonnonsuojelu ja feminismi herättelivät ihmisistä aktivisteja myös pääkaupungin ulkopuolella.

Vaikka 1980-luvulla sählysukupolven opiskelijaelämä viettäneen tekijän omissa muistoissa ”kaikki tapahtui Helsingissä”, useimmat kirjassa tarkastellut ilmiöt koskettivat kaikkia suomalaisia. Poliittiset ja talouselämän murrokset sekä tuon ajan uudet mediat tuottivat uudenlaista ajattelua ja kulttuurikulttuuria; tietotekniikka ja viihde-elektronikka raivasivat maaperää tämän päivän digimaailmalle.

Sarantola-Weissin teos on tutkimukseen perustuva mutta helppolukuinen, hauska ja tyylikäs arjen historiaa arvostava tietokirja. Rungas ja oivaltavasti valikoitu kuvitus ja taitto sekä lukijaystävällinen kieli tuottavat kokemuksen taitavasti kuratoidusta näyttelystä, joka puhuttelee jokaista henkilökohtaisesti ja samalla avartaa muistia ja yhteistä ymmärrystä 1980-luvun Suomesta ja sen perinnöstä.

Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta palkitsi myös muun muassa Suomen kielen ja karjalan kielen professori Helka Riionheimon karjalan kielen elvytyshankeesta sekä vuonna 2014 avatun Faktabaarin (Avoin yhteiskunta ry.) monipuolisesta työstä faktantarkistuksen ja informaatiolukutaidon puolesta.

Yhteisöpalkinto (ei rahapalkintoa) myönnettiin Svenska litteratursällskapet i Finlandille tunnustuksena Zacharias Topelius Skrifter (ZTS) -hankkeesta. Kyseessä on vapaasti käytettävissä oleva verkkojulkaisu osoit-

teessa <http://topelius.sls.fi>. Julkaisun takana on lähes kaksi vuosikymmentä kestänyt tieteellinen editio- ja kulttuuriperintöhanke, joka valmistui vuoden 2022 lopussa.

Mikä mies Matti Klinge oli?

Muistoseminaari professori Matti Klingen (1936–2023) kunniaksi

Helsingin Yliopiston juhlasalissa maanantaina 9.10.2023 kello 14:00–16:00

Matti Klingen elämää ja monipuolista toimintaa valottavassa seminaarissa yhdeksän hänet eri tavoin tuntenutta vaikuttajaa tuovat esiin muistoja ja tulkintoja tiedemiehestä ja verkostoituneesta ihmisestä. Helsingin yliopiston professori Klinge vaali yliopiston kulttuuriperintöä ja välitti historiaa myös yliopiston ulkopuolella.

Seminaarin järjestävät hänen ystävistään ja oppilaistaan muodostettu muistokomitea yhteistyössä Helsingin yliopiston, Helsingin kaupungin, Suomen Tiedeseuran, HYY:n, Ella ja Georg Ehrnroothin säätiön, Mannerheim-museon ja Niilo Helanderin säätiön kanssa.

Ennen seminaaria järjestetään kahvi- ja leivoshetki Helsingin yliopiston päärakennuksen uudella kate-tulla Agora-sisäpihalla.

Seminaarin jälkeen osallistujat ovat tervetulleita nauttimaan Helsingin kaupungin vieraanvaraisuudesta professori Matti Klingen kunniaksi.

Kaikki tilaisuudet ovat avoimia ja maksuttomia.

Ilmoittautuminen ja tarkka ohjelma:

<https://www.lyyti.in/Klinge>

Jason Lavery

Juhana-herttua ja Suomen kirkko 1556–1563
Duke John and Finland's Church 1556–1563

Juhana-herttuan lyhyehkö herttuakausi (1556–1563) Turussa on saanut 1500-luvun Suomea käsittelevässä historian tutkimuksessa paljon huomiota. Suhteellisen vähän huomiota on kuitenkin kiinnitetty Juhana-herttuan kirkkopoliittikkaan. Tämä tutkimus osoittaa, että Juhana pyrki saavuttamaan mahdollisimman vahvan otteen kirkosta aivan kuten muustakin herttuakuntansa hallinnosta. Hänen toimintansa havainnollistaa, että hän pitäytyi isänsä vakaumuksessa, että hallitsijalla on *ius reformandi*, oikeus hallita uskonollisissakin asioissa omalla valta-alueellaan. Herttuana Juhana saavutti valtaa ja käytti sitä kirkollisissa asioissa kolmella tavalla. Ensinnäkin hän varmistti kirkon palvelijoiden lojaalisuuden. Toiseksi, jatkettuaan isänsä aloittamaa kirkon omaisuuden takavarikointia, hän vastapainoksi tarjosi papistolle ja seurakunnille suoraa taloudellista tukea. Kolmanneksi hän nimitti pappeja ohi kirkollisen ja kuninkaallisen hallintokoneiston. Tämä pyrkimys vahvistaa valta kirkollisissa asioissa kasvatti osaltaan konfliktia Juhana-herttuan ja hänen kuninkaallisen veljensä Erik XIV:n välillä. Vaikka Juhana menetti herttuakuntansa taistelussa Erik-veljeä vastaan vuonna 1563, monet hänen nimettämänsä ja hänen tukemansa papit olivat yhä viroissa, kun Juhana syrjäytti veljensä ja nousi kuninkaaksi vuonna 1568. Tämä ryhmä antoi Juhanelle tukensa, kun hän toteutti kiisteltyjä kirkollisia uudistuksiaan Ruotsin hallitsijana.

Asiasanat: Juhana III, Ruotsin kuningas, Juhana, Suomen herttua, Suomen herttuakunta, reformaatio, papisto

The short period of John's duchy (1556–1563) has received significant attention from historians of Finland's sixteenth century, but relatively little attention has been paid to Duke John's ecclesiastical policies. This investigation reveals that John sought to maximise control over the church just as he did over other parts of his duchy's administration. His activities demonstrate that he upheld his father's conviction that he held the right

of *ius reformandi*, the right of the temporal authorities to regulate religion in their realms. As duke, John grew his power over the clergy and thus the church in three ways. First, he sought clerical loyalty. Second, after first continuing his father's confiscations of the church's property, he turned to support the clergy and its parishes with direct financial support. Third, he made pastoral appointments bypassing ecclesiastical and royal administration. This drive to assert control over the church contributed to conflict between John and his brother King Eric XIV. Although John lost his duchy in 1563 to Eric because of this conflict, many of the clergymen whom he appointed and supported still held office when he overthrew Eric in 1568. This cohort of clergymen largely supported the king as he implemented controversial changes in the Swedish kingdom's church.

Keywords: John III, King of Sweden; John, Duke of Finland; Duchy of Finland; reformation; clergy

Maria Syväniemi

Raitapaitojen jäljillä: Valokuvat johtolankana köyhyyden ja lapsuuden hiljaiseen kokemushistoriaan

The Boys in Striped Shirts: Photographs as a Window to the Silent History of Experiences

Artikkelissa "Raitapaitojen jäljillä: Valokuvat johtolankana köyhyyden ja lapsuuden hiljaiseen kokemushistoriaan" tutkin, mitä kansatieteelliset valokuvat voivat kertoa lasten köyhyyden kokemuksista 1920–30-luvun suomalaisella maaseudulla. Tutkimus havainnollistaa, millaisia haasteita valokuvien tulkintaan liittyy kokeushistorian näkökulmasta ja pohtii myös tutkimusprosessin vaiheiden roolia tulkinnan muotoutumisessa. Oksasen valokuvien lisäksi tutkimuksessa on hyödynnetty muun muassa hänen sanastustyöstään kirjoittamiaan keruukertomuksia, muistitietoa, aikakauden muita valokuvia sekä Ryttylän vastaanottokeskuksen henkilökunnan kokousten pöytäkirjoja.

Artikkelissa lähestyn kansatieteilijä Aino Oksasen valokuvia mikrohistorian johtolankametodin sekä kokeushistorian käsitteiden, kuten merkitysjärjestelmien, kokemustilan ja odotushorisontin, avulla. Menetelmät

ohjasivat katseet kohti lasten pukeutumisen ja raitapaidan ristiriitaista historiaa aina kasvatuslaitospöikien leimaavasta puserosta muotiasuksi. Kirjoittamalla auki tutkimusprosessin tuon esiin itsereflektion tärkeyden johtolankametodin käytössä.

Tutkimuksessa tuon esiin, miten yksittäisestä valokuvasta on mahdollista päästä kiinni lapsen odotushorizontteihin ja siten myös lapsen kokemukseen. Lisäksi se kertoo raitapaidan merkitysten muutoksesta 1900-luvun eri vuosikymmeninä. Artikkeliksi osoittaa, miten valokuva fragmentaarisen aineistona voi johtaa hätäisiin tulkintoihin, mutta toisaalta taas valottaa valokuvan ja köyhyyden ympärille kietoutuneita hiljaisuuksia aina valokuvaajan rajausvalinnoista arkistojen saavutettavuuteen.

Asiasanat: kokemushistoria, köyhyys, lapsuus, valokuva, pukeutuminen, kasvatuslaitos

The article explores whether it is possible to grasp experiences of childhood and poverty through photographs. The article highlights the challenges of interpreting photographs as part of the history of experiences and discusses the role of the research process in shaping interpretation.

The purpose of the research paper is to use the photographs of anthropologist Aino Oksanen to study experiences of poverty of children and youngsters in the Finnish countryside in 1920s and 1930s. The methods of microhistory and the concepts of the history of experiences are used. Writing about the research process highlights the importance of self-reflection when using the methods of microhistory. In addition to Oksanen's photographs, the other material used in the research is Oksanen's collection of her vocabulary collection reports, oral history records, other photographs of the era, and the minutes of the staff meetings of the Ryttylä reform school.

Because of the researcher's hypotheses, the striped shirts worn by the children in the photographs became the research's punctum, focusing on the shirts' significance and their relationship to poverty. The chosen methods brought out the silent and ambivalent history of children's clothing. In the early 1900s, striped shirts appeared to be fashionable clothing pieces for children from wealthy backgrounds, but they were also used as a uniform for boys in reform schools.

The research showcases how an individual photograph can be used as a basis for studying children's experiences, their horizon of expectation, and agency. In addition, the article explores the changes in the role of striped shirts across the twentieth century. The article shows how photographs as fragmentary material can lead to hasty interpretations. On the other hand, it discusses the silent areas around photographs and

poverty, from the photographer's framing choices to the accessibility of archives.

Keywords: history of experiences; poverty; childhood; photograph; clothing; microhistory

Johanna Lilja

Amatööritutkijat suomalaisten tieteellisten lehtien kirjoittajina 1841–1939

Amateur writers in the journals of three Finnish learned societies 1841–1939

Artikkelissa tutkitaan amatöörikirjoittajien roolia kolmen suomalaisen tieteellisen seuran julkaisusarjoissa 1840-luvulta vuoteen 1939. Amatöörien tekstejä toivottiin lehtiin 1800-luvulla – toisaalta tiedeyhteisön (respublica literaria) tasa-arvoisuutta korostavien perinteiden takia toisaalta seurojen isänmaallisuuden ansiosta, sillä seuroissa pidettiin tärkeänä mobilisoida kansan syviä rivejä tutkimuksen tekoon. Akateemisten tutkijoiden määrä oli vielä 1800-luvun alkupuolella vähäinen, mutta vuosisadan vaihteessa tiede ammatillistui, kun professuureja ja tutkimuslaitoksia perustettiin. Amatöörien osuus kirjoittajakunnassa väheni, kun seurukset kehittivät julkaisusarjoihinsa vertaisarviointia. Tieteelliset seurukset pyrkivät ohjaamaan amatöörit aineiston keräilijöiksi, mutta amatöörit itse kokivat tämän roolin vähempiarvoisena kuin kirjoittajuuden. Tässä artikkelissa amatöörien määrää ja osuutta kirjoittajakunnasta tarkastellaan tilastollisen aineiston valossa. Lisäksi kolmen henkilön kautta hahmotetaan amatöörien suhdetta tiedeyhteisöön.

Asiasanat: tieteellinen julkaisu toiminta, tiedelehdet, harrastajakirjoittajat, oppihistoria

This paper examines the role of amateur writers in the journals of three Finnish learned societies, from the beginning of these journals in the 1840s until 1939. Amateur contribution was widely appreciated in the nineteenth century – partly due to the old egalitarian tradition of the learned community called the Republic of Letters, partly due to the patriotic spirit in the societies. Furthermore, amateurs were needed in the research because there were few academic professionals. During the period, research was professionalised as new professorships and research institutions were founded. The peer review processes were developed in the journals of the learned societies, and the share of amateurs diminished at the turn of the century and during the interwar period. The societies tried to give amateurs a new role in collecting the material needed in the research, but many amateurs considered this role inferior to writing. In this paper, quantitative material concerning amateur writers is discussed with three case

studies which illuminate the attitudes of amateurs and the academic community.

Keywords: academic publishing; scientific journals; amateurs; history of science and learning

Sebastian Lindberg

Yksinäinen kosmopoliitti: Carl Enckell Pariisin-lähettiläänä ja Suomen ulkopoliittinen kulttuuri 1919–1927

The Lone Cosmopolite: Carl Enckell as Envoy to Paris and Finland's Foreign Policy Culture 1919–1927

Keväällä 1919 istuva ulkoministeri Carl Enckell komennettiin Pariisiin Versaillesin rauhanneuvottelujen Suomen valtuuskunnan johtajaksi. Komennuksesta tuli pitkäaikaisempi, Enckellin tultua nimetyksi Suomen lähettilääksi Ranskaan myöhemmin samana vuonna. Lopullisesti Enckell palasi Suomeen vasta vuonna 1927. Artikkelissa tarkastellaan Enckellin roolia Suomen Ranskan-lähettiläänä 1919–1927 ja saman ajanjakson Suomen ulkopoliittista kulttuuria. Keskeinen lähdeaineisto muodostuu Enckellin poliittista raporteista Pariisista ja hänen yksityisarkistossaan säilytettävästä kirjeenvaihdostaan. Enckellin toimijuutta Ranskassa analysoidaan hänen sosiokulttuuristen ja historiallisten kontekstien kautta. Keskeiset vaikuttajat Enckellin toimintaan olivat hänen lukeutumisensa johtaviin vientiteollisuuspiireihin sekä hänen taustansa Venäjän-asiantuntijana. Enckell edusti 1920-luvulla ennen kaikkea Kansainliittoon ja Ranskaan suuntautunutta ulkopoliittista linjaa, jolle vuosikymmenen edetessä löytyi yhä vähemmän kannattajia. Enckell edusti ulkoasiainhallinnossa ennen kaikkea tietynlaista mannerheimilaisen ulkopoliittikan jatkuvuutta. Samaan aikaan Suomen ulkoasiainhallinto ammattimaistui ja nuortui uuden virkahenkilösukupolven tultua valtaan. Vuosikymmenen lopulla ulkoasiainhallintoa ravisutti myös kieliriita, joka lopulta johti myös Enckellin eroon virastaan. Artikkelissa tuodaan esiin, että keskeinen syy Enckellin lähettämiseksi Ranskaan, oli hänen laajat suhteensa Pariisissa oleskeleviin emigranttipiireihin, joita Mannerheimin sisäpiirissä miellettiin elintärkeiksi Suomen interventiosuunnitelman toteutukselle Venäjän sisällissodassa. Enckellin suhdetta valkoisiin venäläisiin leimasi kuitenkin varauksellisuus, joka oli peruja vuoden 1899 helmikuun manifestin ja venäläistämistomien ajoilta. Neuvostoliittoa johtaviin kommunisteihin, Enckell suhtautui puolestaan kategorisen kielteisesti. Suomen ulkomaanedustusta leimasi sen ensimmäisenä vuosikymmenenä vahvasti valmistautumattomuus ja taloudellinen niukkuus, joka johti runsaaseen improvisointiin. Suomen ulkopoliittikan suunnasta käytiin kamppailua niin ulkoministeriön sisällä, kuin ulkopuolella, ja useat vaihtoehdot ulkopoliittisesta suunnasta kilpailivat

samanaikaisesti keskenään. Vaikuttamistyössä eri suuntausten puolesta korostuivat löyhät verkostot, jotka koostuivat etupäässä diplomaateista, poliitikoista, elinkeinoelämäneudustajista ja yliopistotutkijoista. Ensimmäisen maailmansodan jälkeisinä vuosina on erityisen selkeästi nähtävissä kamppailu vientiteollisuuden ja Mannerheimia lähellä olleiden piirien löyhän ympärysvallan ja Kansainliitto suuntauksen sekä reunavaltio- poliittikkaa ja tiukkaa Kansainliitto suuntausta edustavien välillä, jotka nauttivat ennen kaikkea presidentti Ståhlbergin taustatuesta.

Asiasanat: diplomatian historia, ulkopoliittikka, biografia, sotien välinen aika

This article investigates Carl Enckell's role as Finland's envoy to Paris between 1919 and 1927 and the foreign policy culture of the period through the lens of new diplomatic history. By placing Enckell's activity in its sociocultural and historical context, it showcases how diplomatic representatives were affected in their roles as diplomats by various overlapping interests. Furthermore, it highlights how the diplomatic representatives in the early years of Finland's foreign service actively pursued their own agenda and utilised networks within and without the foreign service to advance their views on the orientation of the country's foreign policy.

The article shows that Enckell was sent to Paris due to his contacts within Russian emigre communities to probe for possibilities of a Finnish intervention in the Russian Civil War. As an envoy, Enckell championed a West European integration that would separate the country from other border states and supported the post-war internationalist world order governed through the League of Nations. Enckell tried actively to steer Finnish foreign policy in this direction, which created conflicts within his own legation and with Helsinki.

Keywords: diplomatic history; foreign policy; biography; interwar period

Aappo Kähönen

Suomalainen arkipäivän bolševismi Muurmannin rannikolla 1935–1938

Finnish everyday Bolshevism on the Murman Coast 1935–1938

Tarkastelen puolueen jäsenyyteen liittyvien paikallisten tulkintojen ja yleisliittolaisten puoluenormien välillä ilmenneitä jännitteitä 1930-luvun jälkipuolella Muurmannin rannikon suomenkielisen Pohjantähti-kalastuskolhoosin VKP(b):n perusjärjestön pöytäkirjojen avulla. Tältä pohjalta tutkin suomalaisyhteisön kommunistien "tavallista elämää poikkeuksellisina aikoina," Sheila Fitzpatrickia lainaten. Kun Venäjällä oli tapahtunut vallankumous 1917 ja bolševikkipuolue oli 1920 käytännössä

voittanut sisällissodan, pääosa Venäjän työläisistä, muusta väestöstä puhumattakaan, ei ollut bolševikkeja. Sosialismi oli rakennettava Neuvosto-Venäjälle ja Neuvostoliittoon, määriteltävä mitä se käytännössä tarkoittaa. Samalla oli opittava ”puhumaan bolševikkia”, kuvaamaan uutta yhteiskuntajärjestystä.

Pääkysymyksinä ovat seuraavat: Mitä teemoja ja tekoja pyrittiin oikeuttamaan kolhoosin toiminnan yhteydessä? Miten puolueenjäsenen velvoitteita perusteltiin ja kuinka Muurmannin suomalaiskommunistit niitä käytännössä sovelsivat? Millaista kuvaa joukkoterrorista paikallistason aineisto välittää?

Tulokset osoittavat, että yhteisön melko sulkeutunut etninen ja uskonnollinen pohja vaikuttivat paikallisen puolueorganisaation identiteettiin, ja voimisti puolueen jäsenyyteen liittyviä jännitteitä paikallisten käytäntöjen ja yleisliittolaisten normien välillä.

Asiasanat: Muurmannin suomalaiset, bolševikit, normit, käytännöt

This is a case study of the ordinary life of Finnish speaking communists in extraordinary times, to quote Sheila Fitzpatrick. It is based on the local party organisation's protocols of the Finnish-speaking Pohjantähti (Northern Star) kolkhoz on the Murman coast. When the revolution took place in Russia in 1917, and when the Bolshevik party had in practice won the civil war in 1920, the majority of Russian workers, and even less the population at large, were not Bolsheviks. Socialism had to build Soviet Russia and the Soviet Union and define how it would work. At the same time, the population had to learn to "speak Bolshevik" – to describe the new social system.

The central questions are: Which themes and deeds were legitimated regarding kolkhoz work? How were obligations to the party argued for, and how did the Finnish communists on the Murman Coast apply them? What kind of image of mass terror did the local sources offer? The results show that the community's quite closed ethnic and previous religious background influenced the identity of the local party organisation, strengthening tensions between local practices and all-Union norms regarding party membership in the 1930s.

Keywords: Murmans Finns; Bolsheviks; norms; practices

Heidi Kurvinen

Mediahistorian näkökulma tarpeen digitaalisten lehtiarkistojen käytössä

The use of digital newspaper and magazine archives benefits from media historical perspective

Tutkimusaineistojen massadigitointi on 2000-luvulla aiheuttanut tutkimuksellisen käänteeseen, joka tavalla tai toisella koskettaa kaikkia historian tutkijoita. Etenkin sanomalehtien lähdekäyttö on kasvanut eksponentiaalisesti, kun tutkijat pääsevät entistä helpommin aineistojen äärelle. Samanaikaisesti lähdeyyppien erityispiirteet jäävät usein pohtimatta.

Tässä katsauksessa avaan digihistoriaan liittyvän käsitteellisen tiedon merkitystä digitaalisten sanomaja aikakauslehtiarkistojen käytössä. Osoitan, että tutkijalta vaaditaan sekä ymmärrystä käyttöliittymästä ja sen vaikutuksista tulkinnoille että yksittäisten tekstien laajemman mediahistoriallisen kontekstin huomioista. Lisäksi konkretisoin aineistoesimerkeillä sellaisia käytännön tutkimustyöhön liittyviä kysymyksiä, jotka ovat seurausta lehtiaineistojen massadigitoinnista.

Asiasanat: digitaalinen historia, digitaalinen lähdekriittikki, kontekstualisointi, lähiluku, mediahistoria

The mass digitisation of research materials affects the work of all historians in one way or another today. Because old newspapers in particular can be accessed more easily, their use as a source material has grown exponentially. At the same time, the special features of the source type are often omitted from consideration when scholars make interpretations based on press material.

In this review article, I valorise the importance of conceptual information related to digital history in the use of digital newspaper and magazine archives. I demonstrate that an understanding of the user interface and its effects on interpretations is required of the researcher, as well as considerations of the broader media historical context of individual texts. In addition, I discuss some practical questions that have resulted from the mass digitisation of the press material.

Keywords: digital history; digital source criticism; contextualisation; close reading; media history

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 3 / 2023

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Hyvät historian ystävät!

Ruotsin historia oleellisesti myös Suomen historiaa. Tämä vuonna, 12.8.2023, tuli 700 vuotta 1323 solmitusta Pähkinäsaaren rauhasta, jolla Novgorodin ja Ruotsin rajaa sekä kauppasuhteita määriteltiin. Kesäkuun kuudentena vietettiin Kustaa Vaasan kuninkaaksi kruunaamisen 500-vuotisjuhlallisuuksia. Kaarle XVI Kustaa tulee olleeksi tänä vuonna kuningas 50 vuoden ajan. Ruotsin pitkäaikaisin kuningas Kaarle Kustaasta tuli jo vuonna 2018, kun hän ohitti Magnus Erikssonin (Maunu Eerikinpoika), joka nousi valtaistuimelle vuonna 1319 ja pysyi vallassa peräti 44 vuotta.

Muutama vuosi sitten ruotsalainen aikakauslehti *Popular Historia* pyysi 30:tä historian profesoria eri yliopistoista mainitsemaan omasta mielestään tärkeimmät Ruotsin historian vuosiluvut, henkilöt ja paikat. Tärkeimmäksi vuosiluvuksi tuli 1809, jolloin Ruotsi lopullisesti menetti koko Suomen. Tärkein henkilö oli Kustaa Vaasa ja tärkein paikka Tukholma. Kustaa Vaasan jälkeen henkilöllistalle tulivat Axel Oxenstierna, Carl von Linné, Pyhä Birgitta, pääministeri Per Albin Hansson, Birger Jarl, Karl XIV Johan (ensimmäinen Bernadotte) ja myös suomalaissyntyinen mutta lähes koko ikänsä Ruotsissa asunut kirjailija ja naisasia-liikkeen voimahahmo Fredrika Bremer. Viimeksi mainitulla oli vaikutusta myös Suomessa - muun muassa Minna Canth piti häntä esikuvanaan. Kustaa III ei ollut kyselyn top 15:ssä, mutta Kustaa II Adolf oli.

Suomessa muistetaan, että läpi vuosisatojen alueemme oli sekä taistelutantereena että jouduimme luovuttamaan jatkuvasti miehiä sotilaksi. On sanottu, ettei suomalaisilla vuosisatojen aikana ollut pitkiä yhtämittaisia, edes 25 vuoden rauhan kausia. Esimerkiksi 1700-luku oli suoma-

laisten kannalta varsin onneton. Ensin Kaarle XII käymä Suuri Pohjansota (1700–1721) aiheutti Suomessa monella tavalla traumaattisen isonvihan ajan (1713–1721) Pietari Suuren joukkojen vallattua koko maan. Sitä seurasi Hattujen surkeasti toteutettu revanssisota (1742–1743) ja pikkuvihan aika, jolloin venäläiset syyllistyivät julmuuksiin varsinkin Kaakkois-Suomessa. Vuosisadan lopulla ryhtyi Kustaa III sotaan serkkunsa Venäjän Katariina Suurta vastaan. Sota päättyi Värälän rauhaan, jossa ei tehty alueluovutuksia, mutta tietenkin sotilaita kaatui ja ihmisten toimeentulo kärsi.

Onhan historian aikana Suomen alueelle hyökätty myös lännestä, kuten vuonna 1509, kun tanskalainen amiraali Otte Rud hyökkäsi Turkuun ja hävitti sekä kaupunkia että tuomiokirkkoa. Rud vei mukanaan suuren osan tuomiokirkon arvokkainta esineistöä.

Kuitenkin osana Ruotsia Suomi oli samalla osa länsieurooppalaista kehitystä. Se tarkoitti luterilaisen uskonnon ja ylipäätään läntisen Euroopan kulttuurisen, yhteiskunnallisen ja taloudellisen järjestyksen tuloa myös Suomen alueelle. Jo vuonna 1640 Turkuun perustettiin Kuninkaallinen Akatemia, mikä oli kolmas Ruotsin suurvaltakauden viidestä yliopistosta. Suomen alueella alettiin noudattaa länsimaisia oikeusperiaatteita, väestönkirjaamista ja niin edelleen.

Ruotsissa Suomi ei kaiketi ole suurta yleisöä merkittävästi kiinnostanut. Viime aikoina kiinnostus on kuitenkin noussut Suomen tultua Naton jäseneksi ja Ruotsinkin ollessa ”oven-suussa”. Kun kaikki Pohjoismaat ovat Natossa, syntyy aivan uusi turvallisuus- ja tilaspoliittinen tilanne, sekä maiden välille että niiden suhteissa muihin Nato-maihin ja kansainväliseen

turvallisuuspolitiikkaan. Tämä tilanne ei ole uusi Kalmarin unioni, mutta ensimmäisen kerran sen jälkeen mailla on todella suuret yhteiset turvallisuus- ja sotilaspoliittiset tavoitteet.

Historian Ystävien Liitto

Syyskuun alusta Liiton sihteeri/toiminnanjohtaja on täydellä teholla toiminut FM Pihla Pekonen. Hän hoitaa samasta ajankohdasta lukien myös *Historiallisen Aikakauskirjan* taloudenhoitajan tehtävät. Varmasti on vain hyötyä, että asioita kootaan ”samoihin käsiin”.

Liiton uudet verkkosivut tulevat käyttöön aivan lähiaikana. Liiton syyskokous, jossa käsitellään ensi vuoden talousarvio ja valinnat pidetään 28.11.2023 Tieteiden talossa. Seuraava yleisöti-

laisuus järjestetään 24.10.2023 samoin Tieteiden talossa. Vuoden 2023 historiateosta voi alkaa ehdottaa alkusyksystä. Olkaa aktiivisia!

Aikakauskirjan numerossa 2/23 ollut VTT, KM Ville Okkosen kirjoitus ”Kaavailut kansakoulunopettajainkoulutuksen sisäänoton poliittisista rajauksista ja vasemmistolaisten opettajien valvontaa 1950- ja 1960- lukujen taitteessa” sai ansaitsemaansa huomiota, kun toimittaja VTT Veli-Pekka Leppänen esitteli sen *Helsingin Sanomissa*. Toivottavasti tämä innostaa yhä uusia henkilöitä tilaamaan ja lukemaan *Historiallista Aikakauskirjaa*, mikä on korkeatasoinen, suomenkielinen tieteellinen julkaisu!

Hyvää alkanutta syksyä!

Kari Salmi, puheenjohtaja

MAINOSTA

HISTORIALLISSA

AIKAKAUSKIRJASSA

Ilmoitushinnat:

takasivu (väri) 600 euroa
1/1 sivu (mv) 400 euroa ja (väri) 480 euroa
1/2 sivua (mv) 250 euroa ja (väri) 300 euroa
1/4 sivua (mv) 200 euroa ja (väri) 240 euroa.

Ilmoitusten koot löydät verkosta:

www.historiallinenaikakauskirja.fi/mediakortti

Ilmestymisaikataulu:

1. numero maalis-huhtikuun taitteessa
2. numero juhannusviikolla
3. numero syyskuun lopussa
4. numero joulun alla

Päätoimittaja: *Anu Lahtinen*, anu.z.lahtinen@helsinki.fi
Toimitussihteeri: *Helena Laukkoski*, helena.k.laukkoski@jyu.fi

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi
Toiminnanjohtaja: Pihla Pekonen
Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki,
puh. 040 0540 928, toimisto@historianyst.fi,
www.historianyst.fi.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä yliopilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisu- ja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: Heini Hakosalo
Varapuheenjohtaja: Ville Vuolanto
Toiminnanjohtaja: Sari Aalto, Tieteiden talo,
Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 040 580 6931
(ma klo 10–12, ei heinäkuu), shs@histseura.fi,
www.histseura.fi.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

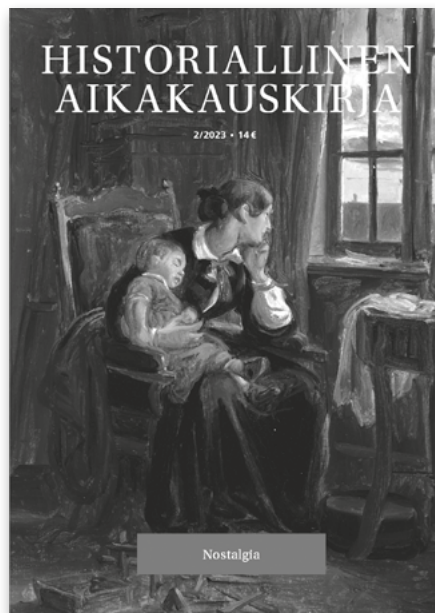
Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki,
ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

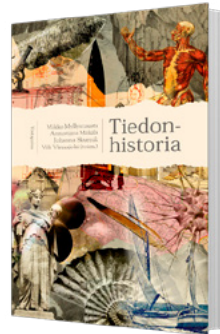
Vuoden 2023 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

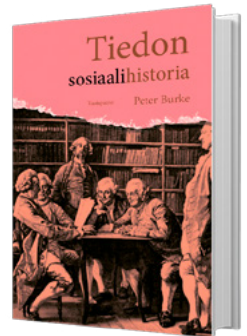
Historiallista Vastapainoa!

Leena Elina
Valkeapää
**Kansallis-
puvun
kulttuuri-
historia**
216 s.

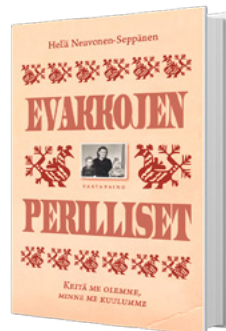
Mikko Myllyntausta,
Annastiina Mäkilä,
Johanna Skurnik & Veli
Virmakoski (toim.)
Tiedonhistoria 400 s.

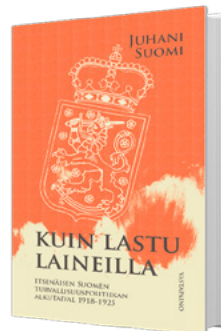
Peter Burke
**Tiedon
sosiaalhistoria**
400 s.

Pirjo-Liisa Niinimäki
& Jerker Örjans
**He tekivät laulun
– Oolannin sodan
soiva tarina**
184 s.

Hellä Neuvonen-Seppänen
**Evakkojen perilliset
– Keitä me olemme,
minne me kuulumme**
255 s.

Juhani Suomi
**Kuin lastu laineilla –
Itsenäisen Suomen
turvallisuuspolitiikan
alkutaival 1918–1925**
571 s.

Tuomas Hoppu
**Vilppulasta
Tampereen porteille 272 s.
Kaupunkisotaa ja pako
Tampereelta 266 s.**